SCHÜCK

UR

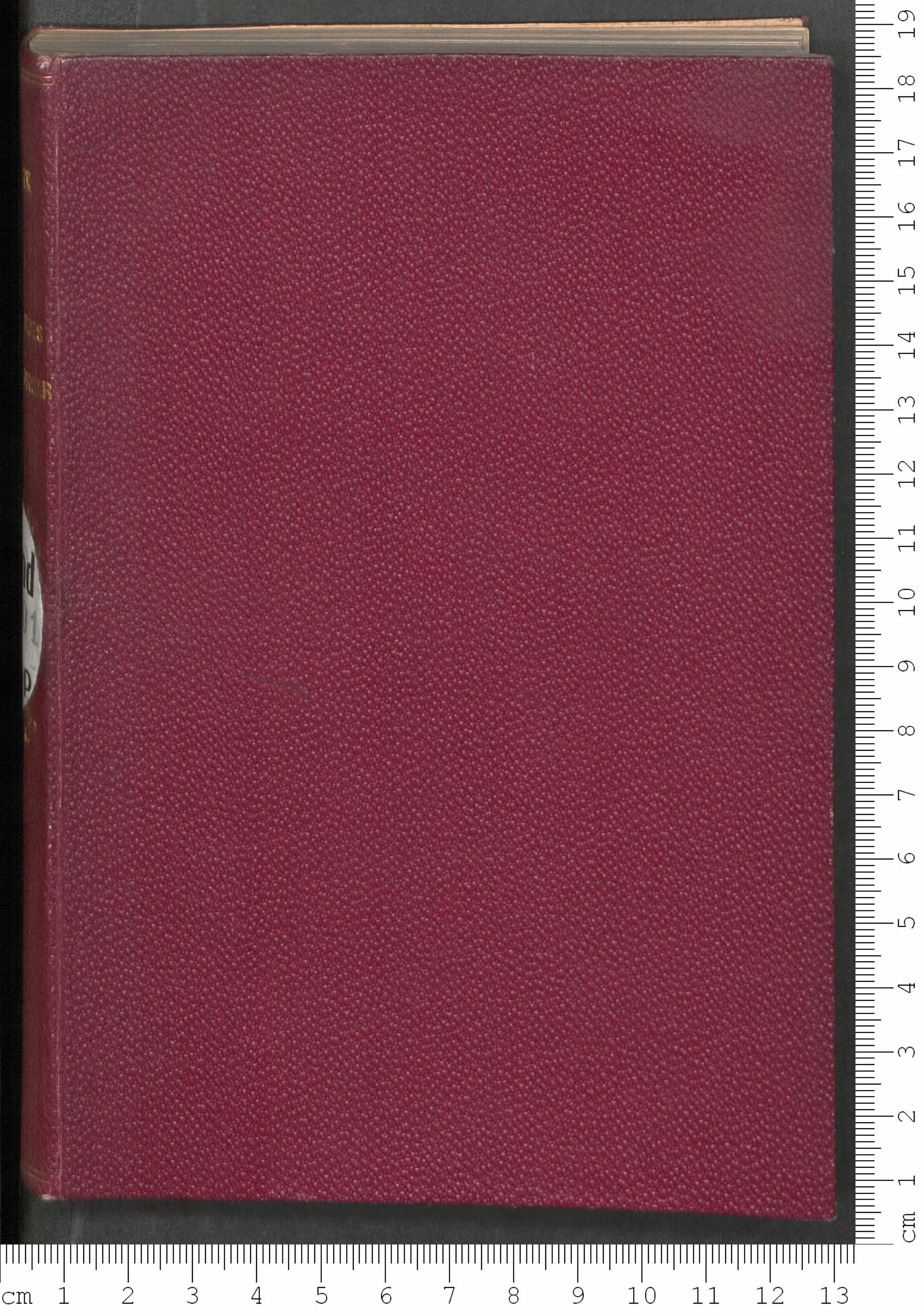
EN RESANDES

ANTECKNINGAR

3

HENRIK SCHÜCK

UR EN RESANDES ANTECKNINGAR

TREDJE SERIEN

UR
EN RESANDES ANTECKNINGAR

AF

HENRIK SCHÜCK

TREDJE SERIEN

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

STOCKHOLM 1909
ISAAC MARCUS' BOKTR.-AKTIEBOLAG

INNEHÅLL.

ITALIEN

Ur Ghettons krönika.

Under de flesta somrar i tjugufem års tid har jag plägat resa till Rom, som för mina vanor förträffligt lämpar sig som sommarnöje. Man har där fördelen att slippa vara på landet, men har ändå en omväxling mot det vanliga, och man har alltid tillfälle att som dilettant drifva några studier, som göra ferietidens lättingstimmar behagligare än de skulle blifva, om de användes till att titta på gröna träd och andra af landets sevärdigheter. Rom är för öfrigt ett arbete med många kapitel, så att man aldrig behöfver frukta att lida af textens enformighet. Man kan där studera barocken, renässansen, medeltiden, den fornkristna tiden och antiken, och i alla dessa fall är materialet af en sällspord rikedom. Mest har jag känt mig dragen till det dunklaste partiet i den eviga stadens historia eller medeltiden, som af forskningen hittills blifvit tämligen förbisedt,

men jag har äfven sökt att stifta en — om ock tyvärr ytlig — bekantskap med de öfriga perioderna. Och på den sista tiden har jag sökt att sätta mig in i den fornkristna tidens romerska historia.

Materialet till ett dylikt studium förefaller till en början ganska torftigt, ty några fornkristna kyrkor före Konstantin finnas som bekant ej i behåll, och de som bygdes närmast efter utfärdandet af toleransediktet 313 hafva alla i senare tid totalt moderniserats, så att endast grundplanen — och ofta icke ens den — finnes kvar af den ursprungliga byggnaden. Inom själfva Rom har man knappast mer än den nyligen på Forum upptäckta basilikan S. Maria Antiqua, de båda martyrerna Giovanni och Paolos privathus under kyrkan med samma namn samt samlingarna i Lateranen och Museo Kirchneriano. I hufvudsak måste det fornkristna Rom studeras ute på Campagnan i de där upptäckta katakomberna.

Men kapitlet om det fornkristna Rom har ett ganska intressant appendix: det judiska Rom. Ty judarna äro i själfva värket äldre i Rom än de kristna, hvilka till en början blott utgjorde en del af stadens judiska koloni, och trots alla förföljelser hafva de segt bibehållit sig där ända in i våra dagar — på den sista tiden nästan såsom en triumferande kyrka. På gruset af den forna Ghetton reser sig nu en mera skrytsamt pösande än vacker synagoga, och sindaco i den gamla påfvestaden är för närvarande en ättling af Israels förtryckta stam, den energiske och begåfvade Signor Nathan. Det är således en ganska lång historia, på hvilken den romerske israeliten kan

blicka tillbaka, och måhända kan äfven en svensk läsare hafva något intresse af att taga kännedom om hufvuddragen i denna historia.

Före den mackabäiska tiden var antalet judar mycket litet. Landet var både oländigt och obetydligt; från Jerusalem till gränsen var i allmänhet ej mer än en 20 kilometer, och befolkningen kan knapt hafva öfverstigit en 120,000 personer. Med ett ord: det var en liten obetydlig och bortglömd preststat.

Men med den mackabäiska tidens segrar och eröfringar började denna fanatiska proselytvärksamhet, som sedermera öfvertogs af de kristna, samtidigt med det att fariseismens lagrigorism segrade inom judendomen och där gjorde slut på den mera toleranta uppfattning, som möjliggjort omvändelserna. Den judiska proselytvärksamheten hade emellertid på ungefär 150 år visat häpnadsväckande resultat, ty under Augustus kan man beräkna antalet judar i det romerska riket till ungefär 4,500,000, d. v. s. till närmare 8 procent af hela befolkningen, och hvad detta betyder, kan man bäst förstå, om man erinrar sig, att judarne i Tyskland utgöra blott en procent af befolkningen, i Österrike-Ungern ej fullt fem. Af Apostla Gärningar framgår också, att Paulus öfverallt på sina resor träffade på judiska kolonier och synagogor.

Särskildt betydande var naturligtvis församlingen i världens hufvudstad, i Rom. Första gången den omtalas är af historieskrifvaren Valerius Maximus. 139 f. Kristus hade Simon Mackabäus skickat en ambassad till Rom, och denna tyckes

där hafva drifvit en så kraftig propaganda för Jahve Sebaoths religion, att prätorn Hispalus fann sig befogad att helt enkelt visa ut sändebuden. Men därmed var dock den mosaiska religionen rotfästad i Rom, och än talrikare blef kolonien, sedan Pompejus år 63 eröfrat Jerusalem samt fört en mängd judiska slafvar till Tiberstaden. Genom sitt sega fasthållande vid ceremoniallagens föreskrifter vore de emellertid ganska obekväma som tjänare, och de, som ej friköptes af landsmän, blefvo därför i stor utsträckning frigifna, "då de i intet kunna tvingas att vika från sina fäders seder". De flesta tyckas hafva slagit sig ned i Trastevere, som i antikens Rom ungefär motsvarade "dockorna" i London, och där lifnärde de sig med att handla med gammalt skrot, aflagda kläder och dylikt. Redan nu tyckes skaran hafva varit ganska betydlig, ty då Cicero kort därefter eller 59 f. Kristus höll sitt försvarstal för prätorn Flaccus, som bland annat lagt beslag på den tempelskatt, som judarna i Italien skickat till Jerusalem, så flockade sig judarna i Rom så talrikt kring försvarsadvokaten, att denne sade sig våga tala endast med låg röst, så att blott själfva domstolen kunde höra honom. Vid tiden för Kristi födelse bör antalet hafva stigit till minst 10,000, ty Tiberius lät nämligen landsförvisa 4,000 vapenföra judar från Rom till Sardinien att där undertrycka röfvarväsendet. Men 4,000 vapenföra män förutsätter minst 2,000 gubbar och gossar samt 4,000 kvinnor, och denna siffra bestyrkes af den judiske historieskrifvaren Josephus, som berättar, att en judisk deputation, hvilken under Augustus

kom till Rom, utanför staden mottogs af 8,000 romerska judar.

Deras ställning var dock ingalunda säker, ty den antisemitism, som råder i våra dagar, var under antiken nästan ännu starkare, och öfverallt voro judarna hatade och föraktade, på samma gång man hyste en hemlig bäfvan för deras egendomliga kult; så t. ex. återgår den ännu i våra dagar existerande tron på judiska ritualmord ända till antiken. Hvarje år berättades judarne offra en grek och uppäta hans inälfvor. Män som Horatius stötte sig på deras vidskeplighet, deras trånga religiösa rigorism — och deras väl utvecklade samhörighetskänsla. Tacitus, i öfrigt så kritisk, lånar ett villigt öra åt antisemiternas alla skepparhistorier, han klandrar judarnes orimliga och smutsiga kult och finner hela folket genomuselt, uppfyldt af hat mot alla andra. Utförligast är Juvenalis, som i allmänhet afskydde alla de främlingar, som på hans tid slagit sig ned i Rom och förvandlat denna till en kosmopolitisk världsstad. I den berömda tredje satiren skildrar han, huru en gammal romare vandrar ut ur staden, förtviflad öfver dess sedefördärf. Vid den Capenska porten lastas hans bohag på en kärra:

Här, där Numa har haft med väninnan nattliga möten
utarrenderas nu båd' templet och heliga källans
lund åt judar, som ej äga mer än sin halm och sin matkorg.

I Egerias lund hade således en judisk koloni slagit sig ned och kokade där i halmomvirade krukor sin "scholen", och på samma bruk anspelar Juvenalis också i den sjätte satiren, där han angriper deras vidskepelse och taskspelerier:

Knappast är denne sin kos, förrn judinnan skälfvande kommer,
hvilken har lämnat sin korg och sitt hö och nu spår för att tigga,
tolk för judarnes lag och en vördad prestinna i lunden
samt ett vida betrodt den höga himmelens ombud.
Hon får betalning, hon ock, fast icke så stor; ty för småmynt
kan af judinnan du få drömtydningar efter din önskan.

Den populära uppfattningen i kejsartidens Rom af judarne och den judiska religionen framgår klarast af den fjortonde satiren, och man finner där hvilka orediga och fantastiska begrepp, man hyste om detta egendomliga folk, som icke ville blanda sig med de andra:

Några, dem ödet beskärt en sabbatsfirande fader,
bedja till molnen allen' och himmelen dyrka som guddom.
Dessa de tro, att ett svin har likadant kött som en mänska,
efter ej fadern det åt, och strax omskäras de också.
Vanda de äro att hysa förakt för de romerska lagar,
men den judiska lag de sig lära att hålla och frukta,
vördande allt hvad dem Moses befallt i hemliga skrifter,
såsom att vägen ej visa för den, som ej dyrkar detsamma,
samt omskurne allen' till den sökta källan ledsaga.
Men det är faderns fel, som hvar sjunde dag uti lättja
lefde och lade ej hand vid lifvets sysslor det minsta.

Flere gånger drefvos också de hatade främlingarna ut ur Rom. Den första förvisningsordern träffade dem år 19 e. Kristus. En förnäm romersk matrona vid namn Fulvia hade då blifvit omvänd till judendomen — i förbigående kan anmärkas, att såväl judendomen som kristendomen vunno sina flesta proselyter inom Roms damvärld. När sedermera några judar begagnade den nyomvändas nit till att afpressa henne ett betydande penningbelopp under förevändning att skicka detta till Jerusalems tempel, brast oviljan

lös, och hela den judiska befolkningen i hufvudstaden, skyldiga så väl som oskyldiga, drefs på porten. Åtgärden hjälpte emellertid föga, ty redan 20 år därefter fanns åter en manstark judisk församling i Rom, och troligen återkallades förvisningsdekretet redan år 31 efter Sejanus fall. Claudius utfärdade t. o. m. i början af sin regering ett toleransedikt till deras förmån. Men efter några år, troligen år 49, utbröto några oroligheter inom församlingen, och i följd häraf träffades denna af ett nytt förvisningsdekret eller åtminstone ett förbud mot fri religionsutöfning.

Oroligheterna framkallades tydligen däraf, att några kristna missionärer detta år ankommit till Rom. På vanligt sätt uppträdde de naturligtvis i de romerska synagogorna och predikade den nya läran. Det kom till en häftig sammanstötning, och följden blef regeringens ingripande. Hvad striden egentligen gälde, förstodo romarne icke, och för dem var det tydligen blott två judiska partier, som råkat i tvist med hvarandra. Den romerske historieskrifvaren Suetonius ger därför ett troligen alldeles riktigt uttryck åt den bildade romarens kännedom om denna kontrovers, då han skrifver: “Ur Rom fördref han (Claudius) judarne, som, uppviglade af Chrestus, stält till ett häftigt oväsen.“ Större delen af församlingen tyckes hafva nöjt sig med att vandra ut till den lilla i Albanerbärgen belägna staden Aricia, men andra, förmodligen de mera komprometterade ledarne, lämnade värkligen Italien, bland dem också de i missionshistorien så bekanta Aquilas och Priscilla, med hvilka Paulus sammanträffade i Korinth och

hvilka då tydligen redan voro kristna. Och därefter — heter det i Apostla Gärningar — "lämnade Paulus Atén och kom till Korinth. Och då han fann en jude vid namn Aquilas, bördig från Pontus, som nyligen hade kommit från Italien, och Priscilla hans hustru — ty Claudius hade påbjudit, att alla judar skulle lämna Rom — gick han till dem." Men det kort därefter skrifna brefvet till församlingen i Rom visar, att dekretet redan blifvit återkalladt, ty i detta bref hälsar Paulus till Aquilas och Priscilla, som då tyckas stå i spetsen för den kristna församlingen i Rom.

Under Nero växte församlingen tydligen till och utbredde sig från Trastevere till Marsfältet samt Porta Capena, och måhända har man rätt att sätta denna tillväxt i sammanhang därmed, att Neros gemål Poppæa varit, om än ej judisk proselyt, så dock judendomen mycket tillgifven. Judarna drabbades i hvarje fall ej af den förföljelse, som under denna tid öfvergick de kristna, och det är t. o. m. möjligt, att denna förföljelse, såsom man påstått, utgått från de romerska judarna.

Under flavierna vände sig emellertid bladet. I Judeen utbrast det fanatiska uppror, som slutade med Jerusalems förstöring, och massan af judiska fångar fördes till Rom, bland dessa också anföraren Simon Bar Giora, som störtades ned från den kapitolinska klippan och dödades i samma ögonblick, som segerherrarna trädde in i Jupiter Capitolinus' tempel. Triumftåget började vid Porticus Octaviæ' — egendomligt nog samma punkt, där ingången sedan låg till den nyare tidens

Ghetto — och fortsatte därifrån upp till Capitolium. I tåget fördes judarnes lag och templets heliga kärl, hvilken del af tåget afbildades på den triumfbåge, som kort därefter restes på Forum och som än i dag finnes kvar. Den heliga ljusstaken med de sju armarna sattes sedan upp i Fredens tempel och tyckes hafva stannat där, ända tills dess att vandalerna plundrade Rom.

I själfva Rom hade det olyckliga folket således en ständig påminnelse om sitt nederlag, och till denna kom en ny, som drabbade alla judar i hela det romerska riket: den skatt, som hvarje israelit tvingades att erlägga till Jupiter Capitolinus' tempel. Under de följande Cæsarerna riktades ännu ett slag mot judarna, särskildt emot deras proselytvärksamhet, i det att omskärelsen uttryckligen förbjöds. Ursprungligen gälde dekretet väl judarna själfva, men modifierades sedan därhän, att det förklarades gälla icke-judar d. v. s. proselyter. Men därigenom — samt genom den samtidigt inom judendomen segrande exklusiviteten — afstannade den judiska proselytvärksamheten, och de kristne blefvo nu befriade från sina farligaste medtäflare. Med 300-talets början hade den nya religionen segrat, och därmed börjar ett nytt kapitel i den judiska koloniens historia — ett kapitel, rikt på skymf och lidanden, men på samma gång ett stolt vittnesbörd om den enastående uthålligheten hos Israels förtryckta stam.

* *
*

I själfva Rom finnas så godt som inga minnen af den fornkristna tidens judiska koloni — Titusbågens reliefer äro i detta fall enastående. Men ute på Campagnan ligga de judiska katakomberna, och i deras inskrifter har man ett icke så obetydligt historiskt och kulturhistoriskt material.

Den romerska kejsartiden var en resornas och folkflyttningarnas tid, och man behöfver blott ur denna synpunkt studera Apostla Gärningar för att få en åskådlig bild af både den lätthet, med hvilken man förflyttade sig från en ort till en annan, och af det oerhörda virrvarr af olika folk, som strömmade till storstäder som Alexandria, Atén, Antiokia och Rom. Främlingarna från ett visst land voro i en dylik stad i regeln förenade till ett s. k. kollegium, som åtnjöt vissa rättigheter, men som saknade den väsentliga eller medborgarrätten. De romerska judarna voro dock lyckligare stälda. De flesta af dem voro nämligen s. k. libertiner d. v. s. ättlingar af f. d. judiska slafvar, som frigifvits och erhållit romersk medborgarrätt, och icke så få voro troligen romerska medborgare, som vunnits för den judiska religionen. De hade således den romerska medborgarens rättigheter, men utöfver dessa hade de andra, icke oviktiga, som medgifvits dem i deras egenskap af främlingar.

För det första voro de tack vare Cæsars och Augustus' judevänliga politik befriade från de

religiösa förpliktelser, som eljes ålågo den värklige romerske medborgaren. Icke blott att de tillätos att utan intrång dyrka sin Jahve och årligen — så länge templet stod kvar — sända sin tempelskatt till Jerusalem, utan de befriades också uttryckligen från att deltaga i den kejsarkult, som man sedan fordrade af de kristna och som, då dessa vägrade, framkallade de blodiga förföljelserna mot dem. Judarna i Rom betraktades som ett religiöst kollegium, d. v. s. en korporation, som dyrkade en främmande guddom. Dylika funnos flera i Rom t. ex. Isiskollegier och sedermera Mithras- och Magna-Materkollegier. I likhet med dessa voro Jahves bekännare fullt tolererade, men hade framför dessa fördelen af att slippa deltaga i den romerska statens egen kult.

De tillätos också att inom sig lefva efter sin egen lag, den mosaiska, som ju i mycket skilde sig från den romerska, och i denna punkt voro romarna ytterst liberala. Icke blott att alla civilmål judar emellan afgjordes af dessas egna förtroendemän och enligt Moses lag, utan de tillätos ock att döma i vissa brottmål; endast då det gälde viktigare fall, tillämpades den romerska lagen. Då Paulus fördes inför prokonsuln af Akaja, yttrade denne till anklagarne: "Är det spörsmål om ord och namn och eder lag, så må I själfva se Eder om, ty i sådana saker vill jag ej vara domare." Och på samma sätt skref den romerske centurionen Claudius Lysias till ståthållaren Felix angående Paulus: "Då fann jag, att han var anklagad rörande tvistefrågor i deras

lag, men icke beskyld för något, som förtjänar död eller fängelse.“ Dylika saker fingo judarna själfva ordna, men naturligtvis stod det den romerske medborgaren fritt att från denna klassdomstol vädja till kejsaren.

Ett annat viktigt privilegium, som den romerske juden hade framför andra medborgare, var befrielse från militärtjänst. En rättrogen jude fick nämligen på sabbaten ej bära vapen och ej vandra mer än 2000 alnar; men dylika krigare voro naturligtvis ej användbara i den romerska arméen. Med en tolerans, som i senare tid endast återfunnits hos ett enda världshärskande folk, hos engelsmännen, togo romarne hänsyn till denna vidskepelse och befriade judarna från krigstjänst. Af samma skäl kunde judarna icke på sabbaten emottaga de sädesransoner, som utdelades till Roms fattigare befolkning, och Augustus befalde då, att om sädesutdelningen förlagts till en lördag, skulle judarna dagen därpå utbekomma sina andelar. Likaså voro de frikallade från att på en lördag nödgas uppträda inför rätta.

De romerska judarna utgjorde icke en enda korporation, utan fördelades i flera af hvarandra oberoende församlingar, grupperade kring olika synagogor. Dessa församlingar voro sju eller åtta: Augustenses, Agrippenses, Volumnenses, Campenses, Suburenses, Eleaenses, Hebræi och Calcarienses, som dock tyckas hafva bott i Roms hamnstad Porto. Augustensernas synagoga hade tydligen sitt namn af Augustus och bestod med all sannolikhet af hans frigifna, för hvilka han fortfarande var patronus. Troligtvis är det denna

församling, som Paulus omtalar i sitt i Rom skrifna bref till Filippi: "alla de heliga hälsa eder och isynnerhet de, som äro af kejsarens hus", ty ännu så länge voro kristna och judar ett, och de kristna hade då antagligen icke brutit sig ut ur Augustensernas synagoga. På samma sätt får man förmoda, att Agrippenses bestått af libertiner, stående under beskydd af Agrippa, Augustus' vän och minister, samt Volumnenses af den för öfrigt, så vidt jag vet, okände Volumnius' frigifna.

Alla dessa tre omtalas i katakombinskrifter och hafva således fortlefvat äfven efter Augustus' och Agrippas' död. Men i Pauli bref till Rom omtalas också, som det tyckes, tvänne andra församlingar: "Hälsen dem, som tillhöra Aristobuli hus .... Hälsen dem af Narcissi hus, som äro i Herren". Aristobulus var en ättling till Herodes den store, och hans "hus" bestod väl till största delen af judar. Narcissus var kejsar Claudius gunstling, och förmodligen menas med hans "hus" de judiska libertiner, för hvilka han var patronus. Analogien med Augustensernas synagoga gör det åtminstone möjligt, att äfven dessa Aristobulianer och Narcissianer under någon tid haft egna synagogor och bildat egna församlingar.

Hebreernas synagoga i Rom, till hvilken hebreerbrefvet är skrifvet, omfattade antagligen judar från Palestina; Eleaenses hade troligen fått sitt namn efter oljoträdets heliga symbol, och namnet säger oss i så fall ej något om synagogans läge eller församlingens nationalitet. Cam-

penses däremot kallades så, emedan deras synagoga befann sig på Marsfältet d. v. s. troligen inom eller i närheten af det område, som sedan upptogs af Ghetton, och Siburenses eller Suburenses hade sitt namn af Subura, en bland Roms lifligaste, men mest illakända stadsdelar.

I spetsen för en dylik församling stod en "gerusia" eller ett råd, som skötte församlingens borgerliga angelägenheter. Chefen för detta råd kallades gerusiark, och bisittarna i det värkställande utskottet kallades arkonter. I regeln valdes dessa hvarje år, men exempel finnas äfven, att de valts på lifstid. Inom vissa ansedda familjer tyckas värdigheterna t. o. m. hafva gått i arf. Synagogans religiösa uppgifter sköttes däremot af en s. k. archisynagogos, och dessutom tilldelades vissa förtjänta församlingsmedlemmar titlarna pater synagogæ och mater synagogæ, utan att detta dock betecknat något särskildt ämbete.

Allt detta framgår af grafskrifterna, af hvilka några här må anföras:

"Här ligger Quintianus, gerusiark i Augustensernas synagoga, hvilken lefde 54 år. I frid hans hvila.

Här ligger Salo, dotter till Gadia, fader för Hebreernas synagoga. Hon lefde tio år och en månad. I frid hennes hvila.

Här ligger Nikodemos, arkont för Siburenses och af alla älskad, 30 år och 42 dagar gammal. Var vid tröst yngre Ablavius! Ingen är odödlig.

Här ligger den späda arkonten Annianus, son till Julianus, fader i Campensernas synagoga,

åtta år och två månader gammal. I frid hans hvila.“

Den exakta platsen för dessa synagogor är icke känd, men enligt en lag, som upphäfdes först i det andra århundradet efter Kristus, fingo inga främmande “sacra“ eller kulter förekomma inom Roms “pomerium“ d. v. s. inom det egentliga gamla Rom. Synagogan i Subura kan således knappast hafva legat inom denna stadsdel, utan antagligen strax utanför muren, och detta bestyrkes af en inskrift af en viss fruktmånglare Publius Corfidius Signinus, som säger sig bo mellan Servii Tullii vall och synagogan. Antagligen låg denna senare därför i närheten af den nuvarande järnvägsstationen. Campus Martius befann sig däremot utanför pomerium, och dess synagoga kan således hafva hört till de äldsta. En tredje synagoga låg förmodligen utanför Porta Capena, troligen i närheten af den nuvarande Villa Mattei. Men äldst var den i Trastevere belägna, som möjligen befann sig bredvid Porta Septimiana, ty under gräfningarna för Tiberkajen i våra dagar påträffade man där en inskrift: “Jason, två gånger arkont“, hvilken minnessten med stort skäl förmodas hafva varit uppsatt på en där i trakten befintlig synagoga. Osannolikt är dock icke, att Trastevere, det egentliga judekvarteret, haft två synagogor, af hvilka den andra legat i närheten af Porta Portese, där det sedermera under medeltiden fanns både en synagoga och en judekyrkogård.

Den mycket förtjänte påflige arkeologen Marucchi har velat sätta dessa synagogor i förbin-

delse med de judiska katakomberna utanför Rom, på så sätt att hvarje synagoga haft sin särskilda kyrkogård. Men så vidt jag vågar döma, är detta icke riktigt. I samma katakomber finnas jordade personer från flera olika synagogor, och antagligen får man tänka sig, att andra förhållanden invärkat på valet af grafplats — familjehänsyn, vänskapsförbindelser o. d., ehuru naturligtvis närheten till grafplatsen också spelat in. Att döma af förhållandena vid de kristna katakomberna, var ett dylikt område till en början en privategendom, inom hvilken ägarens familj hade sina grafplatser, och hvad den förnämsta judiska katakomben beträffar, tyckes just detta hafva varit förhållandet. Denna synes nämligen, af en inskrift att döma, ursprungligen hafva varit afsedd för en familj vid namn Athanasius alldeles som de kristna Priscillakatakomberna från början blott voro familjen Acilius Glabrios privatgraf. Sedermera upplät ägaren området också åt andra trosbröders grafvar, och så utvecklades privatgriften till allmän. Längre fram kunde ock en församling köpa ett område för att där gräfva katakomber.

Antalet judiska katakomber är ej stort i förhållande till de kristna. Den första upptäcktes redan 1602 af den utmärkte arkeologen Bosio, katakombforskningens egentlige skapare, och beskrefs af honom i arbetet Roma Sotteranea. Grafstaden, som låg ett stycke utanför Porta Portese i Monte Verde, hade tydligen tjänat den judiska kolonien i Trastevere till begrafningsplats och innehöll en mängd viktiga inskrifter, af hvilka

en del fördes till S. Paolo fuori le mura, i hvars chiostro de ännu finnas uppsatta. Men egendomligt nog förlorade man strax efter Bosios död all kännedom om dessa katakombers läge, och först 1904 lyckades en tysk forskare, prof. N. Müller i Berlin, att återupptäcka dem. Ännu äro de dock icke undersökta eller beskrifna.

Samme Müller upptäckte 1885 en mindre judisk kyrkogård vid Via Appia-Pignatelli, hvilken finnes beskrifven i första bandet af det tyska Institutets Mitteilungen. En tredje i närheten, i Vigna Cimarra vid Via Appia, belägen katakomb återfanns 1867 och beskrefs af Rossi. En fjärde upptäcktes 1883 af Marucchi vid Via Labicana, men har endast provisoriskt kunnat undersökas. Viktigast och bäst känd är därför den stora 1859 i Vigna Randanini vid Via Appia funna judiska grafstaden, som på ett förträffligt sätt undersökts och beskrifvits af den italienske arkeologen Garucci, och det är egentligen i dess många inskrifter, som vi hafva den judiska församlingens arkiv. Tyvärr är detta dock ej äldre än 200-talet e. K.

Romarne brände som bekant sina döda, och grafurnorna uppställdes i mer eller mindre praktfulla mausoleer. Då vidare ingen död fick jordas *inom* staden, ligga dessa mausoleer *utanför* murarna (först utanför den Serviska muren, sedan utanför Aureliani mur), och där kanta de, som bekant, alla de vägar, som sedan forntiden gått ut från Rom; bäst bevarade äro de, som ligga vid Via Appia.

Så till vida tvingades judarna att följa det romerska bruket, att de måste jorda sina döda utanför staden. Men i en annan och mycket viktig punkt skilde de sig från detta: de brände icke liken, och bruket i Palestina var att jorda dem obrända i ur klippan uthuggna grafvar. I en dylik graf lades som bekant Jesu lik. Likaså veta vi, att familjegrafvar varit mycket vanliga. Enligt Genesis köpte Abraham Makpelas grotta till grafplats åt sig och sin ätt, och dit fördes också Jakob efter sin död i Egypten: "Begrafven mig — yttrar han — bredvid mina fäder i grottan på heteen Efrons åker, i den grotta, som ligger på Makpelas åker, gentemot Mamre, i Kanaans land, den åker, som Abraham köpte till sin egen graf af heteen Efron, där de hafva begrafvit Abraham och hans hustru Sara, där de ock hafva begrafvit Isak och hans hustru Rebecka och där jag själf har begrafvit Lea, på den åker som jämte grottan har blifvit köpt af Hets barn."

Detta bruk var desto lättare att tillämpa i Rom, som den romerska campagnans lösa tuff är ytterst lätt att bearbeta; att i denna gräfva långa underjordiska gångar erbjuder endast ringa svårighet. Likaså är det lätt att förstå, att judarna i Rom valde församlingsgrafven framför enskilda mausoleer. Dels voro de i allmänhet fattiga, och församlingsgrafven var ju betydligt billigare, dels kände de sig, främlingar som de voro i den stora världsstaden, helt naturligt såsom en enda familj, hvilken äfven efter döden ville vara samlad. Och så uppstodo dessa långa, flera våningar

under jorden gräfda gångar, kantade af graf vid graf, som man sedermera kallat katakomber. Det var judarna, som införde detta begrafningsskick i Rom, och från dem var det, som de kristna lånade det.

I det stora hela skilja sig också de judiska katakomberna föga från de kristna. Öfver ingången tyckes ett grafkapell hafva befunnit sig — resterna af ett dylikt finnes ännu kvar i Vigna Randanini — och sedan började de underjordiska grafgatorna med sina "loculi" eller sidografvar, endast då och då afbrutna af större "cubicula". Men i det hela äro de judiska katakomberna vida enklare än de kristna. Bilder förbjödos i den mosaiska lagen och förekomma därför ytterst sparsamt. I stället möter man på en stor mängd grafvar vissa symboliska tecken — framför allt bilder af den sjuarmade ljusstaken och af palmträdet.

Egendomligt är, att inskrifterna i Vigna Randanini aldrig äro på hebreiska, och äfven i de öfriga katakomberna förekomma dessa endast fullkomligt undantagsvis. Icke så få äro på latin, men de ojämförligt flesta äro på grekiska, och det är af dem tydligt, att judarna i Rom i regeln talade grekiska, liksom för öfrigt också de första kristna. Äfven i det afseendet voro de således främlingar i Rom, att de icke talade landets eget språk, och de fingo därför också helt naturligt sin del af det allmänna främlingshat, som glödde hos de romerska plebejerna och som hos Juvenalis tar sig ett så starkt uttryck.

Någon mera framstående roll tyckas de icke hafva spelat i Rom; de tillhörde det lägre folket, och först på Septimii Severi tid öppnades för dem vägen till högre statstjänster. Först från denna tid äga vi också en judisk grafskrift, gjord af en Atronius Tullianus Eusebius, som tituleras "vir clarissimus" och som således hade senatorsrang. Men äfven då förefalla dylika män hafva hört till undantagen, och så vidt man kan se slöt den judiska församlingen sig inom sig själf, utan att intressera sig för den romerska statens angelägenheter.

*

Medeltiden var som bekant judastammens dystraste tid, men egendomligt nog tyckas judarna i själfva påfvestaden hafva varit mindre förtryckta än annorstädes. Till en del berodde väl detta på, att den religiösa fanatismen hos de i grunden så godlynta och skeptiska romarne var mindre än annorstädes i Europa, till en del också på att Rom under större delen af medeltiden saknade egentlig regering, ty i regeln var det regeringarna, som af nyckfullhet eller penningebehof då och då anordnade judeförföljelser. Men icke häller i Rom var det någon dans på rosor.

Officielt gälde naturligtvis Konstantins toleransedikt också israeliterna, men i själfva värket spåras animositeten mot dem redan under de första kristna kejsarna, ehuru denna ovilja till en början blott yttrade sig i tendensen att försvåra den israelitiska proselytvärksamheten. I allmänhet voro

kejsarna rättvisa mot hufvudstadens judiska invånare, och då under ett folkupplopp en af Roms synagogor 387 sköflades af pöbeln, befalde kejsaren, att den skulle återuppbyggas med statsmedel. Ännu bättre hade judarna det under det östgotiska regementet, och Teodrik den store lade i sina edikt i dagen en tolerans, som nästan erinrar om 1700-talets. Egendomligt nog möta vi samma tolerans hos de första påfvarna, och i ett af de bref, som Gregorius den store utfärdade, sågo medeltidens judar med en viss rätt judendomens magna charta. Liksom — heter det här — "judarna i sina synagogor ej må tillvälla sig några friheter utöfver dem, som i lagen äro dem medgifna, likaså må de icke lida något intrång i dem, som äro dem medgifna". I denna sats är onekligen medeltidens rättvisa judepolitik fastslagen, och den inleder också de flesta af medeltidens påfvebullor, i hvilka den nytillträdande påfven angifver sin ställning till Roms judar.

Så vidt man af de sparsamma underrättelserna vågar döma tillämpades värkligen denna politik i Rom, för så vidt man öfver hufvud taget kan tala om någon konsekvens i denna. Men naturligtvis drabbades också judarna af de olyckor, som under öfvergången från antiken till medeltiden hemsökte den eviga staden — först och främst barbarernas plundringar och sedermera samt framför allt det gotiska kriget, genom hvilket folkmängden rent fruktansvärdt decimerades. Från en millionstad sjönk Rom ned till en stad med omkring 60,000 invånare, och den judiska kolonien, som under antiken förmodligen stigit till

en 10,000 personer, bestod under medeltiden troligen blott af några hundra. En lärd judisk resande, Benjamin de Tudela, som på 1100-talet besökte Rom, uppger antalet till 200, hvarmed han dock antagligen menar 200 familjer. I flera andra italienska städer var det emellertid betydligt större.

Dessa romerska israeliter sägas vara mycket aktade, och de erlägga icke skatt till någon människa. "Flera af dem äro tjänstemän hos påfven Alexander. Och det finnes där bland judarna flere berömde vise, i hvilkas spets stå Rabbi Daniel och Rabbi Jechiel, påfvens tjänare. Han är en vacker ung man, förståndig och klok, och han går in och ut hos påfven, hvars hela hus och förmögenhet han förvaltar".

Politiskt sedt tyckas judarna hafva varit likstälda med andra främlingar i Rom, hvilka där voro förenade till s. k. scholæ. I äldre tider funnos sex dylika: saksare (d. v. s. engelsmän), friser, franker, langobarder, greker och judar. De bodde, dock utan att vara tvingade därtill, vanligen i samma stadsdelar och hade sina egna kyrkor. Då en ny kejsare eller en ny påfve höll sitt högtidliga intåg i Rom, hyllades han vanligen af dessa "skolor", och bland dem möta vi äfven schola judæorum, som förefaller att hafva varit tämligen likstäld med de andra främlingskolonierna och i likhet med dem erhöll en gratifikation af den påfliga skattkammaren på 20 soldi. Första gången judarnes deltagande i dessa hyllningar omtalas är vid Henrik V:s intåg i Rom 1111 och vid Calixtus II:s val 1120, och intet

antyder, att de därvid varit föremål för några förolämpningar. Men som vi strax skola se utvecklade sig dessa hyllningsprocessioner till ett sannskyldigt martyrium för Roms judiska befolkning.

Ett annat bevis för deras relativt goda ställning hafva vi i ätten Pierleonis historia. Den äldsta kände medlemmen af detta så berömda hus, som dock utdog på 1500-talet, efter att flera århundraden hafva behärskat Rom, var en judisk bankir Petrus Leonis, som lefde i början på 1000-talet. Hans lefnadssaga är ej vidare känd, men man vet, att han genom sina penningetransaktioner med påfven blef en mäkta rik man. Hans son Leo, som lät döpa sig och ingick äktenskap med en förnäm romarinna, tyckes redan hafva hört till Roms aristokrati, och hans grafsten i kyrkan S. Alessio på Aventinen upplyser, att han varit consul romanorum d. v. s. stått i spetsen för Roms förvaltning. Men förutsättningen för en romersk storman att under denna orosfyllda tid hålla sig uppe var att behärska de borgar, af hvilka Rom då var uppfyldt. De flesta af dessa utgjordes af det antika Roms väldiga ruinmassor, som nödtorftigen ändrats om till fästningsvärk. Bland dessa var Marcellus-teaterns ännu bevarade ruinmassor en bland de väldigaste, och här slog sig Leo ned just på gränsen af den senare Ghetton, som redan vid denna tid var ett judekvarter och hvarifrån släkten Pierleoni antagligen stammade. Teatern samt hela trakten ned till Porticus Octaviæ förvandlades till en bland det medeltida Roms starkaste borgar, och den som i våra dagar genom-

vandrar de trånga gränderna mellan Palazzo Orsini — som Marcellus-teatern nu kallas — och S. Angelo in Pescheria, som man bygt in i Octavias portik, kan utan svårighet i dessa gränder återfinna resterna af Leos torn och murar. Fästningsporten låg åt Bocca della Verita till, och än i dag heter gatan, där denna låg, via della Porta Leone. Äfven vid denna upptäckas åtskilliga rester af den judiska bankirens borg. Men antagligen sträckte sig detta fästningsvärk ända ned till Tibern, och med säkerhet vet man, att självfva Tiberön var ätten Pierleonis; af befästningen där finnes ännu kvar ett ganska väl bevaradt torn vid Ponte de' quattro capi.

Leos son, Pierleoni, blef därför en bland de mäktigaste männen i sin tids Rom samt den inflytelserikaste af Gregorius VII:s anhängare, ty i striden mellan påfvemakt och kejsarmakt stod Pierleoni troget på påfvens sida. Efter att flera gånger hafva varit konsul i Rom, dog han slutligen 1128 och begrofs i en antik marmorsarkofag, som ännu finnes kvar i S. Paolo fuori le mura.

En af hans många söner, Petrus, hade utbildats för det andliga ståndet, erhöll en vårdad uppfostran och blef redan vid unga år kardinal. Så dog Honorius II i klostret S. Gregorio Magno på Monte Celio, och dagen efter dödsfallet, 15 februari 1130, samlade sig fem kardinaler i klostret samt valde där kardinal Gregorio af S. Angelo till påfve under namn af Innocentius II. Knapt blef emellertid detta val bekant, förr än motpartiet inom kardinalkollegiet sammanträdde i kyrkan S. Marco bredvid det nuvarande Palazzo Venezia,

och där valde de Pierleonis son till påfve under namn af Anaklet II. Rom hade således två påfvar, och dem emellan d. v. s. emellan ätterna Pierleoni och Frangipani, som understödde Innocentius, utbröt nu ett förbittradt gatukrig. Inom Rom segrade den energiske Anaklet, men Europa uttalade sig för hans motståndare, och kampen drog därför ut på längden. Hur den till sist skulle hafva aflupit, är svårt att säga, ty med både mod och skicklighet kämpade Anaklet under åtta års tid för tiaran, och ännu i det sista var han herre öfver Roms starkaste borg, S. Angelo, men så dog han där 1138, och därmed var striden afgjord till Innocentius förmån.

En judafolkets ättling hade således stigit till kristenhetens högsta värdighet, och detta förutsätter dock en ganska långt drifven tolerans.

Den israelitiska befolkningen i Rom tyckes under denna tid också hafva stått jämförelsevis högt, till en väsentlig del väl tack vare den frihet, som den åtnjöt, och israelitiska literaturhistoriker hafva uppvisat, att det litterära lifvet i den tidens Rom varit ganska utveckladt, om man än icke kan jämföra de romerska författarna med de samtida spanska och provençalska — äfven det kristna Rom stod ju i bildning betydligt tillbaka för det öfriga Europa. Dikterna falla alla inom den judiska ritualen, och så vidt jag af de öfversättningsprof jag sett vågar döma, reproducera de på ett självständigt sätt och ofta i en gripande form profeternas poesifylda bildspråk. Vid sidan af denna poetiska produktion dref man också i Rom dessa olycksaliga Talmud-

studier, som kanske lika mycket som de kristnes förtryck skulle bidraga att för århundraden tvinga ned den judiska rasen på en lägre kulturståndpunkt.

Den stora reaktionen i Europa mot 1100-talets friska rationalism började med 1200-talet, men i Rom blef denna reaktion, som bl. a. mycket starkt vände sig mot judarna, mindre kännbar än annorstädes. De flesta påfvarna bekräftade vid tillträdet Gregorius den stores förut omtalade frihetsbref, under påfveuppehållet i Avignon ledo väl judarna liksom Roms öfriga inbyggare af de ständiga gatustriderna, men i det hela hade de det vida drägligare än deras trosförvanter i det öfriga Europa. Redan 1215 hade Innocentius III påbjudit ett särskildt s. k. judetecken, men i Rom tyckes man först mot århundradets slut hafva sökt införa detta skymfmärke, och på riktigt allvar kom det där i bruk först på 1500-talet, då motreformationens reaktion började. Sin värksamhet både såsom penningemäklare och småhandlande fingo de fritt fortsätta, och bland dem möta vi flera ansedda läkare, som t. o. m. erhöllo bref som romerska medborgare.

Men förebåden till den stora omkastningen i deras ställning kunde dock redan nu skönjas både inom folkopinionen och hos den påfliga regeringen.

Vid den nyvalde påfvens festliga tåg genom Rom gick det så till, att de olika främlingskolonierna voro uppstälda vid vägen, där de hyllade honom med tal och lofsånger. Bland dessa scholæ voro ock Roms judar, som till honom öfver-

räckte en Thorarulle, hvarefter påfven bekräftade judarnes gamla privilegier. Men redan den högfärdige Bonifacius VIII, som kröntes 1295, visade med förakt den judiska deputationen från sig, och så småningom förvandlades denna hyllningsceremoni till ett rent pöbeluppträde. Smutskastade och skymfade, klädda i de vanärande judemössorna, måste koloniens förtroendemän först under timtal invänta påfvens ankomst, hela tiden utsatta för massans plumpa skämt, för att till sist på sin ödmjuka hyllning erhålla ett sårande hånfullt svar. Lyckligtvis gick Roms pöbel härvid till sådana excesser, att den nyvalde påfvens egen säkerhet hotades, och i följd häraf tillätos 1484 judarna att i S. Angelo framföra sina lyckönskningar. Där utspelades denna hyllningsceremoni ända till Leo X:s tid, 1513, då den för sista gången förekom. I stället ålades judarna att bekosta en del af festdekorationen för triumftåget.

Ännu mera förödmjukande blef den roll, som judarna måste utföra i den romerska karnevalen. Denna firades under medeltiden med spel och lekar på Piazza Navona och Monte Testaccio. Om den senare kullen, som i värkligheten uppkommit genom affall från den närbelägna hamnen, särskildt af sönderslagna vin- och oljekrukor, fanns under medeltiden en tradition, att den bestod af skärfvor från de vaser, i hvilka de underkufvade folken fört sina tributer till Rom. Troligen var det i anslutning till denna tradition, som republiken Roms regering påbjöd, att alla de städer, som lydde under Rom, — Corneto, Velletri, Terracina, Tivoli, Toscanella m. fl. — skulle, hvar och

en med sitt bidrag, bekosta denna fest på Monte Testaccio. Bland de underkufvade folken räknades ock judarna, och 1334 ålades de att med tio guldfloriner bidraga till det romerska folkets fest-glädje. Men redan 1399 hade summan ökats till 1,000, till hvilka man för jämnhetens skull lade ytterligare 30 till minne af Judas silfver-penningar. I värkligheten tyckes denna skatt hafva lagts på alla de italienska judarna, men med skyldighet för kolonien i Rom att utkräfva den af de andra. Då emellertid de andra, ofta mycket folkrikare judekolonierna, undandrogo sig denna skyldighet, föll den tunga skatten uteslutande på de judiska familjefäderna i Rom, hvilka knapt torde hafva varit mer än ett par hundra.

Den romerska karnevalens egentlige stiftare var dock Paul II, som 1465 förlade festen till Corson. Hufvudpunkten i karnevalen utgjordes af kapprännningar utefter Corson fram till Palazzo Venezia. Först fingo åsnor löpa, och efter dem följde judarnas kapplöpning. Koloniens mest ansedda män togos ut, fingo först en stadig måltid för att göra dem mera obekväma för den till-stundande motionen, därpå afkläddes de och fingo på sig en skjorta, som med flit gjorts för kort för att öka skymfen — stundom fingo de löpa alldeles nakna — och därpå drefvos de med käpp-rapp och skrik fram längs de folkmassor, som kantade Corson. Efter dem följde en kapplöpning mellan bufflar och sist en mellan hästar.

Detta martyrium fortfor ända till Kristinas vistelse i Rom, och flera gånger har hon säker-

ligen från sin balkong åsett detta upprörande skådespel. Det afskaffades nämligen först 1668 af Clemens IX, dock blott mot en ersättning af 300 scudi.

*

Medeltidens afslutningsår hade varit dystra för den judiska kolonien i Rom. Skatterna hade blifvit allt tyngre, förolämpningarna allt flera, men egentligen var det först med motreformationen, som lidandets mått skulle rågas.

Under medeltiden hade judarna haft rätt att bo hvar som hälst i Rom, ehuru de i likhet med andra främlingar föredrogo att så mycket som möjligt bo i hvarandras närhet; i dessa oroliga tider var ju detta nästan nödvändigt, då ömsesidig hjälp så ofta påkallades. Som det förefaller bodde judarna i allmänhet kvar i samma stadsdelar, där deras förfäder bott redan under antiken. Hufvudmassan höll således till i Trastevere, där en gata, i närheten af S. Cecilia, år 1219 kallas rua Judæorum. Ett torg bredvid S. Francesco a Ripa hette Campo Giudeo. Med all sannolikhet låg här det medeltida Roms judiska kyrkogård, och en mängd grafstenar, som på den senare tiden blifvit påträffade, härröra antagligen från denna begrafningsplats. Den användes ända till 1645, då judarna tvingades att skaffa sig en ny, ej långt från den nuvarande, som härrör från 1775. Bredvid kyrkogården i Trastevere låg en synagoga, som måhända var Roms äldsta. Den

brann visserligen 1268, men tyckes hafva återuppbygts och existerat ända till 1500-talets midt, då judarna drefvos ut ur Trastevere. I ett bref af 1019 talas om "hela judeområdet", och detta säges från Trastevere sträcka sig fram ända till "midten på bron". Denna bro, den nuvarande Quattro Capi, som från Tiberön går till Ghetton, var således antagligen belamrad med de judiska köpmännens bodar och kallades därför under medeltiden Pons Judæorum. I närheten af bron befann sig ock en synagoga, som uppkallats efter denna och som stod kvar ända till 1559. Men hvarken Trastevere eller Tiberön voro några exklusiva judekvarter. På det förra stället finnas ännu flera adelspalats kvar från denna tid, och på Tiberön reste sig Pierleonis borg, sedermera Gaetanis. På andra stranden befann sig också en betydlig judisk koloni ungefär på den plats, som sedan kom att intagas af Ghetton, men äfven här bodde judar och kristna fredligt om hvarandra, och vid "judetorget" (Piazza Giudia) reste sig Boccapadulis palats. I närheten befann sig en judisk synagoga, enligt traditionen förskrifvande sig ända från Titus' dagar, och strax bredvid denna en kristen kyrka, S. Tommaso.

Men judarna bodde äfven i andra kvarter, ofta i samma hus som de kristna, och särskildt blef detta fallet mot 1400-talets slut och 1500-talets början, då den judiska kolonien i Rom högst betydligt ökades genom de landsflyktiga israeliter, som flyktat dit från Spanien och Sicilien.

Egendomligt nog utgjorde medeltidens judiska invånare i Rom lika litet som under antiken en

enhetlig korporation, utan liksom då voro de indelade i olika synagogor, af hvilka hvar och en förvaltade sina egna angelägenheter. Endast i vissa fall — särskildt då det gällde beskattningen, påfvehyllningar o. d. som afsåg judarnas förhållande till det kristna samhället — betraktades kolonien såsom en enda. Först i början af 1500-talet sammanslöto sig dessa församlingar till en administrativ enhet, som styrdes af en "congrega", hvars protokoll och öfriga handlingar lyckligtvis finnas kvar och gifva ett förträffligt kulturhistoriskt material.

Men så bestegs påfvestolen 1555 af den fanatiske storinkvisitorn Caraffa under namn af Paulus IV, och under sitt korta pontifikat, till 1559, lyckades han göra sig lika hatad af både judar och kristna. Ännu medan han låg på sitt yttersta, stormade romarna inkvisitionsfängelset och satte fyra hundra fångar i frihet, och då han dött, störtade man ned hans staty; en jude försåg under hopens bifall hufvudet med den gula judemössan, och därpå vräktes detta i Tibern.

Icke fullt två månader efter sitt trontillträde utfärdade Paulus den beryktade bullan *cum nimis absurdum,* hvars hufvudpunkter voro följande.

Judarna fingo hädanefter icke rätt att bo tillsammans med de kristna, utan skulle vistas i ett särskildt med murar kringgärdadt kvarter. De fingo blott hafva en enda synagoga och förbjödos att för framtiden uppbygga några nya. De redan befintliga skulle nedrifvas. Vidare förbjödos de att besitta fast egendom, och den, de vid bullans utfärdande ägde, ålades de att oför-

dröjligen sälja. Hvarje jude skulle till igenkänningstecken bära en gul mössa och hvarje judinna en gul hufvudbonad. Ingen jude skulle få hafva en kristen tjänare, och likaså förbjöds han att arbeta på sön- och helgdagar. Någon handel med säd och matvaror fingo de icke drifva, de judiska läkarna förbjödos att bispringa kristna patienter, och den judiske handtvärkarens yrke försvårades genom åtskilliga hindrande bestämmelser.

Den viktigaste punkten i denna bulla var införandet af ett särskildt judekvarter eller en s. k. Ghetto. Den sannolikaste förklaringen af detta namn är, att ordet lånats från Venedig. Där fanns redan förut ett judekvarter, som var inrättadt i "Geto bredvid S. Girolamo". Men Geto kallades området, därför att där befann sig ett kanongjuteri (Geto). Det var detta namn, som nu öfverfördes på det romerska judekvarteret, som för öfrigt en tid också kallades "il Serraglio" (ringmuren). Paulus lät nämligen omgifva hela området med en mur. Denna hade först två portar, som sedan ökades till fem och slutligen till åtta. Vid nattens inbrott stängdes dessa portar, och särskilda vaktare — som aflönades af Ghettons invånare — skulle se till, att ingen efter denna tid släpptes in.

Det är lätt att inse, hvilka egendomsrubbningar, denna Ghetto-förordning skulle åstadkomma. För det första tvingades judarna att till vrakpris sälja sina hus inom och utom Ghetton, ty de fingo ju ej äga fast egendom. Sedan nödgades de allesammans flytta till ett trångt område, där de icke voro husägare utan måste be-

tala hyra för sina lägenheter. Denna hyra kunde naturligtvis under sådana omständigheter skrufvas upp hur högt som hälst, ty juden, som *måste* bo i Ghetton, hade intet val. Det fullkomligt orimliga i denna situation ledde emellertid efter några decennier till en ny lag, som i tidernas lopp blef ganska fördelaktig för hyresgästerna. 1604 införde nämligen Clemens VIII den s. k. jus gazzaga. Enligt denna fastställdes hyran för hvarje lägenhet i Ghetton till ett bestämdt pris, som icke någonsin kunde höjas, och dessa kontrakt kunde ärfvas, borttestamenteras och försäljas. Blef i alla fall någon lägenhet utan hyresgäst, ålades församlingen i dess helhet att öfvertaga kontraktet och erlägga hyran. I följd häraf blefvo Ghettons invånare ouppsägbara arrendatorer, och i sak fingo de full äganderätt till sina lägenheter, endast mot det att de betalade skatt till husens forna ägare. Men igenom penningvärdets sjunkande blef denna skatt allt mindre och mindre, och fördelarna af detta system visade sig bäst efter 1870, då Roms judar förvandlades till fria medborgare med samma skyldigheter och rättigheter som andra trosbekännare. Hyrorna i det nya Italiens hufvudstad, som 1840 hade 154,000 invånare, men nu räknar omkring en half million, stego naturligtvis just omkring 1870 med svindlande hastighet. Husägarne i Ghetton gjorde då — som det synes med fullt fog — anspråk på afskaffandet af jus gazzaga. Judarna hade nu rätt att bo, hvar de ville, och lagen hade således förlorat sin raison d'être. Lagen var ju dessutom en tvångslag, och då

alla tvångslagar afskaffats, borde äfven denna följa med. Men detta bestreds af arrendatorerna, och efter en process, som gick igenom alla instanser, fingo de rätt. Och nu visade sig alla fördelarna af jus gazzaga. I Rom hade det bildat sig ett aktiesällskap för inköp af Ghetton i afsikt att rifva husen och uppbygga nya. Men detta bolag fick nu icke blott köpa husen af ägarne, utan ock för högst betydande summor afköpa hyresgästerna deras jus gazzaga.

Att i detalj genomgå Ghettons växlande historia under de olika påfvarna förbjudes här af utrymmesskäl. Det första steget till dess definitiva afskaffande togs under de första åren af Pio nonos reformvänliga regering. En vårnatt under det märkliga revolutionsåret 1848 vaknade Ghettons invånare vid att höra släggornas dån mot de gamla murarna, som nu på påfvens befallning refvos ned, och dagen därpå läste man i Gazetta di Roma en kort notis af följande innehåll: "I går afton aflägsnades på högsta befallning den afsöndringsmur, som skilt israeliterna från andra borgare" ...

På hösten samma år brast revolutionen ut i full låga, påfven nödgades fly och den romerska republiken utropades. Judarna likställdes nu med öfriga medborgare, och förtryckets dagar tycktes vara till ända. Men som bekant kväfdes revolutionen i blod och Pio nono återvände till sin hufvudstad — nu såsom en af reaktionens förkämpar. Den korta frihetssagan var slut, och den enda behållningen, som Ghettons invånare haft af frihetsrörelsen, var murens fall; i öfrigt

blef det vid det gamla ända till den 20 september 1870, då de italienska trupperna intogo Rom. Alla bestämmelser om judarnes särställning upphäfdes då, och ur hygienens synpunkt beslöt man snart att helt enkelt rifva den trånga och osunda Ghetton. 1885 påbörjades rifningsarbetet och fulländades tämligen raskt, men om man undantager den nya synagogan, har området ännu ej blifvit bebygdt, utan ligger som en ful, solgassig och öppen plats vid Tiberkajen.

Då jag första gången, 1884, besökte Rom, fanns Ghetton ännu kvar, och jag har fortfarande ett mycket lifligt intryck af de dystra, trånga och smutsiga gatorna, dit ingen solstråle förmådde tränga ned, och af de höga, grå och bofälliga husen, där det krälade af barnungar och kvinnor. Detaljerna hafva däremot gått ur mitt minne, ehuru jag sedan upplifvat det med tillhjälp af fotografier och kartor.

I norr började Ghetton vid Piazza Giudea, där en af Paulus V till Ghettons förmån inrättad fontän ännu finnes kvar; förut hade judarna måst dricka det hälsofarliga Tibervattnet. Genom en smal gränd kom man ned till ett annat litet torg, Piazza delle Scuole, där de fem synagogorna lågo. I följd af Paulus IV:s bulla hade man nämligen måst rifva alla utanför Ghetton belägna synagogor, och dessa, som ofta hade olika ritual, måste då flyttas dit. Men å den andra sidan fick man blott hafva *en* synagoga. Detta förbud kringgick man emellertid på så sätt, att man i *samma* hus bygde fem. Den äldsta af dessa kallades “templet“ och torde väl

få betraktas såom en fortsättning på den synagoga, som redan under antiken befunnit sig på Campus Martius. Den andra, "det nya templet", var såsom namnet anger yngre; de öfriga voro Catalana, Castigliana och Siciliana och voro afsedda för israeliter, som invandrat från Spanien och Sicilien. Hufvudgatan, där de förmögna bodde, kallades Via Rua, under det att den andra hufvudgatan, Fiumara, som låg i närheten af floden, beboddes af den fattigare befolkningen. Särskildt i följd af öfversvämningarna var denna ytterst osund, och vid flera tillfällen hände det, att vattnet här steg till första våningen, så att invånarna måste frakta sig fram i båtar. Mellan dessa båda hufvudgator, af hvilka ingen hade samma bredd som Västerlånggatan, utspann sig ett nät af gränder, sollösa, fuktiga och vinkliga; en af dessa hade namnet delle Azzimelle, emedan man här bakade det osyrade brödet för påsken. Mot söder begränsades den hemska stadsdelen af tvänne kristna kyrkor, S. Angelo in Pescheria och S. Gregorio, och öfver ingångsporten till den senare kan man än i dag se en hebreisk inskrift, ämnad att läsas af Ghettons invånare, när de kommo ut ur porten till fängelseområdet.

Bägge kyrkorna kalla i minnet ett annat kapitel i de romerska judarnes lidandeshistoria. Genom en bulla af 1577 hade nämligen Gregorius XIII bestämt, att alla judar öfver tolf år skulle på sabbaten åhöra en omvändelsepredikan. Några år därefter mildrades väl påbudet därhän, att antalet sattes till 150, senare till 300. Men denna tvångskommendering fort-

for under hela Ghettotiden. Vid ingången till kyrkan stäldes vaktare, som räknade de kyrkobesökande och hvilka för öfrigt hade till uppgift att med "kyrkspön" hålla dem vakna, som visade tendenser att somna in under predikan. De fem synagogorna delade troget dessa kyrkobesök sig emellan. Första lördagen uppstälde il Tempio det nödiga manskapet, lördagen därpå il Tempio nuovo, så la Catalana o. s. v. Truppen tågade sedan — med bomull i öronen — till kyrkan, där mönstringen skedde.

Olyckligtvis inskränkte sig den påfliga regeringen ej till tvångspredikningar, utan lade därjämte i dagen mycken kärlek för tvångsdop. 1543 hade i Rom inrättats en katekumen-anstalt, som för öfrigt underhölls genom en skatt, hvilken man lagt på judarna. Dit fördes hvarje jude, som af någon person *uppgafs* hafva uttalat en önskan att öfvergå till kristendomen, och kvarhölls där i fyrtio dagar för att "undervisas". Kände han sig efter denna kurs öfvertygad, var allt godt och väl, och han eller hon mottog dopet. Var den tillämnade proselyten trots alla mer eller mindre kraftiga bearbetningar "förstockad", släpptes han visserligen lös, men dock först sedan han själf eller den judiska församlingen betalat underhållskostnaden för det ofrivilliga uppehåll, han under fyrtio dagar fått göra på detta kristliga hospiz. Oftast voro dock öfvertalningarna sådana, att dylika hotellräkningar icke behöfde ifrågakomma. Så t. ex. blef en Baruch Ambron 1602 anmäld såsom den där önskat öfvergå till kristendomen. Af sbirrer fördes han

då den 25 sept. till en from pater, som skulle fullständigt omvända honom. Den 28 hoppade lärjungen emellertid ut genom fönstret och kom undan, men häktades ånyo den 6 oktober, rymde så på nytt och kom tillbaka till Ghetton, men där greps han för tredje gången af polisen, och efter den betan kände han sig slutligen, den 19 oktober, "öfvertygad" och mottog dopet.

I viss mån lefva dessa judedop ännu kvar, och i den vanliga reseboken öfver Rom läser man i förteckningar öfver de kyrkliga festerna också följande passus: "Pingstaftonen: juddop i Lateranens baptisterium". Men omvändelserna i våra dagar hafva blifvit betydligt dyrare än förr. Numera får den katolska kyrkan betala sina judiska proselyter med klingande mynt, under det att man förut kunde nöja sig med dominikanernas milda öfvertalningar, och hela ceremonien står därför — liksom den öppna plats, där Ghetton fordom legat — kvar blott såsom en relik från den tid, då Kristi ståthållare ännu härskade öfver den eviga staden.

Romerska sägner om Petrus och Paulus.

Ett bland de älskvärdaste arbeten, Viktor Rydberg skrifvit, är Romerska sägner om Petrus och Paulus. Vetenskapsmannen har här lagt bort sin kritik och i stället låtit blott skalden tala. Ty i självfva värket är Viktor Rydberg här vida mera skapande poet, än hvad man af hans företal kan förmoda. I sig självfva äro de sägner, han berättar, tämligen torra lokallegender, som ej sällan hopspunnits af den munk, som för besökande visat kyrkan i fråga, och något poetiskt skimmer hvilar sällan öfver dem, äfven om man återgår till den äldsta form, i hvilken de föreligga. Under tidernas lopp, särskildt under renässansen, hafva väl flera af dem fått något af den värkliga sägnens fyllighet och kraft, men i stort sedt är det dock Viktor Rydberg själf, som för diktningen eröfrat detta stoff.

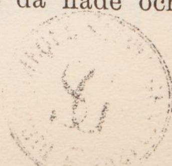
Själf undviker han med rätta all kritik af dessa legenders trovärdighet, men såsom en kommentar till hans omdiktning kan ju en dylik kritisk belysning af dessa sägners historiska bakgrund hafva ett visst berättigande.

De egentligen romerska sägnerna börja med Paulus ankomst till Rom. Han möttes där af den helige Martialis, som vid Via Lata — eller den gata, som mynnar ut i den nuvarande Corson — ägde ett hus, där han bjöd aposteln att taga in. Viktor Rydberg låter Paulus afslå denna inbjudan, under det att han i stället anbefaller målaren och evangelisten Lucas åt Martialis välvilja. Så följde Lucas Martialis hem och skref där i huset vid Via Lata sitt evangelium och Apostla Gärningar samt målade sina bilder af Jesus och jungfru Maria. Först då Paulus andra gången kom till Rom, tog han in i Martialis bostad, där han vistades, tills dess han fördes till afrättsplatsen.

Men denna sägen är icke gammal. I Martialis legend, som föreligger i en handskrift från 800-talet, nämnes ingenting om att Paulus och Lucas bott i helgonets hus, och uppgiften förekommer först i ett handskrift från 1200- eller 1300-talet. Där berättas, att Paulus och Lucas under vistelsen i Rom haft sitt hem hos Martialis och att aposteln där författat de bref, han skickat från Rom. Rummet, där de bott, identifieras vidare med ett vid Via Lata liggande oratorium. Det ursprungliga, sedan af Vignola ombygda oratoriet i fråga under den nuvarande kyrkan S. Maria in Via Lata, härrör troligen

från 1000-talet, och det är möjligt, att några numera utplånade målningar i detta gifvit upphof till legenden, som emellertid är bevisligen ohistorisk, ehuru oratoriet fortfarande — mot drickspengar till sacristanen — förevisas såsom det rum, där Paulus och Lucas döpt de nyomvända. Kyrkan S. Maria in Via Lata bygdes nämligen på 600-talet — d. v. s. den första kyrkan på denna plats, icke den nuvarande, som i hufvudsak är ett värk af Pietro da Cortona i slutet af 1600-talet — och på den mark, där kyrkan restes, låg på Paulus' tid den s. k. Sæpta Julia eller en af Cæsar uppbygd portik, där tribuskomitierna höllos. Då dessa sedan upphäfdes af Tiberius, användes den vidsträckta byggnaden till basar. Resterna af denna portik, stora travertinblock, återfinnas ännu i de underjordiska rummen under S. Maria in Via Lata, och här har således icke någon privatbyggnad befunnit sig på Paulus' tid, icke ens i närheten, ty såsom Lanciani visat, sträckte sig Sæpta Julia från Piazza Venezia ända upp mot Piazza Colonna eller närmare bestämdt till den strax bredvid liggande Via del Caravita; den nuvarande kyrkan ligger således ungefär vid midten af den forna portiken, och det är därför ej fullt rätt, då Viktor Rydbergs legend låter Sæpta Julia befinna sig "strax bredvid" Martialis bostad.

Enligt den romerska legenden, sådan den berättas af Viktor Rydberg, tog Paulus vid sitt första besök i Rom icke in i huset vid Via Lata, utan hyrde sig ett hus helt nära den stadsdel, där hans fränder i köttet då hade och

ännu hafva sin varelse, i Ghetton. Detta hus låg bakom den gamla kyrkan S. Paolo alla Regola och kallas — den rättare efterträdaren på den tomt, där det stått — *Paulus' skola.*

Denna legend, om man ens så kan kalla den, är bland de aldra yngsta och återfinnes, så vidt jag vet, ej i någon gammal källa. Med all sannolikhet har legenden uppstått först efter inrättandet af Ghetton d. v. s. efter 1555, ty på Paulus' tid bodde judarne, åtminstone hufvudmassan af dem, i Trastevere. Om, som sannolikt är, Paulus velat bo nära sina landsmän, bör han således snarast hafva hyrt ett hus på den andra Tiberstranden, ej bredvid 1500-talets judekvarter. Men nu hafva vi en ganska sannolik uppgift om apostelns bostad i Rom. I Apostla Gärningar uppgifves blott, att Paulus fick bo för sig själf tillika med den krigsman, som bevakade honom. Men i några handskrifter, visserligen ej i de äldsta, göres här ett tillägg, att centurionen öfverlämnat sina fångar till praefectus castrorum d. v. s. en ämbetsman, som lydde under praefectus praetorii eller öfversten för det praetorianska gardet, och på detta faktum anspelas också mycket riktigt i Rydbergs legend, som alldeles riktigt uppgifver, att gardets öfverste då var Senecas vän Burrus Afranius. Fången tyckes således, för att bättre kunna öfvervakas, hafva fått sin bostad i självfva kasernen eller väl snarare i ett i närheten liggande hus. Och detta antagande bestyrkes af ett yttrande af Paulus själf i det i Rom skrifna brefvet till Filippi, där han säger, att "mina bojor hafva

i Kristus blifvit uppenbara i hela kasernen". Den svenska bibelkommissionen antar därför, som det synes med skäl, att han suttit fången i kasernen. Men då uppgiften väl måste kombineras med den, som gifves i Apostla Gärningar, att han bodde i egen hyrd bostad, endast bevakad af en soldat, får man väl antaga, att bostaden legat i omedelbar närhet till praetorianernas kasern, och hvar denna legat, är icke obekant. Huset i fråga har således hvarken befunnit sig vid Corson eller strax utanför Ghetton, utan i närheten af den nuvarande järnvägsstationen, ty mellan denna och Aureliani mur låg det praetorianska gardets stora kasern. Såsom jag i en föregående uppsats visat, befann sig där också en judisk koloni; åtminstone fanns en synagoga i närheten af Servii Tullii vall, hvars rester ligga ännu kvar på järnvägsstationens område.

Därefter öfvergår Viktor Rydberg till att — här mera fritt än vanligt — berätta Simon Magus legend. Denna förekommer som bekant redan i Apostla Gärningar, ehuru intet där nämnes om undergörarens uppehåll i Rom eller om hans underbara luftfärd. Redan mycket tidigt var emellertid legenden utbildad ungefär i de hufvuddrag, som återgifvas i Rydbergs legend, och denna trollhistoria, som redan af sitt eget innehåll stämplas såsom historiskt orimlig, är faktiskt den kanske bäst bestyrkta af Roms alla legender. Ty redan Justinus martyr, som var född omkring år 100, vet att berätta om Simons resa till Rom, och förmodligen var legenden, sådan den berättas i de apokryfiska Petrus-

akterna utbildad redan före 100-talets utgång: Simon Magus kommer till Rom, där han genom tankeläsning söker vinna kejsarens ynnest. För att fullt nå sitt mål lofvar han att företaga en flygfärd till himlen, men störtar ned i följd af Petrus' bön. Viktor Rydberg återger således denna egendomliga sägen i full öfverensstämmelse med de gamla legenderna, som dock i allmänhet blott låta Petrus och ej tillika Paulus uppträda såsom trollkarlens motståndare. I själfva framställningen hafva emellertid några mindre inadvertenser insmugit sig. Mithrasprester kunna gärna ej hafva omgifvit Simon, ty Mithraskulten är troligen yngre i Rom, och Jupiter Capitolinus' tempel, hvarifrån Nero skall hafva åsett Simons himlafärd, låg ej på den plats, där kyrkan Ara Celi nu befinner sig, utan på den motsatta kullen, som nu upptages af Palazzo Caffarelli. Traditionen lät ej häller Petrus hafva sin plats vid Dioskurernas tempel, utan enligt legenden åsåg han Simons himlafärd från Via Sacra strax framför den nuvarande kyrkan S. Cosma e Damiano, och där bygde också påfven Paulus I (757—768) till minne ett litet oratorium, som kallades S. Petrus in Silice, ubi cecidit Simon Magus — ty enligt traditionen föll Simon ned just framför den plats, där aposteln låg och bad. Redan i slutet af 500-talet visste Gregorius af Tours att berätta, att man ännu på Via Sacras stenläggning kunde se märken af de bedjande apostlarnes knän — ty enligt Gregorius hade äfven Paulus varit värksam för undergörarens nederlag. När kapellet sedan föll i ruiner, fördes

dess dyrbaraste relik, den nyssnämnda stenen, till den närbelägna S. Maria Nuova eller, såsom kyrkan nu kallas, S. Francesca Romana. S. Maria bygdes, förmodligen på 800-talet, in i det då förfallna tempel åt Venus och Roma, som låg vid Forum, och i S. Francesca Romana befinner sig nu, såsom Rydberg riktigt uppgifver, stenen, som bevarat intrycken af apostlafurstens knän.

Förutsättningen för denna och andra legender, som Viktor Rydberg berättar, är den romerska traditionen om Petrus' uppehåll i Rom. Enligt denna skall apostlafursten två gånger hafva besökt den eviga staden, första gången för att grundlägga den kristna kyrkan, andra gången för att där lida martyrdöden. Den romerska Petrus-legenden är onekligen mycket gammal, men för min del har jag icke känt mig öfvertygad om dess historiska sanning. Ett faktum, som för mig har afgörande betydelse, är, att hvarken Apostla Gärningar, som dock så mycket sysselsätta sig med Petrus, eller Pauli bref till den romerska församlingen eller hans bref från Rom med ett enda ord antyda något dylikt uppehåll, och så mycket torde i följd häraf få anses säkert, att har Petrus öfverhufvud varit i Rom, kan han icke hafva varit där hvarken före Paulus' ankomst dit eller under dennes fångenskap. Harnack, som i följd af traditionens ålder vill tillmäta den vittnesgillhet, har därför en helt annan mening än den, som hyllas af den katolska kyrkan. Han förnekar det första uppehållet och antager, att Petrus blott några

få månader uppehållit sig i Rom, innan han afrättats. Han påvisar vidare, att församlingen i Rom hvarken kan hafva grundats af Petrus eller af Paulus, utan att kristendomen där införts af några till namnet obekanta personer, och att den nya läran till en början så godt som uteslutande omfattats af stadens grekiska befolkning. Egentliga stiftare — säger han — "har den romerska församlingen öfver hufvud taget ej haft, eller också voro de, hvilka med någon rätt kunde kalla sig så, obetydliga personer eller redan döda" (då Romarbrefvet skrefs). I hvarje fall känna vi likväl namnen på flera af dem, som värkat för kristendomen i Rom, redan innan Paulus kom dit. I Romarbrefvet omtalas tvänne greker, som då vistades i Rom, Andronikos och Junias, "som äro utmärkta bland *apostlarna*, hvilka ock före mig kommit till Kristus". Likaså var det i Rom boende paret Aquilas och Prisca med all säkerhet kristna, redan innan de i Korinth gjorde bekantskap med Paulus. De förra tyckas dock hafva kommit till Rom, först efter det att kristendomen där blifvit förkunnad, men att Aquilas och Prisca haft en mycket stor betydelse för den romerska kyrkans första utdaning, synes säkert. Som man har anledning att förmoda, uppstodo ungefär år 49 starka slitningar inom den romerska judekolonien, som det förefaller just på grund af att den kristna sekten där började uppträda. De tvistande visades ut ur Rom, och bland dem voro äfven Aquilas och Prisca, som kort därefter sammanträffade med Paulus i Korinth.

Båda, men i synnerhet Prisca eller Priscilla, tyckas hafva varit framstående, energiska och begåfvade personligheter. Mannen var af judisk börd och stammade från Pontus, men hade vid något tillfälle slagit sig ned såsom tältsömmare i Rom. Om han redan förut vunnits för kristendomen eller om detta skett först i Rom, veta vi icke, men under kontroversen år 49 voro troligen han och hans maka det kristna partiets ledare. Sedan de i Korinth sammanträffat med Paulus, följde de honom till Efesus. I det därifrån skrifna brefvet till Korinth hälsar Paulus också från Aquilas och Priscilla, men i viss mån är brefvet framkalladt af oroligheter, till hvilka de indirekt gifvit anledning. I Efesus hade de nämligen träffat "en jude vid namn Apollos, bördig från Alexandria, en vältalig man, mäktig i skrifterna. Denne hade blifvit undervisad om Herrens väg, och brinnande i anden talade och lärde han grundligt det, som angick Herren, ehuru han endast kände till Johannes döpelse. Och han begynte tala frimodigt i synagogan. Och då Aquilas och Priscilla hade hört honom, togo de honom till sig och framstälde för honom ännu grundligare Guds väg." Det var således de, som omvände honom till kristendomen, och från dem reste Apollos till Korinth, där det strax därefter utbröt tvister mellan de kristna, i det att några höllo sig till Paulus, några till Petrus, några till Apollos, och det var på grund af dessa tvister, som Paulus afsände sitt första bref till kyrkan i Korinth. Att döma af denna episod har Prisca, som tyckes hafva varit den

förnämsta af de två, tydligen varit en bland de värksammaste bland den unga kristna kyrkans missionärer, icke utan självständighet gent emot Paulus, och i en nyligen författad uppsats har Harnack med mycket starka skäl sökt styrka, att det varit hon, som skrifvit det s. k. Hebreerbrefvet, som förut — då Rydberg utgaf sina Romerska sägner — ansågs härröra från hennes lärjunge Apollos. Skrifvelsen är riktad till hebreernas synagoga i Rom, men då det senare ansågs opassande, att en kvinna på detta sätt fört kyrkans talan, förtegos och utplånades vittnesbörden om hennes författarskap.

Från Efesus vände Aquilas och Priscilla emellertid tillbaka till Rom, där de befunno sig, då Paulus skref sitt bref dit, men under Paulus eget uppehåll i Rom, hade de tydligen ånyo lämnat staden, ty i sina där skrifna bref antingen nämner han dem icke eller också ber han (i Tim. II) om sin hälsning till dem.

Den romerska församlings stiftare har således hvarken varit Petrus eller Paulus utan snarare Prisca, som åtminstone varit mycket värksam under den första missionstiden. Men hon var icke samtidigt med Paulus i hufvudstaden, och hvad Petrus beträffar, så kom han dit — om han öfver hufvud varit i Rom — först vid tiden för den romerska förföljelsen d. v. s. han kom dit blott för att omedelbart därefter ljuta martyrdöden.

* * *

I bästa fall kan Petrus blott några få månader hafva uppehållit sig i Rom, kort före martyrdöden, och är det andra brefvet till Timotheus äkta, synes ej ens detta möjligt, ty i detta, som tydligen förrutsättes vara skrifvet kort före Paulus' afrättning, klagar Paulus öfver sin ensamhet och säger bland annat: "vid mitt första försvar var ingen med mig, utan alla öfvergåfvo mig" — ord, som synas utesluta, att Petrus jämte honom varit anklagad och stått inför rätta.

Men vare sig därmed huru som hälst, säkert är, att den romerska traditionen särskildt knutit sig fast vid Petrus' gestalt, framför allt vid grift- och martyrplatserna, men ock vid den plats, där han först predikat och döpt — helt naturligt, ty därifrån skulle ju i så fall Roms stolta påfvemakt räkna sitt upphof. Men sägnerna gå här i sär. En sägen, som Rydberg upptagit, är, att Petrus under sitt uppehåll i Rom bott hos Prisca, hvars hus af traditionen förlagts till Aventinen. På denna plats uppfördes tidigt, möjligen redan på 400-talet, en kyrka, som nu emellertid ersatts af flera ombyggnader, den sista från 1700-talet. Sannolikheten att Prisca haft sitt hus på denna plats, är emellertid mycket svag, ty här reste sig det gamla, af Augusti vän L. Cornificius kort förut restaurerade Dianatemplet.

Enligt en annan tradition skulle Petrus först hafva predikat och döpt i S. Pudentiana, som onekligen är en bland Roms aldra äldsta kyrkor, måhända värkligen den äldsta inom själfva Rom och i hvarje fall härrörande från 300-talet.

Kyrkan har sitt namn efter den Pudens, som i förbigående omtalas i det andra brefvet till Timotheus. Såsom församlingskyrka kallades den därför äldst titulus Pudentis eller ecclesia Pudentiana. Enligt legenden skulle Pudens hafva varit senator, blifvit vunnen för kristendomen och upplåtit sitt hus till Petrus, som där predikat och döpt. Pudens skulle vidare haft två döttrar, Pudentiana och Praxedes, och på deras bön skulle påfven Pius I (140—150 e. K.) hafva grundat kyrkan i det badhus, som ägts af de båda systrarnas bröder. Såsom bevis på sägnens sanning visas än i dag i kyrkan det träbord, vid hvilket Petrus skall hafva förrättat mässan.

I och för sig själf innebär ju denna tradition ingen orimlighet. Pudens *kan* naturligtvis hafva varit senator, men detta är föga troligt, ty i så fall hade han nog omnämnts på ett annat sätt, och om en så hög herres omvändelse skulle säkerligen litteraturen ej hafva varit stum. Hans båda döttrar Pudentiana och Praxedes förefalla också något dubiösa och synas vara tillskapade för att gifva de båda bredvid hvarandra liggande kyrkorna S. Pudentiana och S. Prassede en historisk bakgrund. Den ena systern, S. Pudentiana, har för sin existens troligen att tacka en missuppfattning af kyrkans namn; man trodde denna vara rest till minne af en Pudentiana, under det att S. Pudentiana (ecclesia) i värkligheten är en adjektivbildning af Pudens, och så gjorde man denna Pudentiana till senator Pudens dotter. S. Prassede, som gifvit sitt namn åt den strax bred-

vid liggande systerkyrkan, gjordes, då ett samband mellan båda måste finnas, till Pudentianas syster. Men kronologiskt går legenden icke riktigt ihop. De båda systrarna, som varit samtida med Petrus, hvilken enligt legenden afrättades 67, lefva ännu omkring åttio år senare, då påfven på deras begäran inviger kyrkan. För den moderna katolska exegesen låter det väl tänka sig, att Pudentiana uppnått en ovanligt hög ålder, också att hon blifvit född långt efter Petrus' död, eller slutligen — såsom de lärda Bollandisterna förmena — att det funnits två personer med namnet Pudens, af hvilka den ene varit samtida med Petrus, den andra med påfven Pius I (140—150 e. k.), men riktigt sannolikt förefaller detta ej. Och därtill kommer, att församlingskyrkor, tituli, icke tyckes hafva funnits i Rom före påfven Dionysius (259—268), således ej förr än hundra år efter den tid, till hvilken legenden förlägger invigningen af titulus Pudentis. Själfva kyrkan är i hvarje fall, till sina äldsta delar, först från 300-talet.

Mera sanning tyckes finnas för traditionen, att kyrkan bygts i ett badhus, som ägts af Pudens söner Novatius och Timotheus. Visserligen tillhöra, såsom Lanciani visat, de murar, som ännu kunna iakttagas under kyrkan, icke något romerskt badhus, men alldeles i närheten funnos värkligen thermer, som omtalas på 100-talet och af hvilka betydande rester funnos kvar ännu på Sallustio Peruzzis tid.

Emellertid är det säkert, att legenden, sådan Viktor Rydberg berättar den, når upp till 300-

talet, likaså, att de påfliga arkeologerna Rossi och Marucchi fortfarande hålla på dess sanning, som de söka försvara med skäl, som åtminstone på mig icke värkat öfvertygande, utan snarare såsom en ny legendbildning i mera vetenskaplig form. Syftet är emellertid tydligt. Pudens och Prisca hafva varit nära förbundna med hvarandra. Petrus har bott i den senares hus, predikat, döpt och förrättat mässan hos den förre, som ägde det hus, på hvilket kyrkan S. Pudentiana sedan uppfördes. Två heliga platser äro därmed räddade åt den katolska kulten. De träbord, vid hvilka Petrus skall hafva förrättat mässan och af hvilka ett förvaras i S. Pudentiana och ett i Lateranen, anser Marucchi däremot icke kunna bevisas vara autentiska. Men egendomligt nog — ty äfven här saknas all historisk bevisning — håller han det för sannolikt, att den trästol, som förvaras i Vatikanen och som äfven omtalas af Viktor Rydberg, varit apostlafurstens Cathedra, hvilken först befunnit sig i den villa vid Via Salaria nuova, dit sedan Priscilla-katakomberna förlades, och där Petrus enligt traditionen först skulle hafva döpt och haft sitt biskopssäte. Bevisföringen för allt detta sväfvar emellertid så i luften, att det tjänar till intet att redogöra för dessa fria hypoteser.

Det område vid Via Salaria nuova, där Priscilla-katakomberna ligga, var under kejsartidens början en villa, som tillhörde ätten Acilius. En medlem af denna, konsul Acilius Glabrio, dödades 95 e. k. af Domitianus, icke osannolikt därför att han blifvit kristen, och i hvarje fall

öfvergick ätten sedermera till kristendomen, ty i Priscilla-katakomberna har man upptäckt Aciliernas grafkammare. Från att hafva varit privatkatakomber för Acilierna, utvidgades emellertid de underjordiska gångarna sedermera till en stor församlingsgraf, dit traditionen förlade S. Pudentianas, S. Prassedes och S. Priscas grafvar, och den fromma sägnen visste att berätta, att det varit här, som Petrus döpt. Men allt detta är blott sägen och legenddiktning — ehuru visserligen redan från 300-talet — och traditionen har icke bestyrkts af några värkliga bevis, ehuru dessa katakomber blifvit synnerligen noggrant undersökta först af Rossi samt nu senast af Marucchi.

Sannast af de legender, som knutit sig till de båda apostlarna, är därför den, som förbundits med S. Pietro in Carcere vid den kapitolinska kullens fot. Här befann sig äldst — icke som Viktor Rydberg och alla med honom vid denna tid trodde ett gammalt brunnshus för Capitolium — utan en fornitalisk kupolgraf af samma karaktär som den s. k. Atrevs skattkammare i Mykenai. Men i historisk tid förvandlades grafven till ett fängelse, dit brottslingarna fördes före afrättningen. Något annat fängelse tyckes Rom icke hafva haft. Att Paulus någon tid försmäktat i detta ohyggliga fängelsehål, är således ytterst sannolikt, och har traditionen rätt, att Petrus jämte honom lidit martyrdöden, har äfven han dvalts i samma pinorum.

Någon värkligt folklig tradition härom tyckes dock knappast hafva funnits i Rom.

De arbeten, i hvilka legenden först berättas, äro den apokryfiska skriften Passio S. Petri — eller rättare ett senare inskott i denna — och Processus och Martiniani martyrakter. Författaren till det senare arbetet, som är legendens egentliga källa, har emellertid själf knappast sett fängelset vid Forum, ty han låter Petrus i detta omvända 49 medfångar, och ett så stort antal torde endast under den förutsättningen kunnat få rum, att man lagt dem hvarftals i den trånga cellen, som är tre meter bred och ej fullt sex meter lång. Jesuiten Grisar, som ej i onödan bestrider sanningen af en katolsk legend, anser därför, att traditionen ej kan gå längre tillbaka än 500-talet och att den icke uppstått i Rom. Hade denna sägen där värkligen varit lefvande, lider det icke något tvifvel, att man genast efter kristendomens seger skulle hafva upprest ett kapell eller ett oratorium på den heliga platsen. Men så skedde icke. Man vet, att hålan ännu 368 fortfor att begagnas såsom profant fängelse, ingen af de många i Rom skrifna legender, i hvilka man skulle vänta sig en anspelning på en dylik sägen, innehåller någon antydan härom, och pilgrimerna, som vallfärdade till den eviga staden, kände ej till, att Petrus här suttit fången. Dessa pilgrimer hade för sina Rombesök gjort upp "vägvisare", af hvilka flera finnas kvar och med en viss rätt kunna betraktas som den fornkristna tidens Bædeker öfver Rom. En af de fullständigaste — det s. k. Einsiedeln-itinerariet — nämner värkligen om "Petri källa, där hans fängelse ligger". Men denna vallfartsort förlägges icke

till Forum, utan till Porta Aurelia i Trastevere. På 700-talet var således den förra traditionen icke blott okänd i Rom, utan legenden var förbunden med en helt annan plats. Först på 1300-talet omtalades ett vid Forum beläget Carcer SS. Petri et Pauli, och något oratorium tyckes icke hafva blifvit bygdt där förr än under nästa århundrade. Att så skedde, berodde troligtvis ej på någon fortlefvande romersk tradition, utan därpå, att renässansens humanister insett, att de båda apostlarna förvarats i det romerska statsfängelset, hvars läge de riktigt bestämde.

I samband med sägnen om de båda apostlarnas fängelsetid berättar Rydberg den vackra legenden Domine quo vadis. Vid sin flykt ut på den appiska vägen tyckte sig Petrus skåda, huru Herren Jesus kom emot honom, och han hade då frågat: "Herre, hvart går du." Jesus svarade: "Jag går till Rom för att ännu en gång korsfästas." Gripen af samvetskval hade Petrus då frivilligt vändt tillbaka till sitt fängelse, och kort därefter led han martyrdöden. Men på platsen, där han och frälsaren mött hvarandra, reser sig nu det lilla kapellet "Domine quo vadis" och i den ej långt därifrån belägna kyrkan S. Sebastiano förvaras ett stycke af den appiska vägens stenläggning med de märken, som Jesu fötter lämnat. En kopia befinner sig i Domine quo vadis, som med anledning häraf också bär namnet S. Maria della pianta (fotsulan).

Sägnen om mötet mellan Jesus och Petrus berättas redan i Processus' och Martinianus' legend

och anknyter sig troligen till en tradition, som anföres så tidigt som hos Origines. Kristus skall en gång hafva yttrat, att han ånyo skulle blifva korsfäst, och dessa ord troddes vara sagda till Petrus. Men att denna tradition anknutits just till *denna* plats, har troligen en folketymologisk förklaring. I närheten fanns nämligen eller trodde man sig hafva ett tempel åt Deus Rediculus, hvilket enligt sägnen skulle hafva bygts där med anledning däraf, att Hannibal på sitt tåg mot Rom kommit dit, men där blifvit af en gud skrämd att vända om. Vid platsen fanns sålunda redan förut knuten en legend om en gudauppenbarelse och ett återvändande.

Hvad själfva reliken beträffar, stenen med märket efter Kristi fötter, anmärker Marucchi, att den ej tillhört den appiska stenläggningen och troligen från början blott varit en votivgåfva *pro itu et reditu* (för lycklig återkomst).

I samma legend, där denna sägen berättas, anföres en annan därmed förbunden, som ock upptagits af Viktor Rydberg. På flykten skulle ett förband hafva fallit af Petrus' genom fjättrarna sårade ben och förts till en törnhäck, där det sedan tillvaratagits af en kristen kvinna, hvarefter en kyrka, titulus fasciolæ (förbandets kyrka) här blifvit bygd — densamma som nu kallas S. Achilleo e Nereo.

Den gamla legenden låter förbandet falla af, då Petrus passerade Septizonium vid Via Nova. Men Septizonium bygdes omkring 150 år efter Petrus död af Septimius Severus, och Via Nova öppnades ännu senare af Caracalla. Fasciola var

slutligen namnet på ett ganska stort distrikt, på hvilket Domitilla-katakomberna ligga, och sannolikt har sägnen uppkommit för att förklara distriktets och kyrkans namn.

De sista sägnerna beröra apostlarnes död. Enligt traditionen fick Petrus, som skulle afrättas i Neros cirkus på Vatikanen, rätt att följa sin broder ett stycke ut på Via Ostiensis, där denne skulle halshuggas. Strax utanför den nuvarande Porta S. Paolo ligger ett litet kapell, som kallas Capella della Separazione, där enligt sägnen de båda apostlarna togo farväl af hvarandra. Men äfven den ortodoxt katolska arkeologien måste förneka sannolikheten af denna tradition. Petrus, som skulle afrättas på det Vatikanska bärget, och Paulus, som skulle ut på Via Ostiensis, måste från fängelset föras på helt olika, redan från början skilda vägar. Sägnen stödes ej häller af någon gammal uppgift. Däremot finnes värkligen en sådan för, att Paulus här tagit afsked af Plautilla — en tradition, som också anföres af Rydberg.

Traditionen berättar vidare, att Paulus afrättats vid Tre Fontane samt sedan jordats på den plats, där S. Paolo fuori le mura nu ligger, och någon anledning att betvifla denna traditions sanning finnes icke.

Så mycket mera tvifvelaktig är däremot sanningen af den af Rydberg berättade sägnen om Petrus' afrättning, och här skiljer sig Rydberg egendomligt nog från den fornkristna traditionen för att i stället upptaga en annan, som icke är äldre än renässansen. Enligt den fornkristna

traditionen korsfästes Petrus på Neros cirkus, som stod ungefär där Peterskyrkan nu står, och jordades strax bredvid, vid Via Cornelia. Antager man öfver hufvud sanningen af den tradition, enligt hvilken Petrus lidit martyrdöden i Rom, kan man svårligen hafva något att invända mot den urgamla romerska tron, att både martyrplatsen och griften äro att söka på Vatikanen, ty vid den forna Via Cornelia, som skär Peterskyrkan, lågo flera antika grafvar, som sedan återfunnits.

Enligt den af Viktor Rydberg upptagna sägnen afrättades aposteln däremot på Janiculus på den plats, S. Pietro in Montorio, där nu Bramantes lilla Tempietto reser sig. För denna mening finnes ingen gammal hemul, under det att såväl den fornkristna tiden som medeltiden öfverflöda om uppgifter, enligt hvilka man ansåg martyrplatsen hafva legat på den vatikanska kullen. Först på 1400-talet framkastade humanisten Vegius, dock blott såsom en möjlighet, att man genom en arkeologisk och filologisk tolkning af de gamla uppgifterna kunde nå ett annat resultat, och genom en filologiskt alldeles omöjlig tolkning af dessa ställen kommo värkligen några lärde till den meningen, att Petrus korsfästats på Janiculus. I anslutning till denna kritiks resultat uppbygdes Bramantes tempietto, dock alls icke utan motstånd från andra humanister. Att emellertid den nya hypotesen, åtminstone för tillfället, kunde afgå med seger, bör med all sannolikhet skrifvas på den föreslagna platsens underbart sköna läge. Men

det oaktadt har den icke kunnat uttränga den uråldriga och folkliga tro, som fortfarande vidhåller, att apostlafursten lidit döden på den plats, öfver hvilken Michel Angelos stolta dôm nu höjer sig.

Roms murar.

Att en världsstad som Rom vill lefva sitt eget lif och ej tjänstgöra blott såsom ett fornsaksmuseum för främlingar — det är något, som vi främlingar få finna oss i, och det enda man kan begära är, att de moderna romarna ej förstöra gamla fornminnen, som långt ifrån att göra någon skada, där de stå, endast gifva den eviga staden en ytterligare dragningskraft. Så har en främling mycket svårt att fatta, hvarför man nödvändigt skall offra Palazzo Venezias flygel för det ohyggligt banala monument, som man under årtionden hållit på med att uppföra på Capitolium. Detta tyckes emellertid vara en patriotisk angelägenhet och undandrager sig därför i viss mån kritik, ehuru visserligen tron på Capitoliums betydelse för det antika Roms statslif hvilar på oriktiga historiska förutsättningar. Men en annan sak är det med Roms murar, hvilkas rifning nu synas vara i sak beslutad, ty bakom detta beslut ligger endast ett lumpet tomtjobberi. Utanför några af de gamla stadsportarna, särskildt utanför Porta Salaria och Porta Pia, hafva nämligen på den senaste tiden förstäder vuxit upp, och det är klart, att hus-

värdena här skulle stegras, om murarna raserades. Synnerligt hindrande för trafiken äro dessa icke, och där så ansetts nödigt, har man genombrutit dem, det vill säga gjort nya portar. Det synes därför både öfverflödigt och dumt att förstöra de gamla murarna, ty i dessa ligga dock en god del af Roms historia, och äfven ur skönhetens synpunkt böra de få stå kvar.

Roms murar — så berömda både i dikt och historia — skola kanske inom kort blott vara ett minne, och det kan därför kanske roa en och annan att höra några kapitel ur deras historia. Kapitlen äro flera, ty så gamla dessa murar än äro, äro de likväl ej de äldsta.

* * *

Den, som nu besöker Palatinen, finner ett par hundra steg till höger om ingången, i närheten af kyrkan S. Anastasia, några låga, halft förvittrade murar, som en gång utgjort delar af Palatinens befästningar på den tid, då den palatinska kullen var en liten stad för sig själf. Andra dylika murar hafva återfunnits på andra af de romerska kullarna, och de vittna således om, att det senare Rom ännu omkring år 500 f. Kristus icke var *en* stad, utan flera grannstäder, hvilka då ännu voro af hvarandra oberoende samhällen.

Uppe på Via Nazionale, just där gatan svänger nedanför Palazzo Aldobrandinis trädgård, ser den resande några andra murrester, inbäddade i en lummig grönska. Dessa rester härröra från den s. k. Servii Tullii mur, som också kan iakttagas

på en mängd andra ställen i staden — bäst strax bredvid den nuvarande järnvägsstationen. Dess ålder är alls icke så hög som man fordom förmenade, och sannolikt är, att den uppbygts först på 300-talet f. Kristus, antagligen efter den galliska eröfringen, som påminde romarna om nödvändigheten att hafva en befästad stad. Ty denna mur omfattade nämligen hela Rom och förutsätter således, att de oberoende samhällena på de olika kullarna då gått upp i en gemensam stat. Muren sträckte sig dock icke kring hela det *nuvarande* Rom, utan endast kring de egentliga kullarna, och det nu så bebygda Corso-distriktet låg utanför murarna.

Till någon användning kom detta försvarsvärk knappast, ty under den följande tiden utvecklade sig Roms välde med en svindlande fart. Inom kort hade Italien eröfrats, och vid kejsartidens början var Rom hela den då kända världens härskarinna. För en dylik stad voro befästningar fullkomligt öfverflödiga, ty hvilken skulle väl kunna anfalla Cæsars egen stad? Murarna fingo därför opåtalt förfalla, en del af vallarna lades om till offentliga promenadplatser, och grafvarna fyldes ut för att gifva utrymme till nya hus, ty redan vid kejsartidens början hade staden svält ut betydligt öfver sin gamla omkrets. Själfva de gamla portarna tyckas dock hafva fått stå kvar och förstördes troligen först under medeltiden.

I stället för den gamla försvarsmuren fick kejsartidens Rom en ny, som dock endast hade en så att säga ideell karaktär och bestod af

stenar, uppsatta på ett visst afstånd från hvarandra och angifvande gränsen mellan den egentliga staden och förstäderna med landsbygden. Syftet var nu icke längre krigiskt, utan ekonomiskt, ty här gick staden Roms tullgräns. Åtskilliga af dessa tullstenar hafva i senare tid blifvit återupptäckta.

Det enda, som man då fruktade i Rom, var således smugglare. Men snart kommo andra och hårdare tider. Germanerna i norr hade börjat röra på sig, och 271 e. Kristus hade de trängt ned ända till Metaurus i mellersta Italien, där visserligen kejsar Aurelianus slog dem. Men den fara, om hvilken man förut icke drömt, visade sig nu värklig, och med bäfvan måste man därför tänka sig in i den möjligheten, att barbarerna nästa gång kunde tränga fram ända till det obefästade Rom. Lyckligtvis var den man, som då stod i spetsen för det romerska riket, en kraftfull och driftig krigare, och redan året efter segern vid Metaurus finna vi därför Aurelianus i färd med att befästa den eviga staden. Riktningen för muren angafs af den gamla tullgränsen, som befästningarna i det hela följde, och på sju år var allt färdigt.

Det var ett jättearbete, och Lanciani, som noggrant undersökt alla resterna, meddelar i detta fall några siffror, som äro mycket belysande. Murens längd är 18,857 meter, dess bredd fyra meter; och med den jord, som måste exproprieras framför och bakom muren, beräknar Lanciani hela expropriationen till 350,000 kvadratmeter stadsjord, hvilket icke bör hafva varit en billig

affär. Det material, som behöfdes för muren, beräknar han till öfver en miljon kubikmeter. Ungefär vid hvar trettionde meter reste sig ett torn, som sköt fram en fyra eller fem meter från muren samt innehåller en trappa och två våningar. Inalles funnos 381 torn, men af alla dessa är nu endast ett bevaradt i ett någorlunda godt stånd, strax bredvid Porta Salaria, där man just nu är i färd med att rifva muren.

* * *

De senaste undersökningarna gifva också en ganska åskådlig bild af den energi, med hvilken detta försvarsvärk i hast uppfördes. För fästningsgördeln begagnade man först redan befintliga solida byggnader, hvilkas murar lätt kunde stärkas till försvarsvärk, t. ex. det prætorianska lägret och de kraftiga substruktionerna till Monte Pincio. Men äfven privata byggnader fingo göra tjänst. Så har man på ett ställe i muren upptäckt en gammal mosaikinlagd trädgårdsmur. I denna befunno sig åtskilliga nischer, prydda med vackra grekiska statyer. Men man gaf sig icke ens tid att flytta bort dessa, utan lät statyerna stå kvar, fylde nischerna med murbruk och murade så in det hela i det nya försvarsvärket. Vid ett annat tillfälle skulle muren passera öfver en privatbostad från det första århundradet. Men man gaf sig icke tid att rifva ned huset, utan fylde helt enkelt rummen med gjutvärk, och när detta hade stelnat, bröt man bort de partier af huset, som sköto ut öfver den för muren be-

stämda linjen. Troligen var det endast tack vare denna tämligen hänsynslösa arbetsmetod, som man på den korta tiden af sju år kunde fullborda detta jättearbete.

Efter Aurelianus minskades åter faran för germanerna, och följden blef den gamla sorglösheten. Murarna fingo förfalla, och framför dem uppfördes åter privathus och tempel. Men så upprepades den gamla situationen. Under Honorius' regering ryckte goterna under Alarik mot Rom samt öfverskredo alperna, och först vid Polenso tillfogade Stilicho dem ett nederlag, som tvingade dem att draga sig tillbaka. Det var på våren 403. Men redan i januari 402 hade den energiske Stilicho satt Roms murar i stånd. Husen och templen framför dem refvos ned, och hur omfattande detta nivelleringsarbete var, framgår däraf, att markens nivå därigenom höjdes med 9 à 13 fot.

Flera nya befästade portar bygdes, men en bland de viktigaste förändringarna var, att Hadriani jättelika graf nu drogs in i försvarsvärket och förvandlades till en fästning, ett "brohufvud", som försvarade Pons Ælius eller den nuvarande S. Angelo-bron, på hvilken man från Trastevere kom öfver till den egentliga staden. Under namn af S. Angelo har också, som bekant, grafven fått tjäna till fästning ända till senaste tid, och under orosfyllda tider var denna borg påfvarnas säkraste tillflykt.

Den nya muren kunde emellertid icke rädda Rom från den oundvikliga undergången. 408 stod Alarik framför Rom, men inför dess fasta

försvarsvärk lät han förmå sig att mottaga en tribut och aftåga. Året därpå vände han tillbaka, men äfven då utan att kunna eröfra staden. Först 410, då han började den tredje belägringen, blef den eviga staden hans byte. Men icke ens vid detta tillfälle kunde han med våld göra sig till herre öfver Aurelianus' och Stilichos befästningar. Genom förräderi öppnades Porta Salaria för honom, och genom denna bröto goterna in i Rom, som ända sedan gallernas dagar ej sett någon fiende inom sina murar.

* * *

Efter Alariks tid eröfrades Rom, som bekant, flera gånger. Men alltid stodo murarna bi, och det var endast genom förräderi eller invånarnas feghet, som staden föll. Ett undantag bildar Roms sista "eröfring" 1870, som dock mera erinrar om en operett än om en tragedi. Den italienska armén sköt då bresch på muren mellan Porta Salaria och Porta Pia och trängde på denna väg — ungefär densamma som Alariks goter — in i det så godt som värnlösa Rom, hvilket mera för demonstrationens skull försvarades af de fåtaliga påfliga trupperna.

Redan långt före denna eröfring hade dock Honorius befästningsvärk icke obetydligt utvidgats. Dessa skyddade egentligen blott den ena Tiberstranden, och på den andra, Trastevere, låg endast Janiculus inom fästningsgördeln. Under den kristna tiden fick dock det vatikanska bärget en stor betydelse, ty där låg Petersbasilikan med

apostelns graf. Och att denna befann sig utanför muren, var en betänklig sak, som romarna 846 fingo erfara, då saracenerna plundrade helgedomen, visserligen utan att kunna eröfra den befästade staden. Den kraftfulle Leo den fjärde, som strax därefter blef påfve, företog sig därför ett arbete, som under denna förfallets tid värkligen måste betraktas såsom storartadt. Han omgaf nämligen det vatikanska kvarteret med en mur, som är tolf fot tjock och försedd med två gallerier. Genom det lägre förbands sedermera det vatikanska palatset med S:t Angelo, och på denna väg räddade sig påfvarna ofta. Murens längd är omkring 3,000 meter, och höjden växlar mellan 15 och 22. På ett par ställen reste sig också mäktiga torn, och två af dessa finnas ännu kvar i påfvens privata trädgård, det ena förvandladt till kapell, det andra till ett påfligt observatorium.

Den blodiga eröfringen 1527, "il Sacco di Roma", då staden plundrades af konnetabelns af Bourbon vilda skaror, framkallade också nya befästningar. Uppdraget anförtroddes åt den berömde arkitekten Antonio da Sangallo, som gjorde upp en ny och ganska omfattande plan, hvilken dock endast till en ringa del utfördes; blott ett par bastioner härröra från denna tid. I våra dagar äro naturligtvis både dessa och de antika befästningsvärken ur fortifikatorisk synpunkt alldeles värdelösa, och i stället har man långt utanför Rom bygt en gördel af fort kring staden.

Stora delar af muren hafva för öfrigt redan före våra dagar fått skatta åt förgängelsen. I

Trastevere äro endast några obetydliga rester af Aureliani mur kvar på båda sidor om Porta Septimiana, och de tre portarna äro nya: Porta Portese bygdes först 1644 ett godt stycke från den gamla; Porta S. Pancrazio — förut Porta Aurelia — restaurerades samma år och sedan också 1857, och äfven Porta Septimiana ombygdes 1498. På den andra stranden äro portarna i de flesta fall nybygda eller förändrade, och ännu 1869 — således året före eröfringen — lät Pio nono rifva en del af Porta S. Lorenzo för att få sten till ett monument, som han tänkte resa till minne af det kyrkomöte, som proklamerat påfvens ofelbarhet. Porta Prænestina, som härrörde från kejsar Claudius tid, refs 1838, och 1793 ramlade en stor del af muren mellan S. Croce och Porta S. Giovanni. Både stat och kommun hafva för öfrigt energiskt vägrat att anslå några medel till dessa minnesmärkens skydd, och äfven om man ej direkt rifver ned dem, som nu tyckes vara meningen, är det blott en tidsfråga, när de skola upphöra att finnas till.

De senaste gräfningarna i Rom.

Ehuru de större gräfningsarbetena i Rom f. n. ligga nere, pågå dock alltid en mängd smärre i samband med nya gaturegleringar och uppförandet af nya hus; så t. ex. har man vid Via delle Finanze påträffat ytterligare några rester af den gamla s. k. Serviska muren. Andra undersökningar, såsom af Trajani forum, hafva gjorts i direkt arkeologiskt syfte och ländt till ganska goda resultat, som dock icke kunna intressera en större allmänhet. Åter andra fynd hafva gjorts mera så att säga af en tillfällighet. Bland dem kan man räkna de gammalkristna fresker, som påträffats i den helt nyligen återupptäckta underkyrkan till klostret S. Sabba på Aventinen.

Dessa fresker tillhöra 600-talet och äro således något äldre än de, som ett par år förut påträffades i S. Maria Antiqua, den fornkristna vid Forum belägna kyrka, som uppgräfdes under den yngre S. Maria Liberatrice. Dessa äldsta kristna målningar — mest porträtt — synas

mig mycket intressanta, då de till stil och uppfattning skilja sig från alla alster vi hafva af det antika måleriet. Vi möta där icke blott en ny teknik, utan ock en helt och hållet ny anda, en ny världsskådning och ett nytt skönhetsideal. Man kan knappast förklara detta genom en hänvisning på den nya religion, för hvilken de äro ett uttryck, ty i de äldsta katakombmålningarna samt i S. Costanza — från midten af 300-talet — är stilen ännu densamma som i de fresker, vi känna från Pompeji, Livias hus m. m.

Denna nya stil har näppeligen utvecklats ur den gamla, utan har utifrån kommit till Rom, och för min del är jag öfvertygad om, att den stammar från Egypten eller kanske snarare Orienten. Det finnes nämligen, så vidt jag vågar döma, en alldeles obestridlig likhet mellan dessa målningar och dem, som för ett tiotal år sedan påträffades i Faijum i Egypten och som — om jag ej misstager mig — också varit utstälda här i Stockholm, porträtt af egyptiska män och kvinnor från den ptolemäiska tiden. Samma typer — så skarpt skilda från de antika — möta oss i S. Sabbas och S. Maria Antiquas målningar samt äfven i de romerska mosaikerna, och att en dylik orientalisk stil kunnat vinna herravälde i Rom, är också ganska naturligt, då man tar hänsyn till den mycket starka orientaliska immigrationen till Rom, hvars äldsta kloster till en väsentlig del grundades af orientaliska munkar — så var t. ex. fallet med S. Sabba. Dessa förde naturligtvis den orientaliska stilen med sig, och denna blef därför bestäm-

mande äfven för Roms kyrkliga konst, isynnerhet som denna konst så väl harmonierade med den dystra, glädjefientliga kristendom, som nu från de egyptiska öknarna spred sig ut öfver världen. För ett världsligt måleri — inom hvilket den soliga, glada antika stilen kunnat fortlefva — fanns snart icke längre användning under den alltmer öfverhandtagande förvildningen, ty efter det romerska rikets fall bygde man icke mera några nya palats, utan den tidens stormän voro glada att kunna få hysa in sig i ett fallfärdigt hus från äldre tider, och någon dekoration af detta kom icke längre i fråga.

* * *

På Forum hafva gräfningarna på den sista tiden stått så godt som stilla, och icke häller det nya museum, som man sedan flera år tillbaka planlagt för Forum-fynden, i Santa Francesca Romana, tyckes hafva kommit mycket närmare sin afslutning. Den enda nyheten på Forum var, då jag i juni 1908 besökte Rom, den nyupptäckta substruktionen till Jupiter Stators tempel bredvid Titusbågen. Men som man redan förut var tämligen på det klara med dess läge, har vår kännedom om Forums historia därigenom just ej blifvit mycket rikare. Mera kan man därför vänta af de gräfningar, som företagas i Basilica Æmilia, hvars bakre parti ännu hvilar under jorden. För att komma åt detta har man måst rifva åtskilliga hus vid Via

Salaria Vecchia, och troligen kommer man där att göra åtskilliga vackra arkitekturfynd.

Vida viktigare än dessa gräfningar på Forum äro de undersökningar, man börjat göra af Palatinen, och det förefaller, som om dessa, riktigt skötta, skulle blifva af ännu större betydelse för vår kännedom om Roms äldsta historia, än de äldre gräfningar, man gjort på Forum. Men innan jag ingår på denna punkt, torde det vara nödvändigt att med några ord redogöra för den märkliga kullens historia.

Såsom jag i det följande närmare skall visa, är Palatinen antagligen Roms äldsta del, och där befunno sig dess äldsta helgedomar och minnesmärken. Den trånga plats, där dessa stodo, lämnades väl jämförelsevis orörd, men på den öfriga kullen reste sig snart Roms praktfullaste privatpalats. Cicero, Hortensius, Claudius m. fl. romerska stormän hade här sina bostäder. Vid kejsartidens början blefvo dessa emellertid raserade för att lämna plats för de nya kejsarpalatsen, som nu uppfördes, och som inom kort förvandlade kullen till blott ett kejserligt residens. Af de forna republikanska privatbostäderna finnas nu inga spår — utom två. Det ena utgöres af ett oansenligt, men väl bibehållet hus mellan det tiberianska och det flaviska palatset. Det innehades af kejsar Tiberius' föräldrar, och möjligen var det detta pietetsskäl, som gjorde, att det ej demolerades jämte de öfriga privathusen. Det andra republikanska huset befinner sig under det flaviska palatset och är ganska belysande för den palatinska kullens utvecklingshistoria.

Ännu till republikens slut bestod den höjd, som nu kallas Palatinen, egentligen af två kullar, Cermalus och Palatinus, skilda åt genom en dalgång, som mynnade ut ungefär vid den plats, där Titus-bågen nu står. Under kejsartiden fyldes dalgången — i hvilken det nyss omtalade huset stod —, och öfver denna bygdes det flaviska palatset. De båda kullarna utjämnades till en enda, som äfven i öfrigt planerades, så att den kom att göra intryck af en enda jämn högplatå — tack vare de väldiga substruktioner, som ännu finnas kvar och som aldrig utgjort rum i något boningshus, utan endast underbyggnader för kejsarpalatsen. Dessa voro fem: Caligulas, Tiberius, Flaviernas, Augustus och Septimius Severus, de båda förra liggande på Cermalus, de båda senare på Palatinus. Det augusteiska palatsets läge är dock omtvistadt och torde först kunna bestämmas genom gräfningar i Palatinens ännu ej undersökta mark.

* *
*

Äfven efter det att kejsaren flyttat till Konstantinopel och barbarerna bemäktigat sig Rom, beboddes de palatinska palatsen någon gång — så både af Teodorik och af den grekiske kejsarens ståthållare. Ännu 663 kunde Constans II vid ett besök i Rom taga sin bostad i cæsarernas gamla palats. Men detta var då redan en ruin, och det är lätt att förstå, emedan kejsarpalatsen naturligtvis voro de byggnader, som först plundrades af de barbarskaror, som stormade

den eviga staden. Men ännu i början af 700-talet voro ruinerna dock så pass beboeliga, att påfven Johannes VII tänkte på att förlägga det påfliga residenset dit.

På 800-talet var kullen, som det förefaller, öfvergifven, och om dess ödslighet vittnar det faktum, att ingen enda af Roms fornkristna kyrkor fått sin plats på Palatinen, om man undantager den lilla S. Lucia in Pallara, nu S. Sebastiano. För den egentliga medeltiden, som nu bröt in, lämpade sig emellertid detta ruinbärg förträffligt såsom försvarsvärk, och då vi åter höra talas om Palatinen, är det såsom en fästning, tillhörande en af det medeltida Roms värsta röfvarsläkter, ätten Frangipani. Dessa hade förvandlat de gamla ruinerna till en väldig baronialborg, som sträckte sig från Septizonium, det skyhöga, af Septimius Severus uppbygda torn, som reste sig strax söder om Palatinen, till Titus-bågen och Colosseum i norr och som i väster omfattade Circus Maximus. Alla dessa punkter befästades ytterligare, och mellanrummen mellan de antika ruinerna utfyldes af nyuppbygda murar med tinnar och torn. Ett af dessa senare, Turris Chartularia, befann sig bredvid Titusbågen och hade uppbygts med material, taget från det nedbrutna, strax bredvid belägna Jupiter Stators-templet. På samma sätt behandlades Palatinens öfriga antika byggnader. Men å den andra sidan tyckas dock åtminstone vissa delar af palatsen hafva bevarats till bostäder åt fästningens herrar och besättning; så t. ex. bodde en Frangipani i början af 1200-

talet i det gamla Septizonium, och äfven den stora s. k. hippodromen tyckes ännu hafva varit ett öppet rum; åtminstone har man där återfunnit åtskilliga skelett, troligen af Frangipanis landsknektar.

Emellertid nedbröts borgen, och af de nedrasade ruinmassorna bildades det så småningom en väldig jordkulle, ur hvilken blott här och där några arkitekturfragment stucko upp ur den lummiga vegetationen. Området, som ännu i början af 1500-talet ägdes af Frangipani, delades nu in i stycken, som såldes till vigner åt olika personer. Åt kyrkan S. Anastasia till låg den s. k. Vigna Nussiner, som slutligen 1845 inköptes af ryske kejsaren och där de första vetenskapliga undersökningarna af Palatinen började. Då dessa icke ledde till några viktigare resultat, såldes området till Pio Nono och gick sedermera med den påfliga stolens öfriga egendomar 1870 öfver till den italienska regeringen. Vignerna i öster tillhörde orden Bonfratelli, klostret Bonaventura och ätten Barberini, men tillhöra nu alla (utom Vigna Barberini) den italienska staten, liksom ock Vigna Buttironi, Collegio Inglese och Vigna Ronconi. Viktigast var dock det område, som 1540 inköptes af Paulus III Farnese och som förändrades till den berömda farnesiska trädgården, hvars Casino ännu finnes i behåll — viktigast, enär denna trädgård sträckte sig öfver en stor del af de gamla kejsarpalatsen. Platsen förvandlades genom detta köp till en förtjusande villa, smyckad med de ypperliga statyer, som med den öfriga farnesiska sam-

lingen vandrat till Neapels museum. Men för den vetenskapliga undersökningen af platsen gjorde ätten Farnese intet; i stället kan man säga, att nu först förstördes det flaviska palatset på allvar. Detta låg i början af 1700-talet under den medlidsamt skyddande jorden, men då, 1730—36, lät ägaren, härtig Francesco af Parma, göra en undersökning, som, om man fäster sig vid resultatet, väl kan kallas en rofbrytning. Vid gräfningen visade det sig, att palatset var jämförelsevis väl bevaradt. I de stora salarna lågo ännu stora stycken af takhvalfvet, väggarna hade ännu sin dyrbara marmorbeklädnad, andra voro smyckade med fresker, som i konstnärligt värde vida öfvergingo dem, som påträffats i Pompeji och Herculanum, under salarna upptäcktes en synnerligen praktfull undervåning, bl. a. ett 21 meter långt badrum, hvars väggar voro inlagda med mosaik in pietra dura och som omgafs af en porfyrkolonnad. Allt detta bröts sönder, förstördes och såldes; endast från aulan i det flaviska palatset sålde härtigen för 3,000 scudi marmor till ett par stenslipare. Freskerna äro förstörda och de funna statyerna spridda på olika ställen, murarna äro nedbrutna, och endast några tillfälligtvis kvarglömda marmorflisor vittna om palatsets oerhörda rikedom på olika, dyrbara marmorsorter.

* * *

Efter den farnesiska ättens utslocknande tillföll villan bourbonerna i Neapel, men såldes 1860

till Napoleon III för 350,000 frcs. Han började då att genom Pietro Rosa anställa värkligt vetenskapliga undersökningar af platsen, som nu frilades, men då han 1870 störtades, köptes området för 650,000 frcs af den italienska regeringen, som hittills ej gjort något åt det. Mycket torde väl ej häller vara att finna efter den stora rofbrytningen på 1700-talet; men en uppgift är alltid att ånyo undersöka den igenlagda bottenvåningen.

En del af det flaviska palatset upptogs af en annan vigna, vanligen kallad Villa Mills efter en af de sista ägarna. Där låg, enligt Lanciani, det augusteiska palatset, i hvarje fall ett mycket praktfullt kejsarpalats. Vid midten af 1500-talet inköptes området af hertig Paolo Mattei, öfvergick sedan till en grefve Spada och tillhörde i slutet af 1700-talet en fransk abbé Rancoureuil, som för att finna marmor här gjorde omfattande gräfningar. Därvid blef byggnaden på det skändligaste sätt förstörd, och all marmor, som påträffades, såldes af den snåle abbén. Några unga arkeologer lyckades dock nattetid smyga sig in i byggnaden och göra teckningar, och tack vare dem känna vi tämligen till åtminstone plan och inredning.

Efter Rancoureuils tid har vignen haft åtskilliga ägare — den sista var en nunneorden, della Visitazione, och den har därför ända tills nu varit stängd. Nu hafva emellertid de sista nunnorna dragit sin kos, och området tillhör den italienska staten, som så småningom för-

värfvat äganderätten till hela kullen. Äfven detta område är nu öppet för allmänheten, men ännu hafva inga vetenskapliga undersökningar där gjorts.

* * *

Af alla områden i Rom är det intet, som så lämpar sig för arkeologiska undersökningar som den palatinska kullen. Öfverallt annars har arkeologen haft att aflägsna moderna hus och byggnader; några dylika finnas ej på Palatinen. Icke häller behöfver han komma i kollision med de kyrkliga myndigheterna, ty undantager man S. Sebastiano finnes ingen kyrka på hela området. Viktigast är dock en annan sak. På Forum ligga de olika periodernas byggnader i lager öfver hvarandra, och oftast kan man ej komma till de nedre, utan att förstöra de öfre. Af Forum *kan* därför egentligen blott dess senare historia blifva känd. Icke så hvad Palatinen beträffar. Denna kulle är tvifvelsutan den aldra äldsta i Rom, bebygd, medan Forum ännu blott var ett sumpigt träsk. Men de urgamla byggnaderna synas där hafva varit begränsade till ett jämförelsevis obetydligt område, till den sydöstra delen af den ena af de båda palatinska kullarna, Cermalus eller trakten vid den s. k. Cacus-trappan, och just på grund af denna punkts betydelse i Roms politiska och religiösa historia drog man sig för att profanera detta område genom att där upp-

föra nya byggnader. Området förblef därför orördt, och kejsarpalatsen restes på andra delar af kullen. Kejsartiden ligger här således ej *öfver* Roms förhistoriska period, utan *bredvid* denna, och båda kunna därför undersökas utan skada för hvarandra.

Vid Cacus-trappan funnos Roms äldsta helgedomar: Lupercal, Ara maxima, Casa Romuli och Ficus ruminalis, Magna Maters och Jupiter Victors tempel — för att blott nämna dem, som omtalas i litteraturen. Mer mot norr, åt Forum, lågo Tiberius och Caligulas palats. Midtpartiet af kullen upptages af det flaviska palatsets ruiner, den sydöstra delen af Septimii Severi palats. Men af denna östra del är endast den sydligaste spetsen uppgräfd; allt det öfriga, under Villa Mills, S. Sebastiano och S. Bonaventura, ligger ännu till största delen under jorden, och i denna dölja sig, såsom man förmodar, dels det stora, af Augustus bygda Apollotemplet, dels vissa delar af det flaviska palatset, dels en stor byggnad, som af Lanciani identifierats med Augusti palats.

En mera vetenskaplig undersökning af Palatinen började först 1861, då Napoleon III lät Pietro Rosa undersöka den forna farnesiska trädgården, hvarvid det tiberianska och större delen af det flaviska palatset blottades. 1871—1878 undersökte man det severianska palatset, 1882 utgräfdes den åt Forum vettande sidan af kullen. Men efter denna tid hafva endast obetydliga och till sitt resultat föga gifvande gräfningar företagits. Nu, sedan hela kullen kommit i den ita-

lienska statens ägo, synes man åter vilja gripa sig an med större allvar, och i januari 1907 har denna nya gräfningsperiod börjat, men, så vidt jag vågar döma, synes arbetet fortskrida med en väl stor långsamhet, som dock måhända kan motiveras af nödvändigheten att här förfara med den största möjliga omsikt.

Den punkt, vid hvilken man nu börjat, är den utan all gensägelse viktigaste, nämligen Cacus-trappan, där det uräldsta Roms minnesmärken finnas samlade, och meningen är denna gång att söka återfinna resterna, ej af kejsartidens, utan af den s. k. konungatidens Rom. Detta bör onekligen hafva legat här. Ty i äldsta tider gick Tibern upp ända till Palatinens fot, och af Roms alla kullar låg således Cermalus närmast det forna Latiums stora handelsväg. Där borde således en stad först utveckla sig, och detta bestyrkes också af litteraturen, som skildrar platsen såsom den äldsta i Rom. Redan vid gräfningarna på 1870-talet hade också åtskilliga mycket fornåldriga byggnadsrester blottats: en trappa — Cacus-trappan —, slutande med en port, af hvilken rester af dörrinfattningen ännu finnas kvar, underdelen till en åldrig byggnad af tuffsten i s. k. opus qvadratum och en tämligen väl bevarad fornåldrig brunn.

Här kunde man misstänka, att den romerska akropolen en gång legat, och där började man också arbetet — ännu så länge blott på den västra sidan om Cacus-trappan. De fynd, man gjort, hafva varit högst betydande — för det första en mängd för arkeologiska tidsbestämnin-

gar så ytterst värdefulla vas-skärfvor. De äldsta tillhöra den prehistoriska s. k. Villanova-tiden, och visa således, att kullen varit bebygd redan i slutet af det andra årtusendet före Kristus. Sedan följa dylika rester från snart sagdt alla århundraden, minst från 500- och 400-talet f. K., då kullen synes hafva varit nästan obebodd. Egendomligt nog hafva också några lerkärls-rester påträffats, som af den romerske arkeologen Vaglieri anses vara af galliskt ursprung, och i dem skulle vi således hafva ett minne af Roms eröfring af gallerna 390 f. K. Vaglieri antager, att gallerna, hvilka som bekant aldrig lyckades eröfra Capitolium, under belägringen slagit upp ett af sina läger på den palatinska akropolen.

Jämte vas-skärfvorna äro funna en massa af hvarandra korsande murar, tillhörande vidt skilda tider, hvilka dock — tack vare skärfvorna — kunna något så när bestämmas. En del af dem har tydligen ingått i den palatinska kullens försvarsvärk. Andra hafva utgjort substruktioner för uråldriga, nu försvunna byggnader. Någon full klarhet om deras karaktär har man dock ännu ej vunnit, då endast en mindre del af området ännu blifvit undersökt; hela partiet öster om Cacustrappan är fortfarande så godt som orördt.

Viktigast är dock tvifvelsutan upptäckten af en ny prehistorisk nekropol. Som bekant begrofvo hvarken romare eller greker sina döda inom städerna, utan i stället omedelbart utanför dessa, och den, som besökt Rom, känner, att grafgatorna börja strax utanför det kejserliga

Roms murar. Vid den tid, då de här nedlagda liken begrofvos, befann sig således detta område utanför, visserligen omedelbart utanför, Palatinens mur. Grafvarna äro dels brunnformade, dels rektangulära, men hafva tidigt förstörts; åtminstone en af dem har tydligen plundrats, ty den täckande stenskifvan har brutits åt sidan och grafven röfvats på alla dyrbarheter. Att romarna själfva skulle hafva begått ett dylikt helgerån, är föga troligt, och man kommer då åter att tänka på den galliska eröfringen, vid hvilken barbarerna antagligen plundrade de grafvar, i hvilka de väntade sig finna några dyrbarheter. Hvad särskildt denna beträffar, tyckes den äfven i det yttre hafva angifvits såsom en kungagraf, och kunde således locka grafplundrare.

Att ännu så länge göra någon sammanfattning af gräfningarnas resultat, är icke gärna möjligt, då de ju blott äro påbörjade. Men som det nu ser ut, kan man dock i hufvuddragen följa kullens utvecklingshistoria. Redan omkring år 1000 tyckes den hafva varit bebodd af en fåtalig och fattig befolkning. Människoboningarna — runda byggnader af trästockar och halm — voro ännu blott omgifna af en primitiv jordvall, af hvilka man måhända återfunnit några spår; men det enda säkra minnet af denna tid är ännu så länge blott några vas-skärfvor samt de brunnformade grafvarna.

Den andra perioden anser Vaglieri omfatta 700- och 600-talen samt sammanfalla med det romerska väldets uppkomst. En värklig akropol tyckes då hafva konstruerats, delvis därigenom

att marken på Cermalus topp höjts åtskilliga meter. Denna plana yta omgafs sedan med ett försvarsvärk af tuffmurar, en öfre tätt kring akropolen och en lägre, af hvilka rester återfunnits på kullens sluttning. Från denna tid härröra åtskilliga grafvar och den stora cisternen i närheten af Livias hus.

Därefter tyckes det hafva gått rätt starkt tillbaka med den palatinska staden, ty från 500-talet finnas inga grafvar, knapt några vas-skärfvor, och Vaglieri sammanställer detta med det faktum, att det var under denna period, som de etruskiska städernas makt särskildt utvecklades. Rom tyckes samtidigt hafva gått tillbaka. Förmodligen eröfrades Tiberstäderna af etruskerna, och Cermalus tyckes en tid hafva varit alldeles folktom. Måhända — det veta vi icke — hade inbyggarna dragit sig undan till någon annan af de romerska kullarna. Mot slutet af 400-talet tyckes lifvet emellertid åter hafva vaknat, då i början af nästa århundrade den galliska eröfringen inträffade, som särskildt förefaller hafva berört den gamla akropolen på Cermalus. Kort efteråt blefvo emellertid de gamla försvarsmurarna iståndsatta — ett förträffligt etruskiskt arbete i väldiga tuffkvadrer. Den öfre muren förefaller nu hafva omfattat icke blott akropolen, utan hela Cermalus, och den undre äfven systerkullen, Palatium, som, efter hvad Vaglieri uppgifver, haft en egen, mindre akropol, som också varit särskildt befästad. Skulle den nyss gifna tidsbestämningen för muren vara riktig, ger den oss troligen en viktig inblick i Roms historia. Det

äldsta Rom bestod antagligen blott af en samling af hvarandra oberoende byar, liggande på de olika Tiberkullarna och hvar och en med sin särskilda befästning. Så småningom gingo de upp i en enda stad, men det yttre tecknet härpå blef först den s. k. Serviska muren, som uppfördes kring alla kullarna, hvilka därigenom betecknades såsom delar af en enda stad. Enligt det vanliga antagandet i våra dagar är emellertid den Serviska muren icke äldre än tiden kort efter den galliska eröfringen. Men skulle nu också Palatinens befästningsvärk tillhöra samma tid, synes det, som om man omedelbart efter gallernas aftåg tvekat mellan tvänne system: antingen en rekonstruktion af de gamla, separata befästningsvärken på de olika romerska kullarna eller en stor gemensam mur kring dem alla. Till en början har man bestämt sig för den förra planen, som man dock snart öfvergifvit för den senare.

Det fanns emellertid en särskild anledning att befästa just Palatinen. Ty här befunno sig tydligen Roms viktigaste helgedomar. Af dessa nämnas särskildt Romuli hus eller herden Faustulus koja, i hvilken Romulus och Remus först funnit skydd. Denna koja stod kvar vid Cacus-trappan ända till midten af 300-talet e. K., och allt efter som den förföll, reparerades dess stråtak och träväggar. Flera gånger — äfven vid de sista gräfningarna — har man trott sig återfinna stensubstruktionen till denna rundkoja, ehuru man städse sedermera har öfvergifvit denna hypotes. Men jämte Romulus-huset funnos, såsom dessa gräfningar visat, flera andra uråldriga byggnader

på platån, hvilka också tyckas hafva iståndsatts efter den galliska eröfringen, och äfven flera öfverbyggnader på de primitiva grafvarna böra hafva varit synliga under kejsartiden. T. o. m. själfva Cacus-trappan med dess försvarsport restaurerades under Caligula, ehuru den då knappast mera hade någon praktisk användning. Men allt detta antyder, att man fortfarande hade en förnimmelse af, att här låg Roms hjärta och att det därför var en skyldighet att, så vidt möjligt, bibehålla denna plats i dess ursprungliga, fornåldriga skick.

Af de fortsatta undersökningarna på detta område har man således mycket att vänta, och jag har därför velat påpeka deras betydelse, ty med all sannolikhet komma flera nya, öfverraskande fynd att här göras i den närmaste framtiden.

Rom på Birgittas tid.

Som man vet, lämnade Birgitta Sverige 1349 och begaf sig till Rom, där hon sedan vistades till sin död 1373. Nästan öfverallt uppgifves, att anledningen till denna resa varit hennes önskan att förmå påfven att från Avignon vända tillbaka till Rom. Men man synes härvid icke hafva reflekterat på en motsägelse, till hvilken detta antagande leder. Det är visserligen sant, att Birgitta ifrigt önskade den "babyloniska fångenskapens" slut, men därom var hon icke ensam, utan denna önskan delades af den tidens alla fromma män och kvinnor samt äfven af humanister som Petrarca. Otaliga voro därför de uppmaningar, som påfven fick mottaga, att återvända till Rom. Men utom det att det dystra, i ruiner liggande, af vilda partifejder ständigt hemsökta Rom icke erbjöd några lockelser för de franskfödda påfvarna, var det dem af politiska skäl omöjligt att följa de religiösa svärmarnas glödande uppmaningar, och Birgittas revelationer hade därför lika liten effekt som Petrarcas mera formfulländade skrifvelser. Men äfven om — hvilket

man väl får antaga — Birgitta själf var lifligt öfvertygad om den värkan, som hennes egen person och skrifter skulle hafva på påfven, är det dock tydligt, att hon — så vida syftet med hennes resa varit det ofvannämnda — i så fall borde hafva styrt färden till Avignon, där hon kunnat träffa påfven, och icke till Rom, där han icke uppehöll sig och knappast häller någon annan person, som hade inflytande på honom. Med detta antagande blir hennes resa rent meningslös. Väl är det sant, att Birgitta var en fantasimänniska, hvars steg ej böra bedömas efter samma måttstock som andras, men i praktiska saker, särskildt i politiska frågor, handlade hon dock med en icke ringa grad af världslig klokhet, och hon bör därför hafva kunnat inse, att det för den "babyloniska fångenskapens" upphörande var alldeles likgiltigt, om hon själf for till Rom eller icke.

Däremot synes det mig klart, att motivet var ett annat, ett rent religiöst, icke ett politiskt eller kyrkopolitiskt motiv, nämligen att blifva delaktig i den stora syndaförlåtelse, som under jubelåret 1350 skulle utdelas i Rom. Sverige lämnade hon året förut, och hon anlände till den eviga staden kort innan självfva jubiléet började.

För att förstå detta motiv är det nödvändigt att taga någon kännedom om de s. k. jubelårens historia och karaktär.

Såsom en kyrklig institution hade jubelåret ej höga anor. Väl firades sekularfester i det antika Rom, men dessa fester voro rent hedniska och upptogos ej af den kristna kyrkan. Så vidt

man vet, hafva häller icke några sådana firats före 1300, och då började de alldeles spontant — endast i följd af den känsla, som ofrivilligt griper hvarje sinne vid ett sekelskifte.

På julen 1299 — då det nya århundradet tänktes börja — strömmade skaror af landtbefolkningen in till Rom för att vallfärda till S. Peters och S. Paulus' basilikor, och med hvarje dag tätnade skarorna.

Påfven själf, den mäktige Bonifacius VIII, hade icke varit okänslig för det stundande årets betydelse, och redan innan dess början hade han gifvit befallning om att i gamla handlingar efterforska, huru kyrkan förut förfarit. Men sekelskiftet kom, utan att man träffade något afgörande. Hos folket hade emellertid den föreställningen utbredt sig, att den, som under detta år vallfärdade till apostlafurstarnas grafvar, skulle erhålla hundra års syndaförlåtelse. Och det var denna tanke, som Bonifacius upptog i den bulla, *Antiquorum habet fida relatio,* som han slutligen den 22 februari utfärdade och i hvilken fullständig syndaförlåtelse tillförsäkrades dem, som under året besökte S. Peters och S. Paulus' basilikor och där förrättade en ångerfull och botfärdig bikt.

Jubelårsinstitutionen var därigenom skapad. Den hade börjat såsom en religiös rörelse, men både påfven och romarna lärde sig snart inse, att institutionen äfven hade sina ekonomiska fördelar. Trots den jämförelsevis sena tidpunkten på året, då påfvebullan blef bekant, strömmade skaror af italienare, tyskar, fransmän, spanjorer m. fl. till

Rom — några antecknare beräkna antalet främlingar, som nu under året kommo till Rom och foro därifrån, till två miljoner. Det vanliga invånareantalet i staden var förmodligen blott omkring 60,000, men nu höjdes detta till 200,000, som på en gång vistades där. För den stationära befolkningen var naturligtvis denna främlingsström en värklig rikedomskälla. Prisen på härbärge ökades nämligen högst betydligt, ehuru det just ej erbjöd några svårigheter att bereda de resande husrum i den eviga stadens många ruiner. Däremot voro lifsmedlen — bröd, kött och vin — billiga, ehuru landtbefolkningen genom den oerhörda konsumtionen gjorde en ganska god förtjänst.

Största vinsten hade naturligtvis kyrkan. Alla dessa främlingar skulle till S. Pietro och S. Paulo, och öfver S. Angelobron var strömmen så stark, att hopen måste delas med ett slags trottoarrätt; de, som färdades till S. Pietro, fingo passera på ena sidan, de, som drogo därifrån, på den andra. Vid högaltaret hade två prester full sysselsättning att dygnet om skofla in de penningar, som skänktes i offergåfvor. Det mesta var väl kopparmynt, men mängden af dessa gjorde emellertid, att recetten blef högst betydande, och därtill kom den troligen ej ringa vinsten för försäljning af reliker och dylikt.

Då jubelåret slutligen vid julen 1300 gick till ända, kunde således både påfven och den enskilde romaren blicka tillbaka på det såsom ett år af rikedom och lycka. Det ledsamma var blott, att dylika fester endast kunde firas hvart

hundrade år. Men ur denna svårighet förstod man till sist att hjälpa sig. Det teologiska skälet var jämförelsevis lätt att finna. Så vida hundra år skulle förflyta mellan hvarje jubileum, måste åtminstone två generationer skiljas hädan i synd, utan att få den fullständiga syndaförlåtelse, som blott vid ett jubileum kunde erhållas, och på grund häraf beslöt värkligen Clemens den sjätte att förkorta mellantiden till femtio år; tilläggas kan, att hans efterföljare voro ändå liberalare, i det att Gregorius XI nedsatte den till trettiotre och Paulus II till tjugofem. Bullan *Unigenitus,* genom hvilken ett nytt jubelår utsattes till 1350, skrefs redan i jan. 1343, och man hade således en rundlig tid att bereda sig. Denna beredelsetid var också af den art, att den borde göra sinnena böjda för ett dylikt religiöst skådespel. Hvad Rom beträffar, voro dessa år mer än vanligt olycksmättade, enär de fyldes af de blodiga strider, som framkallades af Cola di Rienzis försök att demagogiskt ombilda Roms styrelse, och härtill kom en väldig jordbäfning, som kullstörtade en mängd byggnader, bl. a. Lateranen och S. Paolo. Men viktigast var dock digerdöden, som 1347 började sitt hemska segertåg genom Europa. Genom Boccaccios berömda skildring känner man dess härjningar i Florens; i Siena och trakten däromkring lära 80,000 personer hafva dött, i Pisa 500 om dagen, i Bologna två tredjedelar af befolkningen, och knapt någon fläck i Europa skonades af pestens demon. Rom, där den ytterst glesa befolkningen var utbredd öfver en jämförelsevis stor areal — i motsats till medeltidens öfriga

trånga städer — tyckes väl hafva blifvit relativt förskonadt, men äfven där härjade pesten, och ett minne af denna tid hafva vi i den väldiga stentrappa, som af befolkningen då bygdes upp till Ara Celi såsom ett slags försoningsgärd åt himlens vredgade makter.

Efter dylika hemsökelser, i hvilka man naturligtvis såg ett himlens straff, var det klart, att trängtan efter syndaförlåtelse skulle blifva häftigare än annars, och för mången kom därför jubelåret helt visst såsom en befriare ur ångesten. Redan vid jultiden började skarorna att tätna på vägen till den eviga staden. För ovanlighetens skull, men med tanke på egen fördel, höllo röfvarbaronerna på Campagnan landsfred, och pilgrimsskarorna kunde därför utan att plundras draga förbi deras borgar. Enligt en, som det synes, fullt tillförlitlig uppgift, var det 5,000 pilgrimer, som under årets lopp dagligen drogo in och ut genom stadsportarna, och enligt Villani skall det vid påsken hafva befunnit sig öfver en miljon pilgrimer i staden. De flesta stannade där blott en kort tid, ty enligt påfvebullan behöfde en främling blott uppehålla sig fjorton dagar i staden, under hvilken tid han skulle vallfärda till S. Pietro, S. Paolo och S. Giovanni in Laterano — de båda sista vid denna tid knapt annat än ruiner. I dessa kyrkor var naturligtvis en oerhörd trängsel, i synnerhet i S. Pietro, där Veronicas svetteduk förevisades alla sön- och helgdagar; vid ett tillfälle blefvo tolf personer därvid ihjältrampade. Men fromma pilgrimer som Birgitta besökte naturligtvis också andra heliga

platser, och på dylika funnos rik tillgång; i en Descriptio urbis från 1340-talet uppräknas ej mindre än 424 kyrkor.

Svårigheten att få rum uppgifves denna gång hafva varit synnerligen stor, ehuru hela Rom förvandlats till ett värdshus. En del af pilgrimerna fingo taga sitt härbärge på gator och värma sig vid där upptända bål. Allting var dyrt, och romarna gjorde sitt bästa för att utpressa så mycket som möjligt af främlingarna samt lära med flit hafva hindrat tillförseln af vin och spannmål utifrån för att kunna taga desto bättre betaldt för de varor, som funnos. Birgitta själf tyckes dock, tack vare sin höga samhällsställning och sina kyrkliga relationer, hafva sluppit jämförelsevis godt undan, enär Clemens den sjättes bror, kardinal Hugues de Beaufort, åt henne upplät sitt hus bredvid S. Lorenzo in Damaso.

För ett religiöst sinne som Birgittas bör Rom redan nu hafva erbjudit ett pinsamt skådespel. Väl fanns det i staden en rik tillgång på prester, men den förnämsta af dem alla, påfven Clemens VI, syntes under hela jubelåret icke i Rom, utan lät sig där representeras af en lekman, Gerald de Ventadour från Limoge, hvilken fungerade såsom kommissarie för den frånvarande påfven, under det att kardinal Guy af Boulogne hade i uppdrag att särskildt taga sig an pilgrimerna. Jubileumskardinal, d. v. s. den, som hade att sköta affärerna, var kardinal Anibaldo di Ceccano, som residerade i Vatikanen och där sålde aflat, och platsen tyckes icke hafva varit någon sinekur. Då han nedsatte vallfartstiden från fjorton

dagar till en vecka, retade detta de snåla romarna så, att de gjorde upprepade mordförsök på kardinalen, och ut på gatan vågade han sig endast i pansarskjorta och stormhatt. Men äfven Birgitta yttrar sig mycket förklenande om honom.

Kyrkorna lågo till största delen i ruiner, och öfverallt reste sig bistra röfvartorn, i Rom och ute på Campagnan. Under själfva jubelåret hvilade väl det eljes nästan permanenta inbördeskriget i Rom, men knapt var detta till ända, förrän striden flammade upp på nytt med samma vildhet som förut — och dock stannade Birgitta troget kvar. Anledningen härtill känna vi icke. De intressen — historiska och konstnärliga —, som fjättra en modern nordbo vid Tiberstaden, funnos ej för henne. Men för henne var Rom en helig stad, där apostlarne värkat och lidit martyrdöden, där tusentals andra heliga hvilade, och man kan därför förstå, att en religiös svärmare som hon hälst skulle dväljas på en dylik plats. Till Rom hade hon kommit dels af detta skäl, dels för att erhålla den syndaförlåtelse, som blott där utdelades, och att hon sedan stannade kvar, berodde nog blott på det första skälet. I hvarje fall kan hennes önskan att förmå påfven att öfvergifva Avignon hvarken hafva föranledt hennes resa eller hennes mångåriga uppehåll i S:t Peters stad.

* * *

Huru stor Roms befolkning varit på Birgittas tid, känner man icke. Cancellieri — en historieskrifvare i början af 1800-talet — uppgifver, att den 1377 ej stigit högre än till 17,000 personer, och denna uppgift har vidare upprepats af alla följande historieskrifvare, exempelvis af Lanciani i ett nyligen utgifvet arbete. Men förmodligen är siffran icke så litet för låg. 1362 räknade nämligen Rom 22,000 vapenföra män, hvilket tyder på ett invånarantal af omkring 60,000, men å andra sidan voro väl dessa 22,000 ej blott från staden Rom, utan ock från stadens besittningar utanför. 1527, då invånarantalet bör hafva varit betydligt högre än på Birgittas tid, som obestridligen representerar Roms djupaste förfall, steg det ej till mer än 85,000.

Tar man hänsyn till den bebodda arealen, kommer man också till en mycket låg befolkningssiffra, ty endast en ringa del af det antika och moderna Rom var under medeltiden bebodt. Petrarca, som samtidigt med Birgitta var i Rom, uppgifver också, att staden föreföll nästan folktom. Alla de s. k. kullarna, som under antiken varit så bebygda, lågo nu nästan öde: Aventinen, Palatinen, Capitolium, Cœlius, Esquilinus, Viminalis och Quirinalis, likaså Forum. Undantager man en och annan adelsborg, ett kloster eller en fornkristen kyrka, funnos där endast obebodda ruinmassor, ängar, vingårdar o. d. Stadslifvet koncentrerade sig på ett mycket begränsadt område mellan floden, Capitolium och Corson, men

på det senare stället gick bygden icke längre än till kyrkan San Lorenzo in Lucina, ty mellan denna och Piazza del Popolo var det åter vildmark. På en dylik begränsad areal kan icke gärna någon större befolkning hafva fått rum, isynnerhet som husen i regeln tyckas hafva varit låga samt ofta försedda med trädgårdar. Gregorovius, som antager, att invånarantalet vid 1300-talets midt stigit till omkring 60,000 personer, har därför troligen icke en för hög siffra.

* * *

Den bebodda arealen indelades i tretton kvarter eller rioni, men utom Trastevere och Rione de' Monti, som omfattade hela distriktet mellan Quirinalen och Lateranen, voro de öfriga begränsade till remsan mellan Tibern och Corson; en del sträckte sig väl också till den östra sidan om Corson, men endast ett obetydligt stycke, hvarom vissa, ännu bevarade gatunamn fortfarande vittna, t. ex. Capo le Case ("Slut på husen"). Byggnaderna voro mest af tegel, ofta med träbjälkar, således närmast ett slags korsvirkeshus, de flesta försedda med balkonger, loggior och kolonnader, i regeln tagna från någon antik byggnad, och än i dag ser man på flera ställen dylika antika kolonner inmurade i husen. Palazzo Papuzeri i Rione Arenula, där Birgitta bodde under större delen af sin vistelse i Rom, hade en dylik förhall af fem antika kolonner, och framför hennes

fönster låg en tämligen vidsträckt trädgård med en turricella eller ett litet försvarstorn.

Om Roms dåvarande utseende kan man för öfrigt knapt få någon föreställning genom det nuvarande. Visserligen har här och hvar en bit af medeltidens Rom glömt sig kvar, men dessa enstaka rester kunna ej längre gifva någon totalvy. Vida bättre är därför att resa till Viterbo, där en hel stadsdel ännu står kvar i det närmaste sådan den var på 1300-talet.

Någon beskrifning på Rom just från midten af sistnämnda århundrade hafva vi icke, men från början af det nästa hafva vi en, skrifven af den berömde humanisten Poggio, och med några mindre förändringar passar den också in på Birgittas tid. Forum var då alldeles igengrusadt, ehuru flera nu förstörda monument då ännu funnos kvar i ruiner, och från Titus-bågen till Severus-bågen sträckte sig en modern husrad. Men undantager man några smärre kyrkor, var här för öfrigt blott en betesmark för oxar och svin. Capitolium var väl det kommunala lifvets brännpunkt, men platsen såg faktiskt ut som en ruinhög, och den kulle, där Jupiters tempel stått, var en ödemark, där getter betade. Platsen kallades ock Monte Caprino. Å den andra capitolinska kullen låg liksom nu den vackra franciskanerkyrkan Ara Celi, dit Birgitta utan tvifvel ofta begaf sig, vandrande på knä uppför den väldiga stentrappa, som från “torget“, il Mercato — nu Piazza Ara Celi — ledde upp till kyrkan. Trappan, som påbörjades 1348, blef färdig just under Birgittas uppehåll i Rom. Nere

på torget har hon likaledes ofta varit för att göra sina uppköp för det lilla svenska hushållet vid Campo dei Fiori. Likaså har hon besökt det ej långt därifrån belägna fisktorget, som då befann sig i den vackra, af Augustus restaurerade Porticus Octaviæ — och för öfrigt befann sig där ända till 1878. Undantager man, att stenborden, på hvilka fiskarna lågo, nu blifvit aflägsnade och att marken blifvit utgräfd ända ned till kolonnbaserna, så ser stället förmodligen än i dag ut som på Birgittas tid.

Slaktarbodarna lågo mellan Mercato och La Pescheria i den gamla Marcellusteaterns arkader, och förmodligen föredrog Birgitta att göra sina uppköp där framför i den längre bort belägna slaktarhall, som man bygt in i Nervas forum. Trakten kring Marcellus-teatern borde för öfrigt vara Birgitta kär, emedan här låg och ligger ännu en mängd gamla kyrkor, de flesta smärre, och mellan Marcellus-teatern och Mercato befann sig ett mycket berömdt nunnekloster, S. Francesca Romana, som just vid tiden för Birgittas uppehåll i Rom försågs med en följd af vackra, ännu bevarade fresker.

* * *

Den bekvämaste vägen för Birgitta, då hon från torget skulle begifva sig hem, var antingen genom det kvarter, som sedan förvandlades till Ghetton, eller genom Circus Flaminius' ruiner. Arkaderna i denna voro ännu tämligen väl bevarade, och i dem hade på den ena sidan Roms

repslagare, på den andra en koloni kalkbrännare slagit sig ned — gatan kallas ännu "de mörka bodarnas gata". Af de hus, som här stodo på Birgittas tid, finnas väl ej många kvar; ett torde dock vara sig tämligen likt, nämligen det, som fordom tillhörde Pietro Margani och som ligger vid ett litet torg, kalladt Piazza Margana.

När Birgitta kommit ut ur denna ruinkomplex, hade hon att genomvandra en ny — den, som reste sig på den gamla Pompejus-teaterns forna plats. På sätt och vis kan man ännu följa Birgittas väg, då gatorna fortfarande följa riktningen af teaterns murar. Några värkliga gator existerade dock knappast på 1300-talet — de få, som funnos, voro från antiken och hade ännu den gamla stenläggningen —, utan endast stigar, vid hvilka enstaka träd stucko upp ur ruinerna; en dylik stig kallades "Cypressen", en annan "Eken", med all sannolikhet efter där stående träd. Ännu på Birgittas tid fanns förmodligen en del af de med fresker prydda logerna kvar, ty det halfcirkelformade torg, som ligger, där teaterns slutrundel befunnit sig, heter ännu sedan gammalt Piazza di Grotta pinta. I Pompejus-teaterns åt Campo dei Fiori vettande del hade för öfrigt ätten Orsini bland ruinerna bygt sig en borg, som visserligen ej längre finnes kvar, men som bör hafva varit tämligen lika den, som ätten Savelli ägde i Marcellus-teatern. Men de nu vid Campo dei Fiori och trakten däromkring liggande byggnaderna äro alla yngre än Birgittas tid; Palazzo Farnese, Cancellerian och S. Lorenzo in Damaso äro alla senare, och öfver hufvud taget erhöll

denna del af Rom sitt nuvarande utseende först i slutet af 1400-talet och början af 1500-talet. Det är företrädesvis här, man skall studera renässansens Rom, och minnena från Birgittas tid äro jämförelsevis få.

* * *

Mera finnes då kvar på andra sidan om den nuvarande Corso Vittorio Emanuele. Där ligger, som hvarje Romfarare känner, Piazza Navona, Domitiani gamla Stadium, där karnevalen firades på Birgittas tid med tjurfäktningar, kapplöpningar o. d. Platsens nuvarande utseende erinrar visserligen alls icke om dess utseende på 1300-talet; endast den ovala formen är ännu densamma som under antiken och medeltiden. Men ännu på 1500-talet funnos här betydande ruinmassor öfver jorden, ty då bygde man åtskilliga kyrkor och palats af material, som hämtats därifrån, exempelvis Vatikanens Casino och Palazzo Beninbene. Denna rofbrytning hade för öfrigt börjat redan före Birgittas tid, ty strax bredvid Piazza Navona ligga ännu två medeltidstorn, hvilkas stenar säkerligen hämtats från det forna stadiet; det ena är Torre Mellini och det andra Torre Sanguigni. Båda höra dock till de mindre och hafva nu ett fredligare utseende än förr.

Dylika torn, af hvilka Rom då var uppfyldt, voro icke egentliga boningshus, såsom borgarna i Marcellus- och Pompejusteatrarna, utan snarare försvarstorn, belägna i närheten af boningshusen. Vid krigsfara — och en dylik förelåg nästan

ständigt i den tidens Rom — drog sig den i trakten, i vanliga hus boende familjen undan till tornet, som vanligen ej hade någon port, utan dit man klättrade på stegar, som sedan drogos in; ofta voro de äfven omgifna af vallgraf och palissader, hvarjämte gatan och platsen utanför barrikaderades. De mäktigare familjerna, såsom Colonna och Orsini, hade för öfrigt ej blott ett dylikt försvarstorn, utan ett helt nät af dylika. Colonnas hufvudfästning låg där det nuvarande Palazzo Colonna ligger, således i närheten af via Nazionale och Piazza Venezia, men familjen hade ock en annan stor fästning i Augusti Mausoleum — där, inom parentes, sedan blef ett bland Roms första värdshus, i hvilket Gustaf III bodde och där den skandinaviska föreningen för en tjugu år sedan höll till. Och jämte dessa fästningar ägde familjen en hel rad af smärre försvarstorn ända ut till Ponte Molle. Orsini innehade Roms viktigaste borg, Castel S. Angelo, den gamla jättegrafven öfver Hadrianus, men äfven Pompejus-teatern och Monte Giordano (nu Palazzo Gabrielli). Och i närheten af dessa båda ledande familjer hade de med dem befryndade sina torn. I närheten af Colonnaborgen lågo Roms båda största och mest betydande, båda delvis ännu kvar. Det ena af dessa är Torre delle Milizie, som numera, egendomligt nog, förvandlats till nunnekloster, men af den medeltida romerska folktraditionen förklarats vara det torn, från hvilket Nero åsett Roms brand. Det, liksom några andra ännu bevarade torn i närheten, tillhörde ätten Anibaldi. Ehuru det ännu är svind-

lande högt och fullkomligt behärskar Roms panorama, har det likväl förut varit åtskilliga våningar högre, men kort före Birgittas ankomst till Rom hade dessa öfre våningar störtat vid den stora jordbäfningen 1348. Vid samma tillfälle föll äfven den öfre delen af det därnäst högsta tornet, Torre dei Conti, tillhörigt ätten Conti och uppbygdt af material, hämtadt från Cæsars Forum. Än i dag finnes tornet, som sagdt, kvar, ehuru det nu nödtorftigt apterats till bostäder åt fattigt folk.

Öfver hufvud kan man säga, att Colonna och deras vänner innehade trakten öster om den nuvarande Corson, Orsini området väster därom samt Trastevere, där ännu många baronialtorn finnas kvar. Ett af dessa, Torre Anguillara, inrättas f. n. till ett museum för medeltidens Rom, men är ännu ej färdigt.

* * *

Men dessa fästningar reste sig ej blott inom Rom, utan lågo strödda öfver hela campagnan, mest längs Via Appia, hvars väldiga grafvar lätt kunde förvandlas till försvarsvärk. Det mest betydande af dessa var Capo di Bove eller Cæcilia Metellas graf, som af ätten Gaetani förvandlats till en vidsträckt fästning, inom hvilken man ännu kan se ruinerna af en vacker gotisk kyrka. På Birgittas tid synes borgen hafva innehafts af Colonna. Centrum för denna ätt var dock den starkt befästade staden Palestrina, under det att Orsini voro herrar öfver Marino. Södra delen af

kyrkostaten innehades till mesta af ätten Gaetani, under det att de Vico voro herrar öfver den norra. I dessa utanför Rom liggande orter hade de mäktiga adelssläkterna sitt egentliga tillhåll, hvarifrån de begåfvo sig till Rom med sitt husfolk, då gatustriderna började och Rom genljöd af de gamla stridsropen: Orsini! Colonna! Tornen fingo då besättning — en trettio till hundra man hvar — och så stormade man lös mot hvarandra. På en enda dag, under gatukriget vid Henrik VII:s kröning, eröfrades ej mindre än 30 borgar i Rom, och denna siffra kan ge en föreställning om det oerhörda antalet.

Det var också dessa bistra torn och fästningar — bygda utan all tanke på deras skönhet —, som jämte de i regeln fallfärdiga kyrkorna och de väldiga ruinmassorna, hvilka då voro vida större än nu, gåfvo Rom dess karaktär på Birgittas tid, ty några andra palats funnos ej. Lateranen, där påfvarna bott, innan de emigrerat till Avignon, hade, särskildt genom en eldsvåda 1309 och jordbäfningen 1348, förvandlats till en ruin, och då påfvarna sedan återvände ur den babyloniska fångenskapen, kunde de ej mer taga in där, utan flyttade i stället till Vatikanen, som hädanefter blef påfvarnas residens. Under Birgittas tid bodde påfvens vicelegat i det sistnämnda palatset, som dock var jämförelsevis obetydligt och knapt har annat än namnet gemensamt med det nuvarande, som är en byggnad från Nicolaus V:s och de följande påfvarnas tid. Äfven Lateranpalatset är nytt, från 1500-talets slut, och af det påfveresidens, som Birgitta såg,

återstår numera endast en ruin. Kvar finnes endast den mosaiksmyckade absiden till matsalen samt Capella Sancta Sanctorum med Scala santa, uppför hvilken säkerligen Birgitta mången gång, liksom andra pilgrimer än i dag, krupit på sina knän. Men framför Lateranpalatset stod då en bronsstaty, den enda Birgitta torde hafva skådat och som än i dag finnes kvar, nämligen Marcus Aurelius' ryttarstod, som först 1538 flyttades till sin nuvarande plats på den capitolinska kullen.

* * *

Då Birgitta kom till Rom, funnos, enligt en samtida förteckning, icke mindre än 424 kyrkor i staden. Af dessa voro redan 11 förstörda och 44 hade intet presterskap. Sedan den tiden hafva massor af kyrkor, som då funnits, upphört att existera, och af de ännu bevarade hafva de flesta alldeles förändrat utseende sedan Birgittas tid. I regeln ha de "restaurerats" under 1600- och 1700-talen och göra nu närmast intryck af kyrkor i barock- eller jesuiterstil; så t. ex. Lateranen, som af Borromini förvandlats till en barockkyrka, S. Maria Maggiore, som visserligen är betydligt bättre bevarad, men hvars yttre är alldeles förändradt och hvars inre genom det visserligen mycket vackra, flata renässanstaket fått en helt annan karaktär. S. Pietros gamla basilika, där Birgitta mottog syndaförlåtelsen, har fått vika för Michel Angelos väldiga dom, och S. Paolo fuori le mura är till det väsentliga en nybyggnad från 1800-talet. Fullt oförändrad är knapt någon

kyrka från denna tid; det skulle i så fall vara den lilla S. Georgio in Velabro, strax bedvid ingången till Cloaca maxima. Själfva kyrkan är från 600-talet, förhallen från 1100-talet, och målningarna från slutet af 1200-talet. Att Birgitta förrättat sin andakt i denna kyrka, är mycket sannolikt, då den tillhörde de s. k. stationerna, som de fromma under påskveckan skulle besöka. Andra kyrkor, som man med säkerhet vet att Birgitta besökt, såsom S. Sebastiano, S. Prassede, S. Lorenzo in Panisperna, dit hennes lik sedermera fördes, S. Lorenzo fuori le mura m. fl., äro alla mer eller mindre starkt restaurerade.

Kyrkorna i Rom på Birgittas tid härrörde så godt som alla från den fornkristna tiden. Den romanska stilen visar sig nästan endast i vissa partier af äldre byggnader, t. ex. i det vackra koret till S. Giovanni e Paolo, och under den gotiska stilens herravälde stod byggnadsvärksamheten i Rom alldeles stilla; den enda gotiska kyrkan där är S. Maria sopra Minerva, och någon stadskyrka för borgerskapet bygde medeltidens romare ej upp, under det att de toscanska städerna täflade med hvarandra om praktfulla domer. Jag behöfver blott erinra om domerna i Florens, Siena, Pisa, Orvieto, Perugia m. fl. städer — byggnader, till hvilka ingen motsvarighet finnes i Rom, beroende därpå, att Rom saknade de toscanska städernas lifskraftiga borgerskap. I stället voro alla de fornkristna kyrkorna, i följd af påfvarnas frånvaro från Rom, till ytterlighet förfallna, och i den nyss omtalade beskrifningen säges om flera, att de voro utan tak, murar, dörrar o. s. v. Det-

samma intygas af Petrarca. Laterankyrkan saknade tak, så att det både regnade och snöade in i skeppen, S. Nereo ed Achilleo, som dock var påfvens forna titularkyrka, höll på att ramla kull — "så många kyrkor och palats jag har, så många sår har jag ock", låter Petrarca Roma utropa.

Kyrkorna indelas i tre grupper, som uppkallades efter tre kyrkor. Birgitta bodde i Pars S. Thome. Men att döma efter katalogen voro kyrkorna i den trakt, där hon hade sitt hem, visserligen många, men mycket små. S. Lorenzo in Damaso hade åtta prester, men af de öfriga hade en fyra, en tre, en två och tretton blott en prest.

* * *

I förhållande till de många kyrkorna var därför antalet prester påfallande litet, endast 785. Men till dessa kommo 443 munkar och 470 nunnor. Och utom dessa senare hade Rom det oerhördt stora antalet af 260 reclusæ eller incarceratæ, d. v. s. kvinnor, som, utan att vara nunnor, låtit lefvande mura in sig i en trång cell, hvilken endast genom en obetydlig glugg stod i förbindelse med yttervärlden. Dessa recluser, lefvande midt bland gatustriderna mellan Orsini och Colonna, gifva onekligen en egendomlig färg åt den tidens Romlif och låta oss bättre förstå en natur sådan som Birgittas.

Presterna i Birgittas Rom voro således jämförelsevis fåtaliga, och bland dem befunno sig inga

högre, ty kardinalerna vistades i Avignon, och endast tillfälligtvis kom en eller annan på besök eller såsom legat till den öfvergifna staden.

Om vi från presterna vända oss till de öfriga samhällsklasserna i Rom, utgjordes hufvudmassan naturligtvis af handtvärkare, som allt efter sina yrken voro indelade i skrån (scholæ, artes eller universitates). I spetsen för hvarje skrå stod en prior eller consul, biträdd af vissa råd eller åldermän och notarier. De sammanträdde vanligen på Capitolium eller i det s. k. Torre del Mercato på torget nedanför Capitolium, som låg där Palazzo Astaldi nu står, och där hade de ett slags yrkesdomstol — "låda", för att begagna det gammalsvenska uttrycket. Den, som vandrar uppför Vignolas trappa från Piazza di Campidoglio till Tyska institutet, kan ännu å väggarna se skrånas där inhuggna vapensköldar. De flesta af dem hade också en egen kyrka eller ett eget kapell, t. ex. S. Catharina dei Funari (repslagarnas kyrka), som bygts in i Circus Flaminius och ännu finnes kvar, S. Guiseppe dei Falegnami (snickarkyrkan) m. fl. Inom öfriga italienska städer, särskildt i Florens, spelade dessa skrån en mycket viktig politisk roll, men i Rom nådde yrkena aldrig någon betydenhet, och endast vid två tillfällen, 1312 och 1327, lyckades skråna få in sina consuler i stadens styrelse.

Den indelning, som i Rom fick någon politisk betydelse, var i stället kvarterindelningen. Staden sönderföll nämligen i tretton rioni eller kvarter, och i spetsen för hvart och ett stod en s. k. caporione eller anziano, ofta omgifven af ett råd

af s. k. buoni uomini. Ehuru icke häller dessa caporioni fingo samma betydelse som i de norditalienska städerna, representerade de dock den demokratiska myndigheten i medeltidens Rom.

Till en rione hörde alla där boende adelsmän och popolani d. v. s. medlemmar af det egentliga folket. En mellanställning mellan båda intogo de s. k. cavalerotti, som visserligen tillhörde *il popolo*, men som gjorde vapentjänst till häst och som i allmänhet voro förmögnare. Ofta räknades de därför samman med den lägre adeln, gentiluomini, som genom släktskap var förbunden med högadeln, de s. k. baroni eller principi, men icke ägde dessas rikedom. Vid några tillfällen uppträdde denna lågadel som ett särskildt stånd, och t. ex. vid Clemens VI:s tronbestigning skickade högadeln, mellanståndet och folket, hvarje stånd för sig, representanter till Avignon.

Adeln, som på 1300-talet alldeles undertryckts i öfriga italienska städer, hade i Rom däremot tämligen godt lyckats bibehålla sin maktställning, ehuru den, också där, just vid Birgittas ankomst till staden störtades af den demokratiska rörelse, som Cola di Rienzi där satt i gång. Men den romerska adeln var i viss mån af olika art än adeln i det öfriga Italien. Där stammade den i de flesta fall från de langobardiska och frankiska eröfrarna, och den heta striden mellan aristokrati och demokrati i de toscanska och lombardiska städerna var på sätt och vis också en strid mellan det germanska och det romanska folkelementet. Så kände man det äfven. Adelsmännen betraktades

som "främmande" tyranner, under det att "folket" var ättlingar af de gamla romarna, och detta var en bland hufvudpunkterna i Cola di Rienzis program.

* * *

Endast få af de romerska familjerna torde hafva haft germansk börd. Visserligen troddes Colonna härstamma från Rhentrakten, men detta är alldeles obevisadt. Den äldsta kända medlemmen af denna släkt är en Pietro di Colonna, som uppträder vid första början af 1100-talet och antagligen hade sitt tillnamn af den lilla strax söder om Rom belägna byn Colonna, som nu dock icke är i släktens ägo, utan innehas af Rospigliosi-Pallavicini. Möjligt är väl, att Colonna, Anibaldi och några andra ätter stamma från frankiska förfäder. Men majoriteten af de romerska adelssläkterna var i hvarje fall påfliga nepotfamiljer, som lämnat sin forna obemärkthet bland "folket" därigenom, att en medlem af släkten stigit till påfve. En sådan var Colonnas ständige dödsfiende, ätten Orsini, som började komma sig upp först med Coelestin III (1191—1198). Sitt namn har ätten dock först från dennes brorsons son Orso, och egentlig betydelse fick den först, då Nicolaus III (1277—80) af ätten Orsini besteg påfvestolen. Släkten, som då började täfla med Colonna om inflytandet, var synnerligen talrik och delade sig i flera grenar: Orsini del Monte, som innehade borgen å Monte Giordano, Orsini di S. Angelo, som hade den starka fästningen

S. Angelo, och Orsini di Monte Rotondo, hvars hufvudtillhåll var staden Marino.

Samma börd hade Conti, Savelli och Gaetani. Ätten Conti kom på påfvestolen med Innocentius III och Gregorius IX, Gaetani med Bonifacius VIII, och Savelli genom Honorius III och Honorius IV. Alla förvärfvade de sig stora besittningar i de romerska bärgen, särskildt Gaetani, som blef ägare af en stor del af södra kyrkostaten och hvars besittningar äfven lågo inom konungariket Neapel. Savelli hade dessutom borgar i Rom vid Campo dei Fiori, på Aventinen och i Marcellus-teatern, Conti det starka Torre dei Conti.

Den romerska adeln var således knapt gammal, utan stammade till största delen från 1100- och 1200-talets påfliga nepoter, och i de flesta fall torde dessa ätters börd hafva varit lika romersk som det egentliga folkets. Ehuru äfven Rom var skådeplatsen för häftiga demokratiska strider, blef dock kampen där aldrig så skarp som t. e. i Florens, och den romerska adeln blef aldrig så kufvad som den florentinska. Till en del berodde detta på att Rom låg närmare det feodalt styrda Neapel, där flera romerska familjer hade stora besittningar, och därpå att medlemmar af de romerska ätterna alltid sutto på påfvestolen eller i kardinalkollegiet, där de förträffligt förstodo att bevaka sin släkts intressen. De betydande kyrkliga inkomsterna hindrade dem ock att sjunka ned i fattigdom.

Högst bland dessa romerska ätter stod onekligen Colonna, den enda, som visade några litte-

rära och arkeologiska intressen. Hufvudman för ätten var den gamle, mer än åttioårige Stefano Colonna, en bland denna tids mest sympatiska hjältegestalter, som med antik värdighet förstod att bära sin lefnads alla olyckor. Han hade tretton barn, sex döttrar och sju söner, och öfverlefde dem alla. På en enda dag — kort innan Birgitta kom till Rom — stupade hans äldste son Stefanuccio, dennes son Giovanni och ännu ett par andra Colonna i striden mot Cola di Rienzi, men den gamle stolte aristokraten mottog oböjd underrättelsen härom: "Ske Herrens vilja! Bättre är att dö än att tåla en vanbördings tyranni."

Med Colonna samt de befryndade familjerna Anibaldi och Anguillara tyckes Birgitta ej hafva haft några förbindelser, utan i stället anslöt hon sig desto intimare till den rivaliserande ätten Orsini, som var påfligt sinnad, under det att Colonna däremot var ghibellinsk. Birgittas store samtida Petrarca var, som bekant, särdeles nära förbunden med huset Colonna, och detta var nog en af orsakerna till att dessa båda märkliga personligheter, som samtidigt vistades i Rom, aldrig, så vidt man vet, råkade i personlig beröring med hvarandra.

* * *

Förbindelsen mellan den svenska sierskan och den romerska adelsfamiljen uppstod enligt legenden af en anledning, som röjer de vilda förhållandena i den tidens Rom. Bland de kyrkor, som Bir-

gitta besökte, var också S. Lorenzo strax utanför Roms murar. En ung Orsini lade sig där i försåt för att bortröfva Birgittas dotter, den heliga Katharina, men genom ett under afvändes faran, och den unge mannen förvandlades till de båda kvinnornas hängifne försvarare. Genom honom infördes de i den öfriga familjen, som hon — enligt legenden — snart bevisade en så stor tjänst, att hon för all framtid gjorde sig denna mäktiga släkt förbunden. Latino Orsini, som bebodde familjeborgen i Pompejusteatern och således var Birgittas granne, hade så häftigt insjuknat, att alla trodde, att hans sista stund var kommen, men Birgitta lutade sig ned öfver sjuksängen och sade till den döende: "Gud vill icke, att du nu skiljes hädan", och efter detta kom han sig och tillfrisknade.

Vid ett tillfälle var denna vänskap med ätten Orsini nära att kosta henne lifvet. 1353, då Bertoldo Orsini och Stefanello Colonna voro senatorer, utbröt ett folkupplopp, vid hvilket Bertoldo Orsini stenades. Folkmassorna drogo då till Campo dei Fiori, där Orsini hade sin borg, men där också Birgitta bodde. Rop höjdes då, att man äfven borde bränna den utländska trollpackan, och det var hardt nära, att denna hotelse blifvit satt i värket.

Andra medlemmar af ätten Orsini, som stodo henne nära, voro kardinal Rinaldo Orsini, samt framför allt Nicolao, grefve af Nola, som ända från 1350 till hennes död förblef en bland hennes mest trofasta vänner samt sedermera kraftigt värkade för hennes kanonisation.

Utom med Orsini tyckes hon hafva umgåtts med medlemmar af ätten Gaetani, och en af dessa, Onorato Gaetani, nämnes särskildt såsom en bland hennes förtrognare vänner.

Något förfinadt adelslif förekom dock knappast inom dessa släkter. Den romerska adeln — med undantag för Colonna — stod lågt i bildningsgrad, sederna voro råa och brutala, bostäderna voro förfallna och utan komfort, under det att en barbarisk lyx ofta kunde utvecklas i klädedräkten. Vid midten af 1300-talet började väl i Neapel och Florens en större förfining att göra sig gällande, hufvudsakligen på grund af inflytelser från Frankrike, men för denna rörelse, den början de renässansen, synes den förfallna ruinstaden Rom ännu hafva stått främmande.

* * *

En med Birgitta samtidig florentinsk historieskrifvare karaktäriserar Roms befolkning såsom "orolig och obeständig, utan en skugga af moralisk kraft", och jämför man det medeltida Roms författningshistoria med Florens, är omdömet nog befogadt, ty i politisk mognad och målmedvetenhet stod Rom tillbaka för de flesta samtida italienska städer. Men icke dess mindre återfinner man här samma kamp mellan aristokrati och demokrati som i Toscana, och i det hela kan sägas, att konflikten löstes just under Birgittas uppehåll i Rom.

Det antika Rom var kejsarens stad, och hans imperium öfvergick först till den byzantinske och sedan till den karolingiske kejsaren. Påfvens

makt var till en början, under de första karolingerna och ottonerna, lagligen ej större än hvarje annan biskops, som innehade ett kejserligt län, men så småningom öfverflyttades allt flera af de kejserliga rättigheterna på påfven, så att han redan på 1100-talet var faktiskt herre öfver Rom. På Birgittas tid var kejsarmakten öfver staden icke längre en faktor, med hvilken man kunde räkna. Karl IV, som under Birgittas tid kröntes till kejsare, fick blott en dag uppehålla sig i Rom och gjorde ej ens anspråk på en skugga af värklig makt.

Däremot fanns sedan antikens dagar en annan myndighet, stadens egen municipala styrelse. Under de mörka århundradena vid medeltidens början kan man visserligen ej följa dess värksamhet, men redan i början af 1100-talet framträdde denna municipalstyrelse såsom en myndighet, som med påfven kämpade om makten öfver Rom. Den högsta myndigheten i Rom kallades då senat som fordom, men dess sammansättning var ytterst växlande. Än valdes femtio, än fyrtiosex, än femtiosex senatorer, än blott en eller två. Än valdes senatorerna direkt af folket, än af en mindre valförsamling och bekräftades blott af påfven, än utnämndes de direkt af denne eller af ett af honom nedsatt valkollegium och bekräftades af folket. Mot midten af 1200-talet blef det dock regel att utse blott två senatorer, och då nästan alltid en från Colonnas fraktion och en från Orsinis. Likaså blef det regel, att båda utsågos af påfven, vanligen utan att folkets bekräftelse ansågs nödig. Styrelsen var således

fullt aristokratisk, ehuru visserligen under påfven såsom herre. Men då han personligen föga ingrep, låg makten faktiskt i de stora adelsfamiljernas hand. Väl kunde vid särskildt viktiga tillfällen en allmän folkförsamling förekomma, ett s. k. plenum parlamentum, som hölls på det capitolinska torget, men där gick så till, att senatorerna förelade folket ett förslag, på hvilket församlingen genom acklamation kunde svara ja eller nej, utan rätt att framlägga ett nytt eller företaga förändringar i det framlagda. Visserligen förekom också vid de två senatorernas sida ett större och ett mindre råd, men äfven detta synes hafva bestått af de stora baronialsläkternas medlemmar.

Å den andra sidan saknades ej alla demokratiska krafter. Dels hade man skråna med deras konsuler, dels de tretton kvarteren, rioni, i spetsen för hvilka stodo förmän eller s. k. caporioni. Men det var endast sällan, som dessa för en kort tid kunde tillvälla sig något inflytande på stadens styrelse. Ett steg i demokratisk riktning togs väl, då man vid 1200-talets midt efter mönstret af andra italienska städer i stället för de båda romerska senatorerna inkallade en främling till podestà, men detta blef i Rom endast ett enstaka försök, och vid början af den period, med hvilken vi nu sysselsätta oss, stodo åter Colonna och Orsini i spetsen för Roms styrelse.

* *
*

Kort innan Birgitta anlände till Rom började emellertid en ny epok i stadens historia. Då uppträdde Cola di Rienzi, och därmed kom utvecklingen att slå in i en alldeles ny riktning. Att rättfärdigt bedöma en så egendomlig personlighet som Cola är icke lätt. Sedd ur den praktiska politikens synpunkt var han en hållningslös fantast, fåfäng och narraktig, principlös och ombytlig, i gynnsammaste fall en poet, som visserligen ej kunde skrifva vers, men som naivt sökte att omdikta värkligheten efter sina drömda, dimmiga ideal. Utvecklingen bestämmes likväl icke blott af den omedelbart praktiska politiken, utan ock af de tändande idéerna, som trots allt dock bestämma människornas synpunkter och påvärka deras handlingar. Och en dylik idé var det, som Cola kastade ut. Hade denna idé sedan knäsatts af en praktisk politiker af Bismarcks typ, hade medeltidens Italien utan tvifvel fått ett annat utseende.

Colas stora tanke var, att imperium romanum — den högsta makten icke blott öfver staden Rom, utan öfver hela det forna romerska riket — låg hvarken hos kejsaren eller hos påfven eller hos den romerska aristokratien, utan hos det romerska folket, som nu borde återtaga detta och afsätta de forna tyrannerna. En romersk folkrörelse uppstod, som i svärmiskt ynglingalynne erinrar om den franska revolutionens första tider; ett ögonblick såg det ut, som om hela det demokratiska Italien skulle förenas till en stor romersk republik, aristokraterna förjagades, och

buren af denna folkrörelse utropades Cola till folktribun.

Men redan vid den första beröringen med värkligheten brast bubblan, Cola störtades och måste gå i landsflykt, alla tribunens dekret upphäfdes, och vid 1348 års början hade Rom åter sina två senatorer, Bertoldo Orsini och Luca Savelli. Året därpå, då allt åter var inne i de gamla hjulspåren, kom Birgitta till Rom. Af hennes uppenbarelser att döma synes hon hafva stått alldeles främmande och oförstående för denna folkrörelse, och Cola omtalas aldrig i hennes skrifter. För de antika elementen i hans program hade en nordisk medeltidskristen som hon naturligtvis alls intet sinne, hennes politiska ideal var medeltidens, och lika främmande var Birger Perssons högättade dotter för ett demokratiskt folkregemente. Men utan att hon förstod innebörden af den utveckling, som nu började, kom hon dock att blifva vittne till den stora omkastningen i Roms kommunala historia. Ty en folkrörelse sådan som den, som Cola satt i gång, kunde ej stäckas med ledarens fall.

* * *

Kort efter jubelårets slut utbröt i Rom en fullständig anarki i följd af adelsfamiljernas strid, och påfven nedsatte då en kommission af fyra kardinaler att öfverlägga om den bästa styrelseformen för Rom. Colas vän Petrarca rådde dem då att resolut slå in på en demokratisk väg, öppna alla ämbeten för de romerska plebejerna

och förjaga de adliga tyrannerna, som själfva, enligt hans mening, ej voro af romersk börd, utan invandrade främlingar.

Men innan kommissionen kommit till något resultat, tog det romerska folket självt saken om hand, gjorde ett uppror och utropade en popolano, en man ur folket, Giovanni Cerroni, till stadens "rektor". Rörelsen, som blott var riktad mot adelsherravälde och ej afsåg att afskaffa påfvens öfverhöghet — tämligen oskadlig, då denne vistades i Avignon —, upptogs välvilligt af denne, som skyndade sig att bekräfta Cerroni såsom senator och capitano del popolo. Men innan ett år gått till ända, måste äfven han fly, och Bertoldo Orsini och Stefanello Colonna utropades i hans ställe till senatorer. I detsamma afled Clemens VI och efterträddes af den kraftfulle Innocentius VI, som utnämnde den utmärkte statsmannen kardinal Egidius Albornoz till sin legat och generalvikarie i Italien. Innan denne kommit till Rom, hade man där emellertid redan hunnit med ännu ett folkupplopp, vid hvilket Bertoldo Orsini blef ihjälslagen. Rom fyldes åter af barrikader, men mot de båda kämpande adelssläkterna stod nu också ett tredje parti: folket, och i september 1353 utropade detta en popolano, Francesco Baroncelli, till tribun. För tredje gången på några år hade folkpartiet således åter segrat. Visserligen blef Baroncelli fördrifven redan före årets slut, men under det nästa vände Cola di Rienzi tillbaka, denna gång såsom den af påfven utnämnde senatorn.

Hans saga blef kort, ty redan 1355 mördades han af det lättrörliga folket, och Jugurta och

Sciarretta Colonna läto offentligen bränna liket på ett bål af torkade tistlar samt utströ folkhöfdingens aska för vinden. Men dagarna för deras egen makt voro då redan räknade.

* * *

Under tiden hade Albornoz lyckats göra sig till herre öfver kyrkostaten, förvandla de adliga småtyrannerna till påfliga vikarier och göra städerna till påfliga domäner under en af påfven insatt podestà, och Innocentius VI kunde nu med större kraft än förut ta itu med Rom. Reformen gick i afgjordt demokratisk riktning, hvilket ej var att undra på, då adelsstyrelsen visat sig ur stånd att upprätthålla ordningen. 1358 utnämndes blott en senator, Giovanni dei Conti, och han blef den siste romerske ädling, som innehade detta ämbete. Ty så snart hans ämbetstid gått till ända, utsågs en främling, Raimondo di Tolomei från Siena, till senator, och sedermera blef det allt framgent regel att till denna post alltid taga en man från en annan stad, aldrig en medlem af den romerska adeln. För att icke fresta honom sattes ämbetstiden blott till sex månader, efter hvilken tid han drog sina färde. Utnämningsrätten tillkom påfven, ofta dock blott så till vida, att denne utnämnde en af de kandidater, som af folket föreslogos.

Senatorns myndighet inskränktes egentligen till rättskipningen, och i politiska frågor utförde han blott det kommunala "rådets" beslut. Detta råd bestod först och främst af de sju s. k. reforma-

torerna, som äfven, då någon senator ej fanns, själfva och utan denna styrde staden. Dessa af folket valda reformatorer hade kontrollen öfver ämbetsmännen samt uppsikt öfver finanserna och skötte öfver hufvud förvaltningen. Utom af dessa folkvalda reformatorer bestod rådet af ett annat, ännu mera demokratiskt element. Rom hade nämligen upprättat en folkmilis, armborstskyttar, hufvudsakligen för att exekvera folkets domar. I spetsen för denna milis stod ett råd på fyra man samt två anförare, de s. k. banderesi. Dessa sex ingingo nu jämte de sju reformatorerna i stadens consilium speciale. Jämte detta fanns också ett s. k. consilium generale, bestående af två män ur hvarje af stadens tretton rioni, och dessa valde reformatorerna. I ingen af dessa korporationer fick emellertid den gamla baronialadeln plats, utan på sin höjd den lägre adeln och cavalerotti. Men majoriteten utgjordes af popolani. Baronerna drogo sig därför tillbaka från Rom till sina gods på landet, Colonna till Palestrina, Orsini till Marino, Gaetani till Sermoneta, Conti till Valmontone, Savelli till Albano o. s. v. Visserligen gjorde de några försök att åter svinga sig upp till herrar i Rom, men 1362 drefvos både de och cavalerotti alldeles ut ur staden, och då Urban V besteg påfvestolen, bekräftade han den nya demokratiska författningen, genom hvilken den romerska adeln uteslöts från alla statsämbeten.

Adeln var därmed fullkomligt slagen. Men icke häller den nya demokratiska författningen föll påfven rätt i smaken, och under sitt uppe-

håll i Rom (1367—1370) gjorde han åtskilliga förändringar, hvilka icke så litet minskade folkets makt till fördel för påfvens. Då förlorade de farliga banderesi sin plats i rådet, likaså afskaffades reformatorernas ämbete, och i stället sattes tre s. k. conservatorer, jämte senatorn, i spetsen för stadens styrelse. Under den närmaste tiden, då påfven vistades i Avignon, blef denna reform dock mera en reform på papperet, och i värkligheten kan sägas, att det romerska folket själft styrde sin stad.

Det var således onekligen märkliga år, under hvilka Birgitta lefde i Rom, men lika litet som den nordiska sierskan hade något sinne för den forntid, som talade till henne från Roms ruiner, lika litet förstod hon det nya lif, som nu höll på att spira bland dessa och hvars första härolder Petrarca och Cola di Rienzi voro. Hennes synvidd var inskränkt inom den medeltida teologien, och från dennas ståndpunkt bedömde hon alla de företeelser, som kommo under hennes observation. Af Rom uppfattade hon knapt mer än de ständiga striderna, utan att förstå deras innebörd, liksom hon naivt trodde, att de åter skulle upphöra, blott påfven ville taga sitt residens i Petrus' stad. Legendens skildring, af hvilken man får det intrycket, att Birgitta vistats i Rom blott såsom en främling, utan att någonsin komma in i de romerska förhållandena, är således, efter hennes egna skrifter att döma, fullt riktig.

Florentinska ströftåg.

Första gången jag besökte Florens var år 1884. Staden hade då väl kort förut undergått ganska genomgripande förändringar under den korta tid, 1865—1871, som Florens fungerade som konungarikets Italiens hufvudstad. Men i det stora hela hade den bibehållit sitt gamla, dystra och stränga medeltidsutseende, med trånga gator och höga, grå, fästningslikt slutna hus. På 1890-talet började emellertid ett lifligt bygg- nads- och restaureringsarbete, som, om jag ej misstager mig, rent af framkallade en internationell protest från de många, som lärt sig älska det gamla, minnesrika Florens, hvilket nu så hänsynslöst sköflades. Protesten ledde naturligtvis icke till något resultat, och våra dagars Florens har därför anlagt en ny dräkt, som icke i allo är tilltalande.

Särskildt ledsamt är, att det moderna "försköningsarbetet" riktats på stadens utan gensägelse intressantaste punkt, dess pittoreska centrum, som nu förvandlats till ett ytterligt banalt

torg, Piazza Vittorio Emanuele. Här låg förut det ålderdomliga Mercato vecchio, bredvid detta den forna Ghetton, det ärkebiskopliga palatset, som då nästan stötte till Baptisteriet, vidare S. Andrea, den äldsta kyrkan inom den gamla staden, S. Maria in Campidoglio o. s v. Allt detta refs nu, och dessutom togo sig stadsfullmäktige före samma okynne, som vi tyvärr också känna från andra städer, nämligen att förändra flera af de gamla gatunamnen, som ofta innehöllo en hel historia.

Den var således ett ganska godt stycke vandaliskt förstörelsearbete, som utfördes på ett par år.

* * *

Men lyckligtvis är det sällan något ondt, som icke också har ett godt med sig. Och så var det äfven här. Genom rödjningsarbetet för Piazza Vittorio Emanuele återfann man nämligen en god del af det äldsta Florens, och dess historia är nu också betydligt bättre känd än förut tack vare män som Davidsohn, Millani, Villari m. fl. I det arkeologiska museet har man redan kunnat inrätta en särskild afdelning för Florens historia; meningen lär t. o. m. vara att för fynden skapa ett särskildt museum.

Någon betydande italiensk stad blef Florens först tämligen långt fram i medeltiden, egentligen först med renässansen, och under den äldre medeltiden voro icke blott Pisa, utan äfven Arezzo och Lucca rikare och mäktigare. T. o. m. det lilla Fiesole, som nu ligger så blygsamt och

oansenligt uppe på höjden strax bredvid Florens, var en tid Arnostadens medtäflare eller rent af dess herre. Fiesole var en gammal etruskisk stad och det äldsta Florens blott en etruskisk koloni från Fiesole, som behöfde denna utlöpare nere vid floden och i närheten af den stora landsvägen, Via Cassia. Detta Florens, som förstördes af Sulla, låg dock icke alldeles på samma plats som det senare, utan ett stycke längre upp åt floden. Under medeltiden funnos ännu betydande rester kvar af den gamla etruskiska stadsmuren, t. o. m. vid midten af 1700-talet voro de ännu synliga, men då det nuvarande Florens allt mera utsträckte sig åt öster, försvunno de gamla ruinerna för att lämna plats åt nya gator i närheten af den nuvarande Piazza Donatelli. Platsen kallades under medeltiden Carrarias, eller Stenbrottet, och detta häntyder på, att murmassorna varit ganska ansenliga. Den etruskiska stadens begrafningsplats tyckes däremot hafva befunnit sig ungefär där den nuvarande Piazza Vittorio Emanuele ligger, och vid gräfningarna påträffades också några rester af den forna nekropolen.

* * *

Det nuvarande Florens är senare och grundades först af Julius Cæsar. Det var en liten obetydlig stad och förblef så ända långt in i medeltiden. Gränserna, d. v. s. riktningen af de forna stadsmurarna, kunna egendomligt nog ännu skönjas, om man kastar en blick på kartan

öfver det moderna Florens, och i det stora hela äro de romerska gatorna ännu kvar. Den romerska staden hade nämligen formen af en ej fullt regelbunden kvadrat, hvars midt utgjordes af Forum eller den nuvarande Piazza Vittorio Emanuele. Detta Forum var ungefär lika stort som Gustaf Adolfs torg. Placera vi sedan andra kvadrater rundt kring detta centrum, få vi ungefärligen det romerska Florens areal, som således var vid pass nio gånger så stort som Gustaf Adolfs torg; mera exakt var utsträckningen från norr till söder ungefär 500 meter och ungefär lika mycket från öster till väster. Denna kvadrat genomskars på midten af två hufvudgator, Cardo och Decumanus, som på Forum korsade hvarandra; båda finnas ännu kvar i Via Callimara samt Via Strozzi och dess fortsättning Via del Corso. De med dessa hufvudgator parallelt löpande bigatorna ligga också kvar i det gamla läget. Åt Arno-sidan gick staden icke ända fram till floden, utan mellan stadsmuren och floden befann sig en smal strandremsa, som inom kort upptogs af en förstad, Borgo, och ehuru denna stadsdel numera ligger midt i det moderna Florens' centrum, bär den ännu sitt gamla namn Borgo SS. Apostoli. Namnet, "förstaden", säger oss således, att detta kvarter en gång legat utanför Florens.

Till förstaden och floden ledde en stadsport. Denna finnes naturligtvis icke längre kvar. Men namnet på den gata, som ledde dit, en fortsättning af hufvudgatan Via Callimara, säger oss ännu, att här fordom funnits en stadsport; den

heter nämligen Por S. Maria, d. v. s. den bär det namn, som den romerska stadsporten hade under den tidigare medeltiden. Fortsättningen af denna väg leder rakt till den bro, som långt in i medeltiden var den enda, som ledde öfver Arno, eller Ponte vecchio, hvars läge förblifvit detsamma som på den romerska tiden. Vid bron stod en staty af Diocletianus, hvars sockel påträffades 1873 och nu flyttats till det arkeologiska museet.

Mot väster begränsades staden af en af Arnos bifloder, Mugnone. Denna fyldes sedan igen, då murringen på 1170-talet utvidgades, eller rättare: Mugnone fick då ett nytt utlopp i Arno längs den nuvarande Via del Fosso. Där floden äldst strök fram, går nu det moderna Florens elegantaste gata, Via Tornabuoni, där Palazzo Strozzi ligger. Muren längs denna naturliga vallgraf genombröts af två stadsportar, och ett minne af den ena finnes ännu kvar i namnet på den dit ledande gatan, Via Porta Rossa. Platsen där den andra låg — där Via Strozzi mynnar ut i Via Tornabuoni — kallas fortfarande Porta S. Pancrazio efter en kyrka, som på 900-talet bygdes ett stycke utanför den gamla stadsporten. Ännu kan man för öfrigt på kartan se, huru de olika, forntida landsvägarna stötte samman vid stadsporten. Den ena af dessa gick förbi en vingård, som tillhörde kyrkan S. Pancrazio, och ännu i dag bär den gata, som trädt i dess ställe, namnet Via della Vigna nuova.

Den norra och östra delen af staden begränsades af en konstgjord vallgraf, hvars vatten

flöt samman med Arnos och Mugnones. På norra sidan — där den forna vallgrafven ungefär motsvaras af den nuvarande, lifligt trafikerade Via de' Cerritani, som från S. Maria novella leder till domplatsen — på den norra sidan fanns en stadsport, Porta domus, under medeltiden kallad Porta episcopi, emedan det ärkebiskopliga palatset här var beläget. Ännu på 1400-talet såg och beskref den florentinske statssekreteraren Salutati denna port, som var flankerad af två massiva torn. Då det ärkebiskopliga palatset 1894 refs för att lämna platsen bakom baptisteriet fri, återfann man den nedre delen af ett romerskt torn; kort därefter kunde man ock iakttaga den i samband med tornet liggande stadsmuren, som nederst bestod af romerskt tegel, öfver hvilket en medeltida tillbyggnad befann sig. Denna mur löpte alldeles tätt intill det nuvarande baptisteriets nordsida.

På andra sidan om den norra stadsmuren befunno sig under antiken öppna fält, hvilka sedermera tillföllo de langobardiska konungarna och därför i gamla handlingar omtalas såsom campum regis eller pratum regis. På ett af dessa fält, således utanför staden, bygdes Florens äldsta kristna kyrka, S. Lorenzo, hvilken ännu finnes kvar, ehuru visserligen ombygd; det är där, eller rättare i ett senare tillfogadt kapell, som Michelangelos mediceergrafvar befinna sig. S. Lorenzo bygdes redan 393, och dess plats var i analogi med romerska förhållanden, ty äfven de äldsta kristna basilikorna i Rom uppfördes utanför staden eller i dess utkant. Kring S.

Lorenzo uppstod sedan en förstad, och härom erinras vi ännu genom namnet på den gata, som leder till kyrkan, eller Borgo S. Lorenzo.

Äfven utanför den östra vallgrafven, som motsvaras af den nuvarande Via del Proconsolo, lågo förstäder under den tidigare medeltiden, och om dem vittna ännu gatunamnen Borgo degli Albizzi och Borgo dei Greci. Det sista är särskildt intressant, ty det förklarar ett fenomen i Florens äldsta kyrkohistoria, nämligen den mängd af grekiska helgon, som dyrkades i staden. Förstadens namn visar nu, att det i Florens funnits en stor grekisk koloni, och det var naturligen genom dessa inflyttade greker som de ifrågavarande helgonen blefvo populära. Borgo degli Albizzi hette äldre Borgo S. Pietro efter stadsportens äldre medeltida namn, och torget, vid hvilket gatan mynnar ut, bär ännu namnet Piazza S. Pietro.

Om den romerska stadens utseende i öfrigt hafva vi, tack vare de sista gräfningarna fått en tämligen klar uppfattning. Gatorna voro lagda med dessa stora, romerska stenplattor, som vi känna från Campagnan och Pompeji, och i dem syntes ännu spåren af de tunga oxspann, som gått fram öfver dem. Forum var däremot blott en promenadplats för gående, täckt af vackra marmorplattor och fyldt med statyer öfver berömda personer; flere baser till dylika hafva vid gräfningarna påträffats och befinna sig nu i det arkeologiska museet, liksom ock en del af torgets marmorstenläggning. I fonden reste sig det kapitolinska templet, hvars namn lefvat kvar

i en här sedermera uppförd kyrka, S. Maria in Campidoglio, som först för några år sedan refs ned. Som man då fann, var kyrkan inbygd i peristylens ena hörn. Templet, hvilket var icke så litet större än det i Pompeji, var egnadt åt de tre kapitolinska gudomligheterna Jupiter, Juno och Minerva, som tronade i hvar sin cella. Materialet var också betydligt finare än i Pompeji, lunesisk marmor, och kolonnerna tillhörde den korintiska stilen. Flere af dem finnas ännu antagligen kvar i Baptisteriet och i S. Miniato, och självfva templet stod, ehuru i ruiner, kvar ännu på 1200-talet, då man antog resterna härröra från ett gammalt romerskt palats. Vid den nuvarande Piazza S. Firenze befann sig ett annat tempel, helgadt åt Isis, på samma plats där sedan på 1100-talet kyrkan S. Firenze bygdes.

På Forum låg också ett åt Augustus invigdt tempel, hvars plats dock ej kunnat bestämmas, samt en stor badinrättning, af hvilken talrika rester påträffades 1892, då Piazza Vittorio Emanuele skulle planeras. Ett annat bad befann sig på den mark, där sedermera det ärkebiskopliga palatset reste sig, således strax bredvid stadsporten; utan tvifvel var det också denna port samt badinrättningen, som fingo lämna materialet till den medeltida byggnaden. Ett vackert marmorgolf, som tillhört badet, påträffades redan på 1500-talet och ett annat vid gräfningarna i våra dagar. Det tredje badet — ty en dylik lyx kunde äfven en så obetydlig småstad som Florens utveckla — låg vid södra stadsmuren,

och dess läge kan bestämmas redan af gatans nuvarande namn: Via delle Therme. De vackra kolonnerna i den närbelägna kyrkan SS. Apostoli förskrifva sig antagligen från några af badsalarna, och då och då har man äfven påträffat några af de skulpturvärk, som här voro uppställda. Förmodligen finnas också andra rester. Dylika bad voro, som man vet, fullkomliga jättebyggnader, och för medeltiden lämpade de sig förträffligt till stenbrott. Vandrar man nu kring i Florens, finner man lätt, att särskildt vissa distrikt äro fullkomligt öfversållade med gamla medeltidstorn och borgar, och dessa distrikt äro nästan ständigt desamma, där en större romersk byggnad befunnit sig. Särskildt utmärker sig Via delle Therme för sina många bistra medeltidstorn, och den gissningen ligger då nära till hands, att medeltidens byggherrar hämtat sten till sina befästade bostäder från de i närheten liggande thermerna.

Vatten till dessa väldiga anläggningar fick man från en stor från bärgen kommande akvedukt, af hvilken ruinerna länge funnos kvar. Flere bågar synas ännu på en karta öfver Florens från 1400-talet, och förmodligen förstördes de först under nästa århundrade, när Fortezza da Basso anlades; några rester kunde iakttagas ännu på 1700-talet. Under medeltiden kallades akvedukten Arco, Arcoro eller Trallacora, och så kallades ock trakten, där den lopp in i staden vid den nuvarande Via de' Cerretani. En af dess bigator heter ännu Via dell' Alloro, och

säkerligen är detta en förvrängning af traktens gamla namn: Arcoro.

* * *

De största byggnaderna i det romerska Florens voro dock teatern och amfiteatern, hvilken senare, såsom ofta var fallet, låg utanför staden. Båda funnos kvar länge under medeltiden och kallades då Perilasium major och Perilasium minor. Om härledningen af detta ord har mycket tvistats, men sannolikt är, att det är germanskt och härrör från den langobardiska tiden. Amfiteatern användes ju till djurstrider, och man antager därför, att Italiens germanska eröfrare på sitt språk kallat en dylik byggnad bero-laz eller björnläger; häraf blef i medeltidens språk berolais, berelasis, pesolasium etc.

Den dramatiska teatern befann sig på den plats, som nu upptages af Palazzo vecchio och Palazzo Gondi. Ännu i slutet af 1300-talet iakttog en florentinsk brefskrifvare rester af teaterns hvalf och sittplatser, men större delen af materialet hade då redan användts till uppförandet af en langobardisk vaktborg eller gardingus, med hvilken staden skulle hållas i styr. De kvarvarande delarna brukades dock länge till fängelse, och de gamla gångarna och logerna lämpade sig ju också förträffligt till celler eller burellæ, såsom de kallades. Amfiteatern finnes på sätt och vis ännu kvar, ty ännu kan man på gatornas riktning iakttaga byggnadens ovala form, och husen vid dessa gator äro till stor

del uppförda af sten från amfiteatern. Detta gäller särskildt Palazzo Peruzzi, i hvars källare t. o. m. lär finnas kvar en del af den antika mosaikgolfläggningen.

* * *

Jag har nu sökt skildra den romerska tidens Florens — en liten obetydlig småstad, bygd såsom ett fyrkantigt romerskt "läger", omgifvet af vallgrafvar och tornprydda murar. Dess historia, om den ens hade någon, är oss så godt som okänd, då "Florentia" endast tillfälligtvis omnämnes, och det vi veta hafva vi till aldra största delen fått reda på genom de senaste gräfningarna i samband med stadens ombyggnad. Dess följande historia ända fram till 1100-talets slut är också ganska dunkel, ty först då börja de knapphändiga annalerna, och de kort därefter följande krönikorna hafva allehanda fantastiska föreställningar om stadens äldsta historia. Den onekligen högst intressanta frågan om den florentinska statens uppkomst och äldsta historia är därför ganska ofullständigt känd, och en mängd olika teorier hafva också blifvit framstälda. Själfva bildningsprocessen försiggick emellertid under 1100-talet, och jag vill därför med några ord söka gifva en bild af Florens under detta märkliga århundrade.

* * *

Under den romerska tiden hade, som bekant, de italienska städerna en ganska stor frihet; sina

kommunala angelägenheter skötte de själfva genom sina egna, af folket valda ämbetsmän, och särskildt i de italienska sjöstäderna, Venedig, Amalfi, Pisa m. fl., hvilka aldrig kufvades af de germanska barbarerna, blef denna antika kommunalförfattning det frö, ur hvilket den medeltida statsförfattningen spirade upp. Fullständigt utrotad blef denna kommunala frihet knapt någonstädes, och några rester af den funnos alltid kvar äfven under de mest dystra tiderna. Italien eröfrades först af goterna, så af langobarderna och sist af frankerna. De båda sista uppträdde som rena eröfrare, hvilka helt enkelt lade sig till med de besegrades land, som uppdelades i härtigdömen, markisat och grefskap. Ett dylikt markisat var Toscana, som åter styckades i mindre områden, contadi, och ett af dessa var Contado fiorentino eller trakten närmast omkring Florens.

De gamla invånarna sjönko i regeln ned till rättslösa trälar eller halffria under de jämförelsevis fåtaliga eröfrarna, som från någon befästad borg inom contadon höllo uppsikt öfver de besegrade; dylika "gardingi" funnos ock inom städerna. Efter Karl den tjockes död 888 upphörde det frankiska kejsardömet, de stora vasallerna blefvo så godt som oberoende, och i det nästa århundradet finna vi markgrefve Hugo den store af Toscana, en storman af frankisk börd, såsom en nästan suverän härskare öfver sitt område. Han residerade i Lucca, men de öfriga städerna liksom landsbygden styrde han genom sina vice comites. Hans efterföljare tvungos visserligen nominelt att erkänna de romerska kejsarna af

tysk börd, men i värkligheten inskränktes deras suveränitet ganska obetydligt häraf, och under den mäktiga markgrefvinnan Matilda kom det som bekant till öppet krig mellan kejsaren å ena sidan samt påfven och markgrefvinnan Matilda å den andra. Så dog Matilda 1115 utan att efterlämna arfvingar, och kejsaren ville då indraga länet till kronan samt sände också åtskilliga ämbetsmän till Toscana att såsom kejserliga vikarier öfvertaga länet. Men det gick icke. Ingen af dem kom att inträda i de gamla markgrefvarnas ställe. Städerna vägrade visserligen alls icke att erkänna kejsarens öfverhöghetsrätt, men denne lyckades dock icke få större makt öfver dem, än han förut haft öfver markgrefven. Mellanmakten mellan kejsaren och Toscanas contadi hade fallit bort, den förres rätt bibehölls, men de senare inträdde själfva i den markgrefliga myndighetens ställe, d. v. s. nominelt tillhörde de fortfarande "det romerska riket", men faktiskt var hvarje contado ett oberoende samhälle för sig, och Toscana såsom ett politiskt helt hade sprungit sönder.

* * *

Under 1100-talet började därför de olika statsförfattningarna att utbildas. Men detta förutsätter å den andra sidan, att organen i viss mån redan funnits förut, ty en oordnad hop af trälar kan icke i ett nu organisera sig till värkliga kommuner eller stater. Ett stort och viktigt arbete hade därför redan förut blifvit ut-

fördt i det tysta, och i självfva värket fanns en mängd element, ur hvilka en statsorganism kunde utveckla sig. För det första en motsättning mellan germaner och romaner. De langobardiska eröfrarna slogo sig i regeln ned på landet, och länge förblef "longobardo" detsamma som slottsherre. Samma förkärlek visade frankerna, och antalet borgar inom en contado var därför ganska stort — i grefskapet Florens-Fiesole känner man ej mindre än 130 före 1100. Den gamla romerska landtbefolkningen förvandlades till trälar, hvilka köptes och såldes; ännu 1021 afyttrades fem trälar med sina familjer för en guldring. Men å den andra sidan förbättrades de ofries ställning under tidernas lopp högst väsentligt tack vare kampen mellan de olika borgherrarna, som behöfde deras hjälp, och det uppstod en mängd olika klasser eller grader af ofrie, af hvilka flera endast hade skatt- och vapenskyldigheten kvar. Bäst ställda i detta fall voro städernas invånare, som dessutom genom handel och handtvärk förvärfvat sig ett visst välstånd.

Det fanns således en viss motsats mellan stad och landsbygd, mellan contadons germanska borgherrar och den romanska stadsbefolkningen, och då nu den markgrefliga myndigheten upphörde, var det fråga, hvilken annan myndighet som skulle träda i dess ställe: staden eller någon af borgherrarna ute på landsbygden. Frågan afgjordes med svärdet, och i början af 1100-talet se vi också, huru Florens handtvärkare bryta ned den ena borgen efter den andra, så att till sist *staden* blef herre öfver contado fiorentino. Tillika

betydde detta en demokratiens seger öfver feodalismen och det romanska folkelementets öfver det germanska.

En del af de besegrade flyttade då in i staden, och inom dess murar kom striden att fortsättas i en annan form. I militäriskt afseende voro stadens inbyggare delad i två grupper: ryttare (milites) och fotfolk (pedites). Till den förra klassen hörde de förmögna, som kunde uppsätta en fullrustad ryttare, till den senare de fattiga, som vid krigstillfälle blott kunde infinna sig med spjut och båge. Båda organiserade sig som korporationer, och i spetsen för riddarna stodo s. k. konsuler, consules militum. Till denna klass sällade sig ock den till staden inflyttade landtadeln, och man hade därför redan tidigt ett aristokratiskt parti och ett demokratiskt. Striden mellan båda blef ytterst förbittrad, men slutade med en glänsande seger för folkpartiet.

Invånarna i det Florens, som eröfrades af langobarder och franker, voro till större delen småhandtvärkare, och dessa voro redan under den romerska tiden organiserade till korporationer efter de olika yrkena. Detta romerska korporationsväsen tyckes aldrig fullständigt hafva gått under, och i hvarje fall finna vi redan tidigt under medeltiden sju olika handtvärksskrån i Florens: smeder, väfvare, bundtmakare, garfvare, skräddare, skomakare och stenhuggare. Ur dem utvecklade det sig nya skrån, och innan kort skilde sig köpmannen från handtvärkaren. I spetsen för de förra stodo consules mercatorum, för de senare rectores artium. Här funnos så-

ledes korporationer, ur hvilka en demokratisk klass- och yrkesrepresentation kunnat utveckla sig, och skråna kommo också att i det följande bilda grundvalen för den florentinska författningen. Men äldst voro dock skråna blott en organism vid sidan af den, ur hvilken den äldsta kommunalförfattningen uppstod.

* *
*

En annan utgångspunkt för en större sammanslutning var icke yrket utan boplatsen, "grannskapet". Folk, som bodde kring samma kyrka, hade vissa gemensamma intressen: kyrkans vård, underhåll af vägar, brunnar o. s. v., och äfven den militära organisationen hvilade på grannskapet, som på borgherrens bud hade att uppsätta en viss truppkontingent. För underhandlingar med borgherren och med andra "folk" eller grannskap behöfde man vissa förtroendemän, och dessa, de mest ansedda på orten, kallades "gode män" eller boni homines. Ju större frihet ett dylikt "folk" förstod att vinna, desto inflytelserikare blefvo ock dess "gode män", och man har exempel på, att gode män, som själfva voro ofria, på sina ofria och halffria kommittenters vägnar kunde förhandla med borgherren själf. Hvad nu staden Florens beträffar, funnos där många kyrkor och i följd däraf också många populi eller folk. Inom stadsdelen Porta S. Pancrazio — den enda vi i detta fall säkert känna — funnos åtta populi, sex inom den egentliga staden och två i förstaden. Dessa folk ingingo emellertid i en större enhet — stadsdelens, och denna indelning

var tydligen mycket gammal; i Ravenna finna vi den redan på 600-talet. Det äldsta Florens hade fyra olika stadsdelar, uppkallade efter de fyra gamla stadsportarna, Porta domus, Porta S. Mariæ, Porta S. Petri och Porta S. Pancrazio, hvar och en med sina underafdelningar eller populi. Dessa "portar" kunde ibland föra ganska heta strider mot hvarandra, och äfven när de voro mera fredligt sinnade, hade de åtskilligt att göra med hvarandra. Underhandlingarna drefvos då af vissa "boni homines" från hvarje "porta", men redan på 1100-talet hade dessa tillfälliga förtroendemän efterträdts af mera fasta, som kallades consules de porta; i regeln tyckas de hafva varit fyra för hvarje stadsdel. Det behöfdes nu blott, att dessa representanter för de olika stadsdelarna sammanslöto sig till ett utskott, för att man i detta skulle få en gemensam representation för Florens, en "konsularförfattning" i motsats mot den nyss omtalade skråförfattningen, och det var just en dylik, som värkligen först kom till stånd.

I samband därmed utvidgades också stadens areal. Såsom jag förut nämnt hade utanför alla de gamla portarna uppstått förstäder, hvilka således voro utan försvar och från hvilka angrepp lätt kunde göras på den befästade staden. Kort efter 1170 beslöt man därför att rasera de gamla murarna och bygga nya, som äfven omfattade förstäderna. Så uppstod den s. k. andra murcirkeln, som dock icke fick stå längre än till Dantes ungdom eller 1285, då den fick lämna rum för den tredje och sista, hvilken på några få ställen ännu finnes kvar.

Riktningen af den andra murcirkeln är oss också mycket väl känd. Den omfattade en obetydligt större areal än den första, och viktigast var, att området på andra sidan Arno nu drogs in inom stadens omkrets. Flera ännu bevarade gatunamn vittna om dess lopp; så har man strax bakom Via Tornabuoni en gata, som heter Via del Moro, och en annan, som heter Via del Fosso; den förra betecknar den väg, där muren (Via del muro) gick fram, den senare vallgrafvens plats.

Genom denna utvidgning erhöll Florens i stället för fyra kvarter sex s. k. sestierer; på andra sidan Arno kom nämligen till en ny stadsdel, och den starkt befolkade Porta S. Mariæ delades i två, af hvilka förstaden Borgo SS. Apostoli blef den ena.

Dessa sestierer utsågo nu två konsuler hvar, och tillsammans bildade dessa tolf en representation för staden. Såsom egentliga styresmän fungerade blott två af dem, de s. k. priorerna, hvilkas ämbete sannolikt gick i tur, så att hvar och en under sitt ämbetsår fungerade såsom prior två månader. Vid konsulernas sida stod ett råd, Consilium generale, på, som det synes, en 150 medlemmar, hvilka fattade beslut i viktigare angelägenheter. Någon ämbetslokal hade rådet lika litet som konsulerna, utan vanligen sammanträdde man i någon kyrka, än i den ena, än i den andra. Ett kommunalpalats kom först till stånd kort före 1208 — i närheten af samma plats, där nu Palazzo vecchio står — men det tyckes hafva varit mycket oansenligt och blef troligen förstördt redan 1236.

Konsulerna voro tillika stadens domare, och i domarkallet hafva vi troligen att söka deras äldsta uppgift. Under den markgrefliga tiden skipade markgrefven själf rätt, men att komma inför denna domstol var ej vidare behagligt, och hans ofrie eller halffrie undersåtar föredrogo därför oftast att självfa genom ortens "gode män" ordna sina rättstvister. Det fanns således en så att säga privat domstol vid sidan af den officiella, och de gode männens juridiska kompetens erkändes så till vida äfven af markgrefven, att han vanligen inkallade ett par af ortens boni homines såsom bisittare i sin egen domstol. Sedermera försvann den markgrefliga domstolen och de gode männens eller konsulernas blef den enda, men äfven här hade man samma fördelning som vid priorsämbetet; consules justitiæ voro nämligen också blott två, och dessa ombyttes hvarannan månad. Deras ämbetslokal var en liten oansenlig sal bredvid Or S. Michele, och först 1189 erhöll man en andra domstol, i början af 1200-talet en tredje.

* *
*

Den tredje myndigheten vid sidan af konsulerna och rådet var den stora folkförsamlingen, Arringa, som sammanträdde antingen i domkyrkan eller på någon öppen plats och genom acklamation, icke genom omröstning, gaf tillkänna sitt bifall till eller missnöje med någon åtgärd af de maktägande.

Var nu denna författning demokratisk eller aristokratisk? Svaret är naturligtvis beroende af

det sätt, på hvilket sestieren utsåg sina förtroendemän, och därom hafva vi inga säkra upplysningar. Förmodligen funnos icke häller några lagstadganden härom, utan blott praxis. Men som det förefaller synas vissa förmögna och ansedda familjer hafva haft ett visst privilegium på konsulaten, liksom förut de mest ansedda på orten voro dess självskrifna "gode män", och den första större partistrid, om hvilken vi hafva några närmare underrättelser, var just en kamp om konsulaten mellan de mäktiga släkterna Uberti och Donati, af hvilka de förra representerade den forna germanska adeln, den senare ett mer demokratiskt parti, och striden var ett förspel till den kommande kampen mellan guibelliner och guelfer. Denna strid rasade i två år 1177—1179 och lade större delen af staden i aska.

Under dessa dagar måtte Florens hafva erbjudit en egendomlig anblick. Öfverallt i staden reste sig befästade torn; man känner namnen och läget på 35 dylika, men detta antal var väl knappast en tredjedel af det, som fanns. Särskildt voro dessa torn talrika kring Mercato vecchio, Via delle Therme och den plats, där den romerska teatern legat; några finnas ännu kvar, såsom "lejontornet" strax bredvid Ponte vecchio. En del af tornen tillhörde enskilda personer, andra däremot, såsom Torre del leone, s. k. "tornsällskap", d. v. s. ett slags bolag, för hvilka vi hafva noggranna statuter i behåll och i spetsen för hvilka det också stod särskilda "konsuler". För att blifva inlåten i ett dylikt sällskap fordrades alla de gamla delägarnas röster, utom en, och om en dotter

ärfde sin faders del, fick hon icke ingå äktenskap med någon, som var fiende till en eller flera af tornsällskapets medlemmar. Familjen Uberti ägde flera dylika torn, särskildt i trakten af det nuvarande Palazzo vecchio, Donati voro medlemmar af andra tornsällskap. I närheten af dessa starkare torn lågo ägarnas likaledes befästade privathus, och när dessa icke längre kunde försvaras, drog man sig på vindbryggor öfver till den starkare fästningen. Gatorna voro ju ytterligt smala, och en dylik brygga från ett hus till en fönsteröppning i tornet var därför utan svårighet anordnad. Vill man få en föreställning, huru lätt detta kunde göras, behöfver man blott göra ett besök i det hus, som af traditionen uppgifves vara Dantes; midt emot ligger ett dystert gammalt medeltidstorn, Torre della Castagna, knapt längre bort, än att en vig gymnast skulle kunna hoppa dit öfver.

Politiskt hade dessa tornsällskap en stor betydelse, och faktiskt var det nog de, som genomdrefvo valet af stadens konsuler. Under flera år tyckas dessa ämbeten hafva varit i händerna på släkten Donati, under det att den mäktiga ätten Uberti beständigt uteslöts från dem. Uberti ville dessutom en närmare anslutning till kejsaren, under det att Donati representerade stadens sträfvan efter oberoende. Allt var således ordnadt för strid, och denna bröt också ut med en rasande förbittring. Då gatustrider och stormning icke hjälpte, grep man till brandfacklan för att få bukt med motståndarna, och på så sätt lades en stor del af de gamla tornen i aska.

Detta var den första stora partistriden i Florens historia. Den slutade med Ubertis nederlag. Den mera aristokratiska fraktionen lyckades icke att uttränga Donati från stadens styrelse och kullstörta konsularförfattningen, och sedermera utvecklade sig denna i en allt mer och mer demokratisk anda, särskildt genom den insats, som de folkliga handtvärkargillena gjorde i den politiska utvecklingen.

Men på detta kapitel är här icke platsen att ingå.

Dante-bilder.

Hvar och en, särskildt den som gjort en resa till Italien, erinrar sig säkerligen Dantes bild — den långa, magra gestalten, det skägglösa ansiktet med den på samma gång skarpa och inåtvända blicken och den egendomliga hufvudbonaden. Denna bild möter oss redan på Veronas torg, och likartade statyer förekomma i de flesta af Italiens större städer. Är nu denna bild äkta, återgifver den värkligen den störste italienske skaldens drag? På denna fråga torde man icke kunna svara hvarken med ett obetingadt ja eller ett obetingadt nej. Men skäl finnas för båda åsikterna.

De moderna Dante-bilderna återgå till en fresk, som 1840 återupptäcktes i Bargellos kapell i Florens, och upptäckten skedde i direkt syfte att bakom öfverkalkningen återfinna Dantes porträtt. I sin biografi öfver Giotto berättade nämligen Filippo Villani, att denne med hjälp af speglar afmålat sig själf och sin samtida Dante på väggen i podestáns palatskapell. Detta palats, Palazzo del Podestá eller Bargello, bygdes vid 1200-talets midt och utgör, som bekant, ett af Florens

härligaste arkitektoniska minnesmärken. De fresker, som befunno sig i kapellet, hade emellertid redan på 1600-talet blifvit öfverkalkade, hela byggnaden hade fått förfalla, men så fästade Dantebiografen Misserini 1832 uppmärksamheten därpå, att öfverkalkningen måhända ännu dolde Dantes porträtt. Först 1840 skred man likväl till en undersökning, hufvudsakligen på bedrifvande af en engelsk målare Seymour Kirkup, och det första porträtt, man efter kalkens aflägsnande upptäckte, var Dantes.

* * *

Men — för det första — detta porträtt hade ingen underskrift, som angaf det såsom Dantes, och identifieringen måste därför betraktas såsom oviss. Och icke nog härmed. Redan Villanis uppgift är af tvifvelaktigt värde. Hans arbete föreligger nämligen i en italiensk och en latinsk text, och af dessa anses den latinska vara författarens original, den italienska en öfversättning från omkring 1400. Men den nyss citerade uppgiften förekommer *icke* i den latinska texten, som i stället uppgifver, att de båda bilderna förekommit på en af Giotto målad altartafla i samma kapell. För dem, som identifiera fresko-bilden med Dantes porträtt, återstår då blott att fatta öfversättarens uppgift såsom en rättelse af en felaktig notis i originalet. Detta stöter dock på den vanskligheten, att Giottos porträtt, som enligt Villanis uppgift skulle befinna sig bredvid Dantes, *icke* återfunnits på fresken. Notisen och fresken

stämma således ej öfverens, och detta talar onekligen för, att det latinska originalet har rätt gent emot den italienska öfversättningen.

Men har Giotto öfverhufvud målat dessa fresker, som numera äro fullständigt blottade? Från dokumentens synpunkt måste detta anses åtminstone mycket tvifvelaktigt, att ej säga osannolikt. Väl tyckas Dante och Giotto hafva varit bekanta med hvarandra. Den förre uttalar sig mycket berömmande om den senare, och en Dante-kommentar från 1300-talet uppgifver, att de båda ryktbara männen råkats i Padua, där Giotto målade Capella dell'Arena. Men direkt modell har Dante i hvarje fall icke kunnat stå till bilden i Bargello, ty redan 1302 lämnade han Florens för att aldrig mera återvända dit, och freskerna i Bargello äro i hvarje fall senare målade. Såsom underskrift förekommer nämligen på ett ställe: Hoc opus factum fuit tempore Potestarie Magnifici et potentis militis domini Fidesmino de Varano civis Camerinensis honorabilis Potestatis, d. v. s. detta arbete utfördes på den tid, då den stormäktige riddaren herr Fidesmino de Varano från Camerino var podestá. Men Fidesmino de Varano blef podestá först den 1 juli 1337, och inskriften måste således vara senare. Däraf följer åter, att bilderna icke kunna vara af Giotto, som dog den 8 januari 1337, och att det bland dem förekommande porträttet icke kan vara taget af den lefvande Dante, som dog 1321 och redan 1302 lämnat Florens. De, som mot dessa fakta försvara bildens äkthet, kunna endast på så sätt upprätthålla sin mening, att de förklara inskriften

ej afse hela fresken, utan blott den enskilda bild, under hvilken den befinner sig. Men analogier härtill hafva knappast kunnat uppvisas; "hoc opus" = "detta arbete" kan svårligen beteckna blott en enstaka figur i en större målning.

Därtill kommer ett yttre skäl för riktigheten af den naturliga tolkningen. Man vet nämligen, att palatset 1332 härjades af en eldsvåda, som, efter hvad det uppgifves, förstörde taket på det gamla palatset samt två tredjedelar af det nya. Om kapellet befunnit sig i dessa ödelagda delar, vet man visserligen icke, men att en dylik eldsvåda med tämligen stor säkerhet betydligt skadat alla väggmålningar, torde få anses såsom gifvet, enär en total reparation af hela palatset började året därpå. *Om* öfverhufvud några målningar af Giotto då befunnit sig där, hafva de med all sannolikhet gått förlorade. Men denna eldsvåda 1332 förklarar också restaurationen af 1337.

* * *

De yttre skälen för att vi i Bargellobilden hafva ett porträtt af Dante äro således i hvarje fall ej synnerligt starka. Det är väl sant, att såväl den presumerade Dante-gestalten som andra figurer i fresken göra intryck af att vara porträtt, men hvarför skulle det just vara Dantes? Något yttre skäl finnes åtminstone icke.

Men därtill kommer ännu en annan sak. Då fresken upptäcktes, var den mycket illa medfaren, och på den plats, där ögat befunnit sig, var en

stor spik inslagen. Den italienare, som skötte renoveringsarbetet, en tarflig målare vid namn Marini, företog sig då det orådet att icke blott draga ut spiken och fylla i hålet, utan äfven måla dit ett nytt öga med omgifvande ansiktsparti, och han medgifver, att han dessutom målat om den öfriga figuren; så gaf han den gröna underklädnaden en chokladfärg. Men ett på detta sätt restaureradt porträtt är i hvarje fall icke vidare tillförlitligt.

Vi kunna då fråga: stämmer likväl detta förmodade Dante-porträtt med de uppgifter, vi för öfrigt hafva om skaldens utseende? Tyvärr äro dessa ej många. Den egentligen enda något så när samtida, som finnes, läses i Boccaccios bekanta biografi öfver Dante. Själf såg väl Boccaccio aldrig sin store landsman, vid hvars död han för öfrigt blott var åtta år gammal, men han fick sina uppgifter från flera samtida, som personligen varit i beröring med Dante, och hans skildring af Dantes yttre torde därför få anses riktig. Han var, säger Boccaccio, af medellängd, men på äldre dagar gick han något böjd, och hans gång var allvarlig och värdig; han var alltid klädd i hedersamma kläder, som passade för hans år; hans ansikte var långdraget, med örnnäsa och snarare stora än små ögon, kindbenen voro stora, underläppen skjutande upp öfver öfverläppen, ansiktsfärgen brun, hår och skägg svart, tätt och krusigt, och ansiktsuttrycket städse melankoliskt och tankfullt.

Åtskilligt i denna beskrifning stämmer ju med den häfdvunna bilden, men i det hela afviker

den snarare därifrån. Den Dante, vi äro vana se, är snarare lång än af medellängd och framställes icke såsom "curvetto" (böjd eller krokryggig). Näsan är snarare rak än krokig, och kindbenen äro magra, ej "grossi", såsom Boccaccio beskrifver dem. Men viktigast är, att den vanliga Dante-bilden är skägglös, under det att Boccaccio uppgifver, att skalden haft ett svart, tätt och krusigt skägg. Dessa två uppgifter kunna svårligen förenas, så vida man ej antager, att Dante på äldre dagar rakat bort sitt skägg. Men å andra sidan är Boccaccios Dante-porträtt enligt hans egen uppgift taget *alla matura etá*, d. v. s. vid skaldens mognare år. Och härtill kommer, att Boccaccios uppgift onekligen bestyrkes af ett yttrande i Dantes Divina Comedia. Hvar och en, som läst denna dikt, erinrar sig säkerligen dess måhända skönaste parti, det, som skildrar, huru Dante vid Paradisets gräns träffar samman med Beatrice, som där håller det rena sinnets räfst med den, som farit vilse i syndens skog. Hon yttrar därvid:

> ... Jag ser, mitt tal gör värkan,
> Men lyft ditt skägg, du ångerfulle gosse
> Och se dig kring, så blir väl smärtan större.

Det är möjligt, att detta uttryck bör tolkas allegoriskt. Dantes egen son, Pietro Allighieri, som icke direkt yttrar sig om, huruvida fadern burit skägg eller icke, tolkar denna vers så, att människan bör aflägga allt barnsligt samtidigt med det hon börjar raka bort sitt skägg. Det är möjligt, att denna tydning är den riktiga, och i så fall har Dante snarare varit en skägglös

man, men för min del har jag svårt att här passa in denna mening, som synes mig stå i uppenbar strid med Dantes egna ord. Och den verbala uppfattningen öfverensstämmer ju äfven med den enda beskrifning, vi hafva af Dantes yttre, hvilket onekligen talar till dess förmån.

* * *

De skäl, som anförts mot den häfdvunna meningen, äro således ganska starka, och likväl har man svårt att obetingadt förkasta den, i främsta rummet kanske därför, att Dante-bilden har så att säga ett inre kriterium på sin sanning: så *bör* dock Divina Comedias skald hafva sett ut, äfven om hans gestalt och drag i värkligheten varit andra. Men äfven yttre skäl finnas. Åtminstone redan på 1400-talet synes en tradition angående Dantes bild hafva existerat, och en dylik tradition förtjänar onekligen afseende, ty enligt Villani fanns ju Dantes porträtt på altartaflan i Capella del podestà, och Lionardo Bruni omtalar ett annat porträtt, också måladt af Giotto, i kyrkan S. Croce. Man *hade* således en uppfattning af, huru Florens' mest berömde medborgare sett ut, och i en handskrift af Divina Comedia från 1400, Codex Riccardiano nr. 1040, möter oss en Dante-bild, som icke är olik fresken i Bargello, åtminstone mera lik den än Boccaccios porträtt. De italienska Dante-forskarne Milanesi och Passerini anse ock, att denna miniatyr bör läggas till grund för de moderna Dante-bilderna. Ett något liknande porträtt förekommer ock på

Orcagnas omkring 1357 målade tafla, Yttersta domen, i Capella Strozzi i Santa Maria Novella, och då taflan ju är en illustration till Dantes dikt, har man onekligen en viss rätt att i bilden se skaldens porträtt.

De skäl, man velat hämta från öfverensstämmelserna mellan den häfdvunna Dante-bilden och Dantes s. k. dödsmask, förefalla däremot svaga och knappast riktiga. För det första är det ovisst, om man på Dantes tid ännu tog dödsmasker. Verrocchio, mot slutet af 1400-talet, berättas hafva varit en af de första, som gjort det. För det andra är den s. k. dödsmasken ett helt hufvud, icke en egentlig dödsmask, ehuru en dylik kan hafva legat till grund för framställningen, och för det tredje är traditionen om, att denna dödsmask är Dantes, ganska ung, i hvarje fall ej äldre än 1600-talet. Slutligen har en anatom förklarat, att *om* Dantes i Ravenna funna hufvudskål är äkta, kan dödsmasken icke vara äkta, ty måtten stämma icke.

Skäl stå således mot skäl, och till sist får den individuella känslan fälla utslaget. Värklig visshet kan man i hvarje fall knappast nå.

UNIVERSITETSFESTEN I GLASGOW

Den 7 Jan. 1451 — enligt den tidens årsräkning 1450 — utfärdade Nicolaus V, den bekante, konstälskande påfven den bulla, genom hvilken Skotlands andra universitet upprättades i Glasgow. Staden var då ännu ej den jättelika millionstad, som nu intager rummet näst London bland Storbritanniens städer, utan en liten fredlig köping i biskopsborgens skugga; ännu hundra år senare räknade Glasgow ej mer än 4,500 innevånare och dess obestridde härskare var stadens biskop. Det var också på hans initiativ, som universitetet grundades, och liksom Upsala universitet kom också Glasgows University College att utgöra en lem i den kyrkliga organismen. Universitetets öden hafva därför ganska nära sammanfallit med den skotska kyrkans, och stundom, isynnerhet under reformationstiden, har det sett ganska mörkt ut för den gamla lärdomsskolan. Trots alla vedervärdigheter har biskop Turnbulls stiftelse nu dock lyckats att rida ut stormarna och står för närvarande starkare än någonsin. Det fyrahundrafemtioårs jubileum, som universi-

tetet nu (1901) firat, har därför en särskild betydelse. Det betecknar en värklig epok i den skotska högskolans historia.

Men innan jag går in på detta kapitel, vill jag först söka skildra själfva jubileumsfestligheterna.

Inbjudan till deltagande i dem hade utfärdats till alla universitet och lärda institutioner ej blott i det stora brittiska riket, utan i hela den öfriga civiliserade världen, och denna inbjudan hade äfven flitigt hörsammats. Af främlingarne voro — egendomligt nog — fransmännen de talrikaste, och icke blott de flesta franska universitet utan äfven det franska institutet hade skickat deputationer till Glasgow. Talrika voro äfven de tyska och ryska deputationerna, vidare funnos representanter för italienska, spanska, belgiska, holländska, amerikanska, norska och svenska universitet.

De engelska deputationerna voro naturligtvis de flesta, men äfven kolonierna hade i allmänhet skickat adresser och deputationer — Canada, Nya Zeeland, Australien, Indien m. fl., och ett bland de starkaste intryck man medförde från denna fest, var känslan af den oerhörda kraft, som ligger i den imperialistiska rörelsen. Denna imperialism kom också ständigt fram under festligheternas lopp och kulminerade kanske, då de bekanta skotska generalerna Hamilton och Hunter promoverades till hedersdoktorer. Att bjuda denna rörelse spetsen torde ej häller lyckas, ty mer än någon annan har den trängt ned till folkets djupa lager, och i motsats mot annan chauvinism afser den

ju mindre att förtrycka andra nationaliteter än att förbinda moderlandet och dess kolonier med hvarandra.

Såsom det höfves i det strängt religiösa Skotland inleddes jubileet med en kyrklig akt, en gudstjänst i Glasgows gamla, ärevördiga katedral, i hvars halfskumma kor alla de inbjudna samlade sig på morgonen, den 12 juni, festens första dag.

Först senare klockan ½ 3, började de egentliga högtidligheterna i själfva universitetet, ett ståtligt palats i engelsk gotik, beläget på Gilmorehill, en fri och tämligen hög kulle, som behärskar hela den västra delen af Glasgow och vid hvars fot utställningsområdet nu utbreder sig.

Gästerna samlade sig i en af salarne, Examination Hall, samt drogo därifrån i procession in i den stora festsalen, Bute Hall — så kallad emedan den bekostats af den oerhördt rike lord Bute. I storlek tycktes denna hall högst betydligt öfverstiga Upsala universitets dock så rymliga aula, och i olikhet mot denna har den halft karaktären af en gotisk kyrka. Denna sal var vid vår ankomst fylld af en talrik publik, icke högtidsklädd såsom hos oss, ty som bekant begagnas i England svart frack och hvit halsduk blott såsom „evening-dress“. De herrar, som icke hade uniformer, voro därför klädda blott i vanlig förmiddagsdräkt. De olika universitetens representanter voro däremot iförda sina lysande akademiska rober, och det hela företedde därför en ganska färgrik anblick. Man fick, icke minst härigenom, en stark känsla af att ett universitet dock är en urgammal historisk institution, som

äger ett aldrig afbrutet sammanhang med folkets hela bildningsarbete sedan uräldsta tider. Då man ser ett lands universitetsmän uppträda i dessa från medeltiden och reformationen nedärfda dräkter, får man ofrivilligt en förnimmelse af, att man befinner sig hos ett gammalt och aristokratiskt folk, som självt skapat sin egen kultur och ej likt annat nybyggarslödder lånat denna från andra, på samma gång de lånat den svarta fracken.

Deputationerna inträdde i salen, ordnade efter land, och så snart ett lands representanter visade sig, uppstämde den akademiska orkestern det ifrågavarande landets nationalsång. Hvad Sverige och Norge beträffar, var anordningen dock mera välvillig än korrekt, i det att man för Sverige spelade "Ja, vi elsker dette landet", under det att Norge hälsades med en annan i Norge troligen fullt obekant sång.

Sedan deputationerna tagit plats, bestegs talarstolen af Principal Story, hvars ämbete närmast motsvarar rektorns vid ett svenskt universitet och som dessutom fungerar såsom vice-kansler; kansleren själf, den åldrige Lord Stair, hade däremot, egendomligt nog, icke kunnat infinna sig, lika litet som universitetets "rector", den bekante politikern Lord Rosebery. Efter uppläsandet af ett telegram från konungen och ett beklagande af Lord Stairs frånvaro öfvergick talaren till att hälsa de olika deputationerna välkomna och yttrade därvid särskildt några med lifligt bifall mottagna ord till representanten för Helsingfors universitet, som man för öfrigt haft välviljan att

placera icke under "Ryssland", utan under den självständiga titeln "Finland".

I öfrigt var talet ganska engelskt och skulle svårligen hafva fått passera vid en nordisk universitetsfest. Så t. ex. fingo ryssarna höra, att de hade det felet, att deras namn voro omöjliga att af vanligt folk uttalas. Hela anförandet präglades af denna egendomliga, torra humor, som engelsmännen så ogärna sakna i ett tal och som t. o. m. tolereras i predikningar, men som vi, åtminstone vid vissa tillfällen, vilja hafva utbytt mot ett mera högstämdt allvar. För den publik, till hvilken talaren företrädesvis vände sig, lämpade sig emellertid talet förträffligt, och han afbröts ofta af bifall och skratt. I hvarje fall gjorde den åldrige universitetschefen ett ypperligt intryck, där han stod i katedern med sitt böljande hvita skägg, sin resliga, kraftfulla figur och sin svarta universitetstalar. Det var, som om vi haft en af Venedigs gamla doger framför oss.

Efter talets slut framträdde de olika deputationerna för att öfverlämna sina lyckönskningsadresser, först främlingarna, land efter land i bokstafsordning, därefter kolonierna och sist de brittiska högskolorna och lärda institutionerna. I universitetskansliet hade man fått den ganska förståndiga ordern att blott öfverlämna adressen utan att därvid hålla något tal — då adresserna voro flere hundra, hade öfverlämnandet eljes säkerligen dragit ut flera dagar. I allmänhet hade representanterna också stält sig denna önskan till efterrättelse, men några hade svårt att foga sig, och ohörsammast voro ryssarne, fyra stycken

till antalet, hvilka tycktes hafva många och skiftande känslor att uttrycka, ty de höllo tal alla fyra — länge och utan att ett enda ord kunde uppfattas af den för öfrigt föga tacksamma publiken, som fick nöja sig med att blott åskåda de oratoriska gesterna.

Med adressernas öfverlämnande var den första dagens akademiska arbete till ända. På eftermiddagen den första dagen hade man ett "At Home" i Queen Margaret's College, den andra dagen var det ett "Garden party" på samma ställe samt, senare på kvällen, en "conversazione" i universitetsbyggnaden och den tredje dagen ett nytt "At Home" i Konstutställningen. Vid dylika tillfällen serveras endast några lättare förfriskningar, och hufvudvikten lägges på att bereda deltagarne tillfälle att konversera med hvarandra. Tyvärr nås detta syfte icke alltid i följd af den oerhörda trängseln. Så var det öfver 4,000 personer, som deltogo i den conversazione, som ägde rum i universitetsbyggnaden, och det var därför nästan omöjligt att göra annat än att viljelöst följa med den kompakta ström, som långsamt, ungefär ett steg i minuten, rörde sig från kapprummet till Bute Hall, där Mr och Mrs Story välvilligt skakade hand med hvar och en af de 4,000 samt med samma förbindliga leende framstälde den obligatoriska frågan: "How do you do?" Längre än till *denna* conversazione torde de flesta ej hafva kommit.

Den andra dagen eller den 13 juni började med tvänne föreläsningar i Bute Hall, den ena öfver den bekante nationalekonomen Adam Smith, den

andra öfver ångkraftens upptäckare James Watt, hvilken visserligen ej såsom lärare tillhörde Glasgows universitet, men likväl i sina forskningar kraftigt understöddes af detta. Föreläsningen öfver Watt hölls af Lord Kelvin, den berömde forskaren, hvilken förut varit både student och professor vid Glasgows universitet och ännu innehade hedersposten af dess "dean of the faculties". Såsom populär föreläsare var den åldrige Kelvin ej vidare lyckad, ehuru det alltid har ett visst intresse att höra en dylik celebritet, och den entusiasm, med hvilken han vid detta och andra tillfällen hälsades, röjde otvetydigt den stolthet, Glasgows stad och universitet kände öfver att räkna honom bland sina söner. Det föreföll nästan såsom en skyldighet för hvarje talare att i sitt anförande anspela på hans betydelse, och hvarje dylik anspelning hälsades alltid med samma bifall. Med ett ord: det var en canonizatio ante mortem.

Efter denna mera vetenskapliga spis, som för mången, isynnerhet för damerna, föreföll väl rundligt tilltagen, följde dagens egentliga högtid, promotionen. De grader, som utdelades och kunna utdelas, voro D. D. (= Doctor of Divinity d. v. s. teologie doktorsgrad) och L. L. D. (Doctor of Laws d. v. s. juris doktorsgrad). Hedersgrader i andra fakulteter har Glasgows universitet ej rätt att utdela, och å den andra sidan äro dessa båda rena honnörsgrader, som däremot icke kunna förvärfvas genom aflagd examen. Den teologiska graden utdelades emellertid blott åt prester, under det att hela den öfriga skaran hänvisades till den juridiska fakulteten, som ädelmodigt upptog dem

i sitt sköte och tilldelade dem de juridiska doktorsinsignierna d. v. s. en s. k. "hood" eller en öfver ryggen nedfallande kapuschong af skarlakansrödt siden, som för öfrigt ganska vackert bryter sig mot den svarta universitetsroben, som är gemensam för alla fakulteter.

Själfva promotionsakten tillgick på så sätt, att promovenden af en "stewart" fördes upp på estraden framför Principal Story, hvilken i egenskap af vice-kansler förrättade akten. Där knäföll han inför promotor, som med en doktorsbarett vidrörde hans hufvud och därvid uttalade några latinska ord, som dock, så vidt jag vet, ej af någon kunde uppfattas, hvarefter den nyvordne jurisdoktorn af en universitetstjänsteman ikläddes "the hood" och inskref sitt namn i ett bredvid liggande album; diplom erhöll man först några veckor senare.

Svårigheten att förvärfva denna hedersgrad tyckes — under förutsättning af universitetets välvilliga tillmötesgående — ej vara alldeles oöfvervinnelig. Enligt statuterna fordras blott, att promovenden skall hafva författat något arbete af erkänd förtjänst — att detta skall vara juridiskt, är däremot ej nödvändigt — eller på annat sätt främjat vetenskapen samt att hans karaktär och samhällsställning äro sådana, att de göra honom förtjänt af den ifrågavarande utmärkelsen.

De personer, som hedras med den juridiska doktorsgraden, torde ock i de flesta fall hafva vunnit sina sporrar på annat håll än vid domarbordet. Frånsedt de främmande representanterna, som i allmänhet dekorerades med "the hood",

erbjödo de nydubbade juris doktorerna anblicken af en tämligen brokig skara af krigare, statsmän, lärde, mecenater, kommunalmän och konstnärer. Så såg man där de från det sista afrikanska kriget bekanta generalerna Hamilton och Hunter, bland statsmännen lord Balfour of Burgley, då medlem af Salisburys kabinett, den ryktbare lord Dufferin, förut vice-konung i Canada och i Indien samt fransk ambassadör i Paris, bland mecenaterna den bekante amerikanske miljardören Carnegie, som nyligen skänkt de skotska universiteten den oerhörda summan af 2 millioner *pund*, o. s. v.

Då promovendi uppropades och framfördes, utspelades scener, som svårligen skulle kunna passera vid våra strängt disciplinerade högskolor. Här hälsades alla med handklappningar, hvilka — för så vidt de egnades åt främlingarna — naturligtvis endast kunde uppfattas såsom en hyllning åt deras land. Hvad åter de engelska doktorerna angår, hade dessa ovationer en rent personlig karaktär.

När mera bekanta personligheter, såsom lord Balfour, biskopen af Ripon, mr Carnegie samt general Hamilton visade sig på estraden, antog denna hyllning en rent frenetisk karaktär. *Nu* var det ej fråga om några matta handklappningar, utan publiken, d. v. s. i främsta rummet studenterna, utbröt i ursinniga "cheers" samt upptog och bisserade den gamla studentsången: "For he is a jolly good fellow". Då Hamilton promoverades, sjöng man t. o. m. dessutom en patriotisk sång — allt på ögonblickets eget initiativ och utan att universitetsmyndigheterna tycktes

finna något egendomligt i detta af studentkåren i hast arrangerade festprogram. I dessa bifallsyttringar hade främlingen därför en ganska god måttstock vid bedömandet af de enskilda ryktbarheternas popularitet, och sanningen fordrar det erkännandet, att ordningen ej egentligen stördes af dessa ovationer, som aldrig öfvergingo till yttringar af ovilja.

I England, där den offentlige mannen ständigt är van vid en offentlig kritik, torde för öfrigt detta bruk vara mindre stötande, än det skulle förefalla hos oss. Åtskilliga skotska professorer, med hvilka jag talade härom, funno dock, att studenternas självsvåld gick nog långt. Men att åter draga till tyglarne, sedan man en gång släppt dem lösa, är icke lätt.

Med lifligt bifall hälsades de trenne damer, som promoverades till L. L. D.; så vidt jag hörde rätt, var det första gången denna hedersgrad utdelades åt kvinnor.

Sista dagen, den 14 juni, egnades åt ett nytt föredrag, åt ett "At Home" i Konstgalleriet och åt den middag, som staden Glasgow gaf för universitetet och dess gäster. Middagen hölls i stadens Hotel de Ville eller the City Chambers, och var onekligen ganska imponerande, i synnerhet för den, som aldrig deltagit i en stor, officiell engelsk middag. Redan anblicken af den väldiga festhallen och de lysande dräkterna var i hög grad ståtlig; stadens styresmän voro nämligen i full gala och buro troget, trots den starka värmen, sina pompösa hermelinsmantlar. Det saknade häller ej sitt intresse att på nära håll se åtskilliga

personligheter, hvilkas namn äro på allas läppar — såsom den berömde läkaren lord Lister, förut professor i Glasgow, lord Dufferin m. fl. Gästerna — till antalet omkring 400 — voro placerade vid ett bord, som utstrålade från ett långt, på en något upphöjd estrad placeradt bord, vid hvilket lord provosten — den skotska benämningen för stadens lord mayor — presiderade; vid hvart och ett af de lägre borden fungerade en bailie (d. v. s. ålderman) såsom värd.

Vid hvarje kuvert låg naturligtvis en matsedel, men i olikhet med bruket hos oss upptog denna icke blott rätterna, vinerna och musikstyckena, utan äfven de skålar, som skulle föreslås samt namnen på dem, som skulle föreslå och besvara dessa. Detta senare angafs ock i själfva talen, i hvilka den person nästan alltid apostroferades, som skulle besvara skålen.

Själfva middagen försiggick dock under tystnad, och först när den materiella delen af festen nått sitt slut samt cigarrerna blifvit tända, grep lord provosten till ordet och föreslog skålarna för konungen och det k. huset. Efter dessa, som naturligtvis ej besvarades, föreslog en f. d. provost skålen för parlamentets båda hus, hvarpå lord Dufferin tackade å öfverhusets vägnar samt universitetets representant i underhuset å underhusets. Skålen för "the imperial forces" — en ny benämning, som anger den imperialistiska rörelsens styrka — besvarades af general Hunter, och därefter följde lord provostens stora tal för universitetet, hvilket besvarades af Principal Story.

En passus i detta svar var onekligen ganska imponerande. Principal Story yttrade nämligen, att när de skotska universiteten mottogo mr Carnegies storartade donation af 2,000,000 pund sterl., hade han dock haft en känsla af, att nu skulle det, åtminstone för en tid, blifva slut på gåfvorna till universitetet. Men lyckligtvis hade han bedragit sig. Två dagar efter det att mr Carnegies gåfva blifvit bekant, hade en köpman i Glasgöw skickat honom en växel på 5,000 pund sterl., och samma dag, han höll detta tal, hade han fått mottaga en check på 2,000 pund sterl.

Alldeles frånsedt dessa knalleffekter, som naturligen ej stodo hvarje talare till buds, talade alla synnerligen väl och ledigt, men egendomligt nog ej alldeles fritt. Man märkte, att de hade ett skrifvet papper framför sig, och vid ett tillfällle måste t. o. m. en så van talare som lord Dufferin anlita detta.

Efter Storys svar förekommo ytterligare några tal. Skålen för de öfriga universiteten föreslogs af lord Kelvin samt besvarades af den bekante grekiske filologen Jepp samt den belgiske representanten. Sedan därefter lord Reay utanför programmet höjt sitt glas för "the franco-scottish association" samt det franska institutets president, grefve Franqueville svarat, utbringades slutligen tacksamhetsskålen för staden Glasgow och därmed — sedan lord provosten tackat — var festen till ända. Klockan var då öfver 11, och redan kl. 9 hade studenternas bal börjat i Bute Hall. Men — som det heter i de gamla goda sagorna — "sedan var jag ej med längre".

Beröringspunkterna mellan de mest bekanta engelska universiteten, Oxford och Cambridge, samt de svenska äro som bekant ganska få. De engelska universiteten äro närmast aristokratiska sports- och nöjesinstitutioner, och t. ex. Oxford är ej häller ett universitet i samma mening som Upsala, utan snarast en samling af flera små universitet, de s. k. Colleges, hvilka intaga en tämligen själfständig ställning i förhållande till hvarandra. Vida större likhet med de svenska universiteten har däremot Glasgow University; särskildt erinrar dess organisation något om Göteborgs högskola, och det har därför synts mig icke vara alldeles ur vägen att något redogöra för dess historia och organisation.

Som jag förut nämnt, grundades Glasgows universitet genom en påflig bulla af 1451, och denna är i hufvudsak nästan identisk med den, som 26 år senare utfärdades för Upsala universitet. I bägge fallen få vederbörande rätt att grundlägga ett studium generale efter mönstret af Bolognas universitet — icke som naturligt varit efter mönstret af Paris' universitet — och i bägge fallen tillförsäkras de ungefär samma rättigheter. De yttre förhållandena voro också tämligen lika. Både Glasgow och Upsala voro fullkomligt obetydliga städer, som helt och hållet stodo under vederbörande biskops lydno, och i bägge fallen kommo därför universitetets och kyrkans öden att sammanfalla. Upsala universitet gick som bekant under och upplöstes ungefär samtidigt med det att den katolska kyrkan störtade öfver ända, och äfven Glasgows universitet

höll på att ryckas med af den romerska kyrkans fall. Men den skotska högskolan var lyckligare än den svenska, och af förmyndarregeringen under James VI lyckades man utverka ett privilegiebref, "Nova Erectio" af 1577, som åtminstone någorlunda satte den fallfärdiga institutionen på fötter. Stor var det nyupprättade institutets lärarekår icke — in alles fyra professorer, eget nog alldeles samma antal, som samtidigt fanns i Upsala.

Detta antal ökades emellertid med åren, och vid restaurationen 1660 funnos utom rektor (the principal) två teologie, en medicine och fem filosofie professorer. Restaurationen var likväl en för universitetet ingalunda glädjande tilldragelse, ty med denna återupprättades den episkopala kyrkan, och universitetet nödgades att återställa de indragna kyrkogods, på hvilka det hittills existerat; lärareantalet sjönk därför åter ner till sex, inclusive rector. Först med den engelska revolutionen 1688 började en bättre dag att gry för den skotska högskolan, och efter denna tid har Glasgows universitet ständigt gått framåt; så t. ex. har under drottning Victorias regering icke mindre än tolf nya professurer inrättats.

Då universitetet först upprättades, var den ekonomiska grundvalen ytterst svag: inkomsten från två eller tre små prebenden samt afgifterna från studenterna för inskrifning, undervisning och examina. Men redan 1460 erhöll universitetet sin första stora donation, då lord James Hamilton till universitetet öfverlämnade en egendom vid High Street, där universitetet sedermera höll till

ända till 1870, då den gamla, naturligen under tidernas lopp förändrade universitetsbyggnaden nedrefs för att lämna plats för en järnvägsstation.

Lifvet i detta gamla universitet var emellertid alldeles olika mot i Upsala, och Glasgows universitet kunde under denna äldre period närmast jämföras med ett college i Oxford. Studenterna *bodde* nämligen till en stor del i självfva universitetshuset, och erhöllo där icke blott husrum, utan äfven föda, värme, undervisning och tillsyn, några mot en viss afgift, andra, de s. k. bursarii, fritt; likaledes voro lärarna skyldiga att bo i "The university college". Klockan fem på morgonen ringde kollegiets klocka, och kort därefter förrättades upprop, då alla voro skyldiga att närvara och svara. Vid skenet från några flämtande ljus i "The common hall" lästes sedermera några böner och stycken ur den heliga skrift. Dagen tillbringades därefter under studier i olika klasser, hvar och en dylik under sin "regent". Först kl. 9 serverades det första målet, frukosten, vid hvilken the principal (rektorn) och regenterna (professorerna eller klasslärarne) presiderade vid ett särskildt bord, iklädda den akademiska dräkten, de långa, sida, svarta kåporna. Kl. 12 intogs middagen, och någon tid efter det arbetet slutat (kl. 5 på e. m.) följde kvällsmåltiden. Kl. 9 skulle allt vara tyst. "Regenterna" gjorde då sin vandring genom studentrummen, undersökte, att inga oordningar passerat, att inga kort och tärningar funnos, gjorde sig underrättade om, huruvida studenterna ordentligt läst sina böner

o. s. v. samt begåfvo sig slutligen i väg, sedan de släckt ut ljuset.

Synnerligen rymligt hade studenterna det ej, ty vanligen fingo fyra stycken dela ett rum, och möblemanget inskränkte sig till två sängar, ett bord och fyra pulpeter med bokhyllor.

Detta s. k. college-system är som bekant det än i dag brukliga i Oxford, Cambridge och några andra engelska universitet, och äfven i Upsala har man gjort ett försök i denna riktning. Redan under universitetets första tid fanns ett s. k. kommunitet för studenterna, och denna institution återupprättades af Gustaf Adolf, så att där efter 1624 underhöllos 100 studenter. Men systemet ville aldrig rätt lyckas samt afskaffades därför ganska snart och ersattes af de s. k. kungliga stipendierna, hvilka ännu finnas kvar, ehuru de i följd af penningevärdets fall numera utgå med ett nästan löjligt litet belopp. Ett försök att af den Skytteanska professurens alumner bilda ett dylikt college ledde ej häller till något bestående resultat.

Äfven i Glasgow föll systemet redan vid 1700-talets början. Professorerna voro af helt naturliga skäl ej vänner af detta kasärnväsen, som för det första drog dem från deras familjer, och för det andra ålade dem skyldigheter, som mera tillhörde skolmästaren. Och hvad studenterna beträffar, ökades antalet så, att det snart befanns omöjligt att härbärgera mer än en försvinnande minoritet inom kollegiet. Då dessutom den ökade undervisningen fordrade nya lokaler, upphörde hela college-institutionen, och Glasgow

öfvergick till det system, som hos oss i Sverige är det antagna, d. v. s. universitetet blef blott en undervisningsanstalt, som icke befattade sig med studenternas bostäder och förplägning. Den akademiska jurisdiktionen upphörde, som det vill synas, i Glasgow t. o. m. förr än i Upsala, där den bibehölls ända in i 1800-talet (och i vissa fall ända till 1908). Redan vid 1700-talets början tyckes däremot universitetet i Glasgow hafva afstått från denna rätt.

Men äfven efter college-systemets aflysande blef den gamla byggningen vid High Street snart tillräcklig för universitetets ökade behof af lokaler, och myndigheterna började därför blifva obetänkta på att anskaffa ett nytt universitetshus. Då det sätt, hvarpå de behöfliga medlen åstadkommos, är ganska karaktäristiskt för den modärna brittiska uppfattningen af universitetens betydelse, vill jag här med några ord redogöra för frågans behandling.

Redan 1846 hade man gjort upp med ett järnvägsbolag att till detta försälja universitetsområdet, men bolaget såg sig efter någon tid ur stånd att uppfylla kontraktets fordringar och måste därför till universitetet betala ett skadestånd af 10,000 p. st., som 1863 med räntor stigit till 17,500. Detta år såldes egendomen till ett annat järnvägsbolag för 100,000 p. st., och universitetet hade då att till nybyggnaden disponera den efter våra förhållanden högst betydande summan af 117,500 p. st. (= 2,115,000 kronor). Men denna summa ansågs otillräcklig, och man vände sig därför till staten med be-

gäran om understöd, och regeringen och parlamentet lofvade då att tillskjuta 21,400 p. st., så vida universitetet genom en allmän subskription kunde hopbringa 24,000 p. st. I följd häraf utfärdades upprop, som renderade en summa, icke på 24,000, utan på 261,429 p. st. — däraf 45,000 p. st. från markisen af Bute för uppbyggandet af aulan eller festsalen. Detta lysande resultat af universitetets vädjan till allmänheten hade icke till effekt, att staten numera ansåg sitt tillskott öfverflödigt, utan i stället *höjdes* detta till 120,000 p. st. Då universitetet skred till sitt nya bygge, hade det således en sammanlagd summa af ungefär 500,000 p. st. (= 9,000,000 kronor) till sitt förfogande.

Det nya universitetet är också furstligt, sådant det höfves Storbritanniens andra stad, och vi, som med rätta äro stolta öfver Upsala universitet, måste blygsamt erkänna, att bredvid Glasgow University förefaller detta ganska obetydligt. Beläget på en höjd, Gilmorehill, behärskar det hela den västra delen af Glasgow, och med sitt väldiga torn ter det sig såsom ett gigantiskt gotiskt slott. Genom nya donationer har universitetet dessutom blifvit i stånd att än mera utvidga sig genom nya byggnader, af hvilka flera ännu äro under arbete. Om den sista donationen har jag redan talat — den, genom hvilken Skotlands universitet af mr Carnegie erhöll 2 millioner p. st.

1893 fick universitetet sin egendomligaste och kanske mest betydelsefulla tillökning. Detta år förenades nämligen Queen Margarets College med

universitetet, det vill med andra ord säga, att detta år erhöll universitetet äfven en kvinnlig afdelning.

Institutionen, som under några år existerat oberoende af universitetet, var då icke gammal. Det första uppslaget därtill gafs så sent som 1868, då man på en middag i ett professorshem kom att resonnera om den kvinnliga uppfostran. En af damerna föreslog då under samtalets gång prof. Nichol att gifva en för damer afsedd föreläsningskurs öfver engelsk litteratur. Efter någon tvekan åtog han sig detta, och därmed var början gjord. 1877 hölls ett offentligt möte i denna sak och en kommitté nedsattes för frågans vidare behandling. Det närmaste resultatet af dennas värksamhet var, att kursernas antal ökades, men ännu hade dessa icke någon annan förbindelse med universitetet, än att föreläsarne voro anstälda vid detta. Föreläsningarna voro fullkomligt fria, alldeles som de, som hållas vid våra svenska föreläsningsinstitut. Först 1883 konstituerade sig dessa fria kurser till en institution, som tog namn af en gammal skotsk drottning och kallade sig Queen Margarets College.

Den första uppgiften var naturligtvis att skaffa denna nya institution tak öfver hufvudet, och man vände sig då till mrs John Elder, som frikostigt skänkte stiftelsen det vackra North Park House, dock blott mot villkor att det nya kollegiet från annat håll erhöll 20,000 p. st. Genom subskription uppbringades dessa, och 1890 kunde kollegiet öppna äfven en medicinsk afdelning.

Emellertid hade den då arbetande universitetskommissionen gått i författning om att äfven gifva kvinnor tillträde till de skotska universiteten. Vid Glasgow skedde detta helt enkelt därigenom, att man förenade Queen Margarets College med universitetet. De kvinnliga studenterna vid detta inmatrikulerades såsom studenter vid universitetet, dess fonder öfverlämnades till detta, och universitetet åtog sig att för framtiden sörja för den nya institutionens behof. Så till vida är dock Queen Margarets College fortfarande en särskild institution, som endast kvinnor där få undervisning; likaså gifves där särskilda kurser.

* * *

Glasgowuniversitetets nuvarande organisation stöder sig företrädesvis på 1858 års statuter, sådana dessa under några följande år hafva blifvit modifierade. Förut sköttes universitetets angelägenheter af fyra korporationer: senaten, fakulteten, "jurisdictio ordinaria" och "comitia". Senaten, som bestod af alla universitetsprofessorerna samt "rektor" och "dean" ("decanus"), motsvarade närmast konsistoriet vid ett svenskt statsuniversitet. "Fakulteten", i hvilken blott vissa professorer hade plats, var närmast en drätselnämnd; "jurisdictio ordinaria", där vissa professorer och äldre studenter voro bisittare, hade en viss motsvarighet i vårt consistorium minus och handlade liksom detta disciplinära mål; "comitia", hvari utom "rektor", decanus och professorer äfven alla

vid universitetet inmatrikulerade studenter hade säte, var däremot en rent brittisk institution utan motsvarighet i vårt land.

Skillnaden mellan senaten och fakulteten har nu blifvit afskaffad, och de tre korporationer, som nu styra universitetet, äro den akademiska senaten, the university court och the general council, hvarjämte universitetet äger följande högre ämbetsmän: kansler, rector, principal och dean of faculties — det senare blott en hederstitel utan all befogenhet, i följd hvaraf ämbetet också torde upphöra, när den nuvarande innehafvaren, lord Kelvin, afgått.

Kanslersämbetet är liksom hos oss en hederspost, som därför alltid beklädes af någon medlem af Skotlands högsta aristokrati; så t. ex. innehades detta ämbete under åren 1714—1775 af härtigarna af Montrose, fyra efter hvarandra. I det stora hela är hans befogenhet ungefär densamma som hos oss, och han utnämnes ej af regeringen, utan väljes af universitetets "general council".

"Rector" vid Glasgows universitet har däremot ingen annan likhet med rektorn vid ett svenskt universitet än titeln, och skulle man till hans ämbete söka någon motsvarighet skulle denna snarast vara studentkårens ordförande. Han väljes nämligen af alla vid universitetet inskrifna studenter, hvilka vid detta tillfälle äro indelade i fyra nationer. Den, som vid valet erhåller tre nationsröster, är därmed vald. Skulle två personer erhålla två röster hvar, är den vald, på hvilken de flesta valmännen röstat. I det

stora hela är platsen blott en hederspost, och rektors lagliga befogenhet är mycket ringa; viktigast är, att han är ordförande i “the university court“, där han ock tillsätter en annan medlem, samt att han är vice-ordförande i “the general council“. Hufvudsakligen synes platsen vara till för att upprätthålla universitetets politiska förbindelser, och den beklädes därför alltid af någon framstående politiker; så har ämbetet under de senaste trettio åren innehafts af bland annat Disraeli, Gladstone, Bright, Balfour och Chamberlain, och för närvarande (1901) fungerar lord Rosebery såsom rektor. Att ingen af dessa herrar haft synnerlig tid att taga någon befattning med universitetets angelägenheter, får man väl taga för gifvet.

Den ämbetsman, som närmast motsvarar rektorn vid en svensk högskola, är däremot the principal, som också i de flesta fall företräder både kansler och rektor. Han utnämnes direkt af regeringen, som det tyckes, för obestämd tid.

Den akademiska senaten, som består af alla professorerna och i hvilken the principal för ordet, har åtminstone i sak mindre befogenhet än det akademiska konsistoriet vid ett svenskt statsuniversitet och motsvarar kanske närmast lärarrådet vid Göteborgs och Stockholms högskolor. Fakulteter finnas äfven — fem stycken, då den filosofiska fakultetens båda sektioner här betraktas såsom själfständiga fakulteter — men tyckas hafva mycket ringa befogenhet, då såväl studiernas öfvervakande och anordnande som examina äro öfverlämnade åt särskilda kommissioner. Fakultets-

indelningen är emellertid vida friare än hos oss, och somliga professorer tillhöra flera fakulteter; så t. ex. räknas professorn i politisk ekonomi såväl till den humanistiska fakulteten (faculty of arts) som till den juridiska, och professorn i semitiska språk både till den humanistiska och den teologiska fakulteten.

Universitetets egentliga styrelse utgöres af The University Court, och vid dess bord synes all makt samlad. Närmast motsvarar denna myndighet de svenska högskolornas "styrelse". Medlemmarna äro 14, och af dessa äro rektor, principal och lord-provosten of Glasgow självskrifna. Af de öfriga utser kansleren en medlem, rektor en samt lord-provosten och staden Glasgow en; fyra väljas af universitetets General Council och fyra af den akademiska senaten. Inom The University Court befinna sig således professorerna i en afgjord minoritet (fyra mot nio, ty utom senaten välja alla öfriga valmyndigheter icke-professorer och the principal behöfver ej vara professor; rektor är naturligen medlem och ordförande blott till namnet).

The University Court är för det första trustees för universitetets hela egendom, och denna myndighet har också hela den ekonomiska förvaltningen om hand. Vidare är det den, som i allmänhet tillsätter professorerna samt bestämmer omfattningen af deras läroområden och skyldigheter. För det tredje har den makt — dock först efter kanslerens och kronans bifall — att förändra statuterna, för det fjärde att i sista hand afgöra alla senatens beslut samt utgöra en rätt, till hvilken man från denna myndighet kan vädja, att

öfvervaka professorernas sätt att sköta sin undervisning och öfriga skyldigheter, att afsätta eller suspendera dem (detta dock först med regeringens bifall), att bestämma studenternas kollegieafgifter o. s. v.

Denna stora makt, liksom hela institutionen, kan naturligtvis endast förklaras af de skotska universitetens egendomliga ställning. De äro till en mycket stor del en skapelse af allmänhetens offervillighet och bildningsintresse, Glasgows universitet särskildt af den rika handels- och fabriksstadens frikostighet, och det är därför fullt naturligt, att stadens och allmänhetens representanter fått en afgörande röst vid bestämmandet af högskolans angelägenheter. Att staten åt denna myndighet öfverlämnat anordnandet af en mängd detaljer, är också en naturlig följd af det brittiska rikets storlek. Redan hos oss synes det vara ett missbruk af kraft att låta konungen i statsrådet afgöra, om t. ex. en student skall få utbyta ett examensämne mot ett annat.

Den tredje af de stora universitetsmyndigheterna är The General Council, och denna institution är fullt egendomlig för brittiska förhållanden. Denna manstarka korporation består af följande medlemmar: kansleren, ledamöterna af University Court (äfven de, som förut varit medlemmar af denna institution), alla professorer och slutligen alla de, som vid universitetet genom examen förvärfvat en akademisk grad; för närvarande uppgår därför ledamöternas antal till den aktningsvärda siffran af 5,827. Dess hufvudsakliga uppgift — utom att välja kansler och fyra bisittare

i University Court — är att utse en ledamot af underhuset. Universiteten äga, som bekant, valrätt till detta, och Glasgows och Aberdeens båda universitet representeras tillsammans af en parlamentsledamot, som väljes af universitetens General Council.

Som bekant hade de svenska statsuniversiteten under det gamla representationsskicket äfven en dylik valrätt, i det att de akademiska konsistorierna i Upsala och Lund insatte hvar sin representant i preseståndet, men nekas kan ej, att man i England och Skotland stält sig på en bredare och sundare basis. Syftet med en dylik representation är ju att i riksdagen bereda också den högre bildningen ett visst inflytande. Men denna högre bildning representeras icke blott af professorerna, som ju lätt kunna förledas till att blifva målsmän blott för ett klassintresse, utan vida bättre af alla dem, som erhållit en högre akademisk bildning. Ehuru vi väl aldrig i vår riksdag få en dylik klassrepresentation, är jag dock nog reaktionär att anse detta såsom en förlust.

* * *

Innan jag lämnar denna afdelning af ämnet, återstår att yttra några ord om universitetets finanser. De ordinarie årsinkomsterna — frånsedt stipendiefondernas afkastning — utgjorde under året 1899—1900 omkring 90,000 p. st., men af dessa hade staten blott bidragit med omkring 20,000 p. st. En inkomsttitel, som hos oss alls icke finnes eller åtminstone ej ingår i

universitetets stat, är "class fees" ("kollegiengeld", afgift för deltagande i de olika kurserna), och denna post stiger här till det ansenliga beloppet af närmare 18,000 p. st., hvartill kommer närmare 7,000 p. st. i inskrifnings- och examensafgifter m. m. Studenterna i Glasgow måste således i förhållande till sina svenska kolleger anses mycket tungt beskattade. Så vidt jag rätt uppfattade ett yttrande af Principal Story afser mr Carnegies nya donation att häfva detta missförhålllande. Men om detta lyckas, synes ännu stå i vida fältet, ty Principal Story uttalade sig starkt mot hela idén och tycktes finna "det bra, som det är".

Hvad lönerna beträffar, så har the principal 1,100 p. st., professorerna däremot växlande belopp. Högsta lönen har professorn i anatomi (1,656 p. st.), i matematik (1,440 p. st.), och "humanity" (d. v. s. latin — 1,430 p. st.), lägsta har professorn i "Clinical medicine" (432 p. st.), kyrkohistoria (429 p. st., 19 sh. 7 pence!) och "Clinical surgery" (286 p. st. 5 sh. 1 penny!). De flesta hafva omkring 800 p. st. (ungefär 14,500 kronor). Vissa ämnen sakna ännu professurer, ehuru de otvifvelaktigen äro ganska viktiga, och skötas i stället af s. k. lecturers, som af The University Court förordnas på en tid af högst fem år och naturligen erhålla en lägre aflöning; dylika ämnen äro t. ex. geologi, psykiatri, oftalmiatrik, internationell privaträtt, civilrätt o. s. v. Men i de flesta ämnen finnas utom professorerna äfven lecturers (närmast = docenter) och assistants (= amanuenser) anstälda. Inalles aflönas universitetets 31 professorer med omkring

26,000 p. st., dess 28 lecturers med omkring 4,400 p. st.

Så vidt jag genom ett flyktigt studium af universitetets räkenskaper kan döma, äro professorernas inkomster, åtminstone i väsentlig mån, beroende på åhörarantalet, ty i de flesta fall står lönen i ett visst förhållande till "class fees". Att professorn i anatomi kan hafva den högsta lönen (1,656 p. st.), förklaras således däraf, att studenterna i class fee för detta ämne betala icke mindre än 1,585 p. st.; på samma sätt inflyta för matematik 845 p. st. (i den humanistiska fakulteten; dessutom 264 p. st. i den naturvetenskapliga, ty ämnet tillhör bägge) och för latin 800 p. st. Öfver hufvud hafva lärarne i dessa tre ämnen blomstrande inkomster; de, som äro lecturers i anatomi, 450 p. st. och assistenten 570 p. st., assistenterna i matematik och latin 475 p. st. hvar o. s. v. Undervisningen i civilrätt inbringade däremot ej mer än 29 p. st. och i ögonsjukdomar blott 21 p. st.; vederbörande lecturers hafva dock ett i förhållande härtill ganska godt anslag, resp. 300 och 175 p. st.

Äfven stipendiefonderna äro mycket rika, ehuru jag icke kan angifva det sammanlagda beloppet. Till antalet äro de mellan 450 och 500, och de flesta äro på en 20 à 30 p. st., de lägsta på 5 p. st. och de högsta på 58 p. st. om året.

* * *

Återstår att redogöra för studenternas organisation samt för examina.

För att blifva student vid Glasgows universitet fordras icke någon studentexamen; denna är nödvändig, blott så vida man vid detta universitet vill aflägga akademisk examen. Det enda nödvändiga requisitum för att blifva student är därför att inskrifva sig och betala 1 guinea vid hvarje vintersemesters början; dock är man berättigad att mot ½ guinea skrifva in sig blott för en sommarsemester. Antalet af på detta sätt inskrifna studenter var under året 1900—1901 2,033, hvaraf 341 kvinnliga.

Studenterna äro officielt indelade i fyra nationer — efter de delar af Skotland, från hvilka de komma — men så vidt jag kunnat finna har denna indelning numera icke någon egentlig betydelse. Eljes äro studenterna, allt efter studieriktningen, indelade i fem fakulteter. En tredje indelning är i togati och non-togati. Togati, hvilka bära en skarlakansröd akademisk robe, äro de, hvilka studera latin, grekiska, logik, etik och naturfilosofi; non-togati, hvilka icke bära denna dräkt, äro dels de, som afslutat sina förberedande studier samt fortsätta i de högre fakulteterna, dels de, som hafva andra sysselsättningar, men af en eller annan anledning deltaga i en akademisk kurs.

Äfven studenterna hafva en särskild representation (The students' representative council), närmast motsvarande studentkårens direktion hos oss. Denna myndighet har bl. a. rätt att hos den akademiska senaten samt The University Court petitionera rörande frågor, som afse den akademiska undervisningen och disciplinen. För öfrigt har denna styrelse en mängd underkommittéer,

en för anskaffande af bostäder, en för nöjena, en för utgifvandet af den hvarje vecka utkommande tidningen "Glasgow University Magazine" o. s. v.

Vår studentkår motsvaras närmast af den 1885 bildade Glasgow University Union. Därjämte finnas naturligen en stor mängd fackföreningar för sport, studier o. s. v.

Examina skötas icke, såsom hos oss, af blott en examinator, utan af en examenskommission, och i denna hafva icke blott vederbörande professorer och lecturers plats, utan äfven vissa andra af The University Court förordnade bisittare, som icke äro eller få vara akademiska lärare.

Vända vi oss först till studentexamen, "The preliminary examination", som är nödvändig för den, som sedan vill aflägga akademisk examen, så skötes denna af en dylik examenskommission, men dess värksamhet öfvervakas af en annan för rikets alla fyra universitet gemensam kommission, "The joint-board", i hvilken hvarje universitets University Court insätter två professorer eller lecturers samt två icke akademiska bisittare. Denna kommission motsvarar således våra censorer. De ämnen, som ingå i denna preliminärexamen, äro fyra, nämligen 1) engelska, 2) latin eller grekiska, 3) matematik, 4) ett af följande ämnen: latin eller grekiska (d. v. s. det af dessa, som ej förut tagits med), franska, tyska, italienska, mekanik, japanesiska och spanska (och, med särskildt tillstånd, äfven något annat språk). Engelska — för att nu blott redogöra för omfattningen af ett af dessa ämnen — innefattar icke blott gram-

matik, kriaskrifning och litteraturläsning utan äfven historia och geografi.

Då det möjligen kan intressera någon att se de skriftliga uppgifterna för denna examen, vill jag redogöra för en del af dem, som gåfvos vid Mars-examen 1901 i ämnet engelska. Skrifningarna voro två, den ena mellan kl. 9 och 11 f. m., den andra mellan kl. 12 och 2 e. m. I det förra fallet skulle examinanden lösa fem af följande sex uppgifter:

1) Skrif en uppsats på två eller tre sidor om ett af följande ämnen:

a) Botemedlen mot öfverbefolkning i stora städer;

b) Edmunds karaktär i "Kung Lear" i jämförelse med Shakspere's andra "bofvar";

c) De skotska konvenanterna, sådana de framställas af Walter Scott;

2) Parafrasera följande stycke (här följer en sonett).

3) Angif härledningen på åtta af följande ord (jeopardy, sword o. s. v.).

4) Utveckla betydelsen af termerna relativt pronomen och förenadt pronomen.

5) Skrif om och rätta följande satser: (Här följa några bitar i samma stil som de hos oss bekanta kriablommorna: "Två månader gammal dog modern från honom"; "Vansinnig och omgifven af dåliga rådgifvare, kan jag ej annat än beklaga Erik XIV" o. s. v.).

6) Analysera följande stycke och konstruera de kursiverade orden. (Här följer en kortare dikt.)

I den andra skrifningen gåfvos litteraturhistoriska och geografiska frågor.

Att redogöra för alla de akademiska examina skulle blifva alltför vidlyftigt, och jag inskränker mig därför till fordringarna för graden Master of Arts (närmast = filosofie kandidat). För att få aflägga denna examen fordras för det första, att under minst tre vintersemestrar eller två vintersemestrar och tre sommarsemestrar hafva tillhört universitetet samt att hafva aflagt preliminärexamen (som dock kan tagas när som hälst före M. A.). Examensämnena för det lägre betyget äro sju, och af dessa måste fyra vara 1) latin eller grekiska, 2) engelska eller annat modärnt språk (franska, tyska, italienska eller spanska), 3) logik och metafysik eller moralfilosofi, 4) matematik eller naturfilosofi. De tre öfriga må utväljas ur fyra därefter uppräknade ämnesgrupper, bland hvilka t. ex. språkgruppen innefattar: latin, grekiska, engelska, franska, tyska, italienska, sanskrit, hebräiska, arabiska eller syriska, keltiska språk och nygrekiska. De ämnen, som af examinanden väljas, måste dock upptaga antingen både latin och grekiska eller både logik och moralfilosofi eller två af följande tre ämnen: matematik, naturfilosofi och kemi. I hvarje examensämne måste examinanden i allmänhet hafva bevistat en kurs på minst hundra timmar.

För högre betyg äro fordringarna andra.

961
Prof

